

“Want wat zoekt de Belg anders dan uwe verbanning?”

Zeeuws-Vlaamse steden en dorpen tijdens de Belgische Opstand 1830-1831

Inhoudsopgave

Inleiding.....	1
Geschiedschrijving; verschillende perspectieven	1
Geschiedschrijving; verbrede aandacht.....	4
Geschiedschrijving; lokale historiografie	5
Toespitsing van het onderzoek.....	6
1. De Belgische opstand; gebeurtenissen en achtergronden.....	10
1.1. Een verdeelde natie	10
1.2. Van oppositie naar opstand.....	13
1.3. Beide partijen in gesprek	15
2. Angst en onzekerheid; september en oktober 1830.....	17
2.1. Voorzorgsmaatregelen; het vierde district	17
2.2. Voorzorgsmaatregelen; het vijfde district	20
2.3. Standpuntbepaling ten aanzien van de opstand	25
2.4. De rol van het provinciebestuur	26
3. De Belgen komen; oktober-november 1830	30
3.1. De veroveringstocht van de Belgen	31
3.2. Stijd in het vierde district.....	37
3.3. Dienstweigering door Zeeuws-Vlamingen	39
4. Het gezag hersteld; november 1830-juni 1831	44
4.1. Von Raden aangesteld als ‘kommissaris speciaal des konings’	44
4.2. Het vijfde district; lobby van lokale bestuurders	49
4.3. Het vierde district; het leger herstelt de orde	53
4.4. De nasleep; militaire aanwezigheid en hinder.....	55
Conclusies.....	57
Betrouwbare burgerwachten	57
Reactie van autoriteiten in perspectief	58
Trouw aan koning en ambt.....	59
Herstel en hinder	60
Bronnen	62
Literatuur	62
Archivalia	63

Inleiding

Of het nu gaat om een taalspelletje op de televisie of om een serieuze politieke kwestie, een veelheid aan gelegenheden legt sentimenten bloot die samenhangen met het collectieve geheugen in de Lage Landen met betrekking tot het verleden dat Nederlanders en Belgen met elkaar geacht worden te hebben. Treffend voorbeeld was de periode waarin na de verkiezingen van 2010 in België de formatie zich voortsleepte. Oplossingen als samenvoeging van Vlaanderen met Nederland werden door sommigen geopperd en de opmerkingen over de vergissing van de Belgen om ooit los te raken van Nederland werden weer alom gehoord. Recent nog pleitte de burgemeester van Antwerpen voor intensievere samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland en betreunde terloops de scheiding van de Nederlanden en noemde die een “jammerlijke gebeurtenis”.¹ Ook de discussies rondom het al dan niet onder water zetten van de Hedwigepolder gaven interessante inzichten in de haat-liefdeverhouding tussen Nederlanders en Belgen. Deze rivaliteit, die soms tot politieke spanning leidt, maar veel vaker een ludiek karakter heeft, roept vragen op over hoe het nu eigenlijk echt zit met die vijftien jaren dat het huidige Nederland, België en Luxemburg bij elkaar waren gevoegd in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en de breuk van 1830.

Geschiedschrijving; verschillende perspectieven

Over de Belgische Revolutie is in de tijd die sinds 1830 is verstreken al veel geschreven, evenals over de historiografie met betrekking tot de gebeurtenissen en de herdenkingscultuur die naderhand volgde. In de eerste decennia na de afsplitsing bestond de geschiedschrijving in het Noorden vooral uit journalistieke publicaties, waarin volgens Peter Rietbergen “woede, gemengd met teleurstelling” overheerste.² In het Zuiden waren het in deze periode met name de memoires van de hoofdrolspelers uit de revolutie die de geschiedschrijving domineerden. In de prille Belgische staat was volgens Tom Verschaffel behoefte aan geschiedschrijving om de nieuwe natiestaat te legitimeren.³ In zowel de noordelijke, als de zuidelijke historiografie overheerste gedurende met name de tweede helft van de negentiende eeuw het idee dat een splitsing hoe dan ook onvermijdelijk was geweest. Vanuit dat perspectief zag men in het Zuiden koning Willem I vooral als een tragische figuur die voor een onmogelijke opgave was gesteld en door blindheid voor de situatie en miskennis van de Belgische

¹ Belgische editie van het dagblad Metro, dinsdag 19 februari 2013.

² P. Rietbergen, ‘Klein Nederland is groot; de boodschap van de geschiedschrijving’, in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 78-83, aldaar: 78.

³ T. Verschaffel, ‘Bejubeld en verguisd; een andere kijk op de Belgische Revolutie’, in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 78-83, aldaar: 84.

eigenheid de opstand zelf in de hand had gewerkt.⁴ De Belgische historicus Henri Pirenne sprak in zijn *Histoire de Belgique* bovendien over verschillen in godsdienst, opvattingen en zeden en noemde Noord en Zuid twee verschillende werelden.⁵ Dit idee van twee rijkdelen die door te grote verschillen onvermijdelijk zouden splitsen is ook terug te vinden bij de conservatieve protestant Guillaume Groen van Prinsterer. Hij was in 1830 secretaris van het Kabinet des Konings en publiceerde al voor het uitbreken van de opstand regelmatig beschouwingen over de verhoudingen tussen Noord en Zuid. Zijn bespiegelingen dienen te worden gezien tegen de achtergrond van zijn uitgesproken protestants-christelijke visie en zijn enorme afkeer van het liberalisme en revoluties. Groen verfoeide de uitgangspunten van de Franse revolutie en bestempelde ze als “satanisch”.⁶ Toen hij in het Zuiden deze revolutionaire geest zich zag verspreiden begon hij met het uitgeven van een periodiek onder de titel ‘Nederlandsche gedachten’. In de inleiding bij de eerste editie bestempelde hij de oppositie in het Zuiden als “eene gevaarlijke faktie”.⁷ Hij achtte “de opwekking van den echt Nederlandschen geest” de beste manier om het gevaar het hoofd te bieden. Hij was van mening dat het Noorden en het Zuiden weliswaar veel met elkaar gemeen hadden en in de middeleeuwen zelfs als eenheid waren opgetrokken, maar door de opstand waren beide delen van de lage landen ieder een eigen weg gegaan.⁸ Het Zuiden had bij die opstand een belangrijke rol gespeeld, maar had het onderspit moeten delven en was ten prooi gevallen aan katholieke overheersing en Franse invloeden.⁹ De echte Nederlandse geest waarover Groen sprak definieerde hij als door het zuivere christendom, dus het protestantisme, gevormd en gewapend tegen ongeloof, onverschilligheid en dweperij.¹⁰ Met instemming begroette Groen van Prinsterer de taalbesluiten van de koning. In zijn ogen bestond er geen Belgische nationaliteit en moest de Nederlandse eigenheid worden beschermd tegen verderfelijke Franse invloeden. Groen hoopte dat het beleid de eenheid van weleer zou kunnen herstellen en dat de in zijn ogen betreuenswaardige invloeden aan banden zouden kunnen worden gelegd. Toen eind augustus 1830 het oproer in het Zuiden uitbrak ging Groen er aanvankelijk van uit dat Vlaanderen zich in elk geval niet van het Noorden zou afsplitsen. Hij zag de opstand als het werk van revolutionairen die door waandenkbeelden uit Parijs waren aangestoken.¹¹ De val van Brussel eind september bracht hem echter tot de conclusie dat het rijk definitief in twee delen was gescheurd. Wat overbleef was de oude Republiek die haar wortels had in de principes van de Reformatie en daarom onmogelijk had kunnen voortbestaan in een verenigd koninkrijk dat in feite middels het Zuiden door uit Frankrijk overgewaaid - en door Groen zo verfoeide -

⁴ T. Verschaffel, ‘Bejubeld en verguisd’ 86.

⁵ T. Verschaffel, ‘Bejubeld en verguisd’ 85.

⁶ P. Geyl, *Groen van Prinsterer en de scheuring van 1830* (Antwerpen 1936) 8.

⁷ G. Groen van Prinsterer, *Nederlandsche gedachten* volume 1 (Den Haag 1830) 1.

⁸ Groen van Prinsterer, *Nederlandsche gedachten* volume 1 134.

⁹ P. Geyl, *Groen van Prinsterer en de scheuring* 13.

¹⁰ Groen van Prinsterer, *Nederlandsche gedachten* volume 1 1.

¹¹ P. Geyl, *Groen van Prinsterer en de scheuring* 16.

revolutionaire principes werd gedomineerd.¹² In die zin was hij uiteindelijk dankbaar voor de scheiding die slechts ongedaan zou kunnen worden gemaakt wanneer België haar liberale ‘wanbegrippen’ zou loslaten.¹³

In de eerste helft van de twintigste eeuw veranderde deze interpretatie van de gebeurtenissen van 1830. In België had de nationale eensgezindheid inmiddels plaats gemaakt voor verdeeldheid. Allereerst tussen katholieken en liberalen, maar vooral ook tussen Walen en Vlamingen. Het idee van een Belgische eigenheid die onvermijdelijk moest leiden tot splitsing maakte plaats voor de gedachte dat de revolutie vooral een Waalse aangelegenheid was geweest, geïnspireerd door Frankrijk. In dezelfde periode kwam in het Noorden en in delen van Vlaanderen steeds meer aandacht voor de zogenoemde Groot-Nederlandse gedachte, waarin een scheiding van de Nederlanden als een betreuenswaardige episode werd beschouwd. Eén van de vertolkers van deze visie was Pieter Geyl die de revolutie het werk noemde van “Walen of totaal verfranste Vlamingen”.¹⁴ In talloze bijdragen en publicaties benadrukte hij de historische eenheid van Noord en Zuid. Keer op keer maakte hij duidelijk hoe het hem speet dat de gebeurtenissen in 1830 waren uitgelopen op een splitsing. In Geyls ogen vormde het Nederlands sprekende deel van België samen met de Nederlanders een volksgemeenschap met een “bewustzijn van eenheid en eigenheid”.¹⁵ In zijn geschiedschrijving over de “Nederlandschen stam” was sprake van één volk dat in de aard een gemeenschap vormde, maar in 1648 werd “verminkt” en “verscheurd”.¹⁶ Wat nadien volgde was volgens hem een tijdvak van verwijdering, waarin wat betreft Vlaanderen sprake was van geestelijke achteruitgang. Hij noemde de Nederlandstalige bevolking van België in dat kader een “speelbal van overweldigende krachten”.¹⁷ Naar eigen zeggen wilde Geyl met zijn visie op de geschiedenis van de Lage Landen tegenwicht bieden aan de in zijn ogen onhoudbare Klein-Nederlandse historiografie waarin vooral werd uitgegaan van grote verschillen tussen Noord en Zuid die uiteindelijk onvermijdelijk tot splitsing hadden geleid.¹⁸

Ook de historiografie in de protestants-christelijke traditie had aandacht voor de Belgische Opstand. De calvinistische historicus Hendrik Algra benadrukte vooral de grote verschillen tussen beide rijksoorden. Hij stelde dat het conflict tussen Noord en Zuid niet was ontstaan in de vijftien jaren dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden had bestaan maar dat het al in 1815 bestond.¹⁹ Algra wees niet alleen op de tegenstelling tussen protestantisme en katholicisme, maar stelde in lijn met Groen van

¹² Rietbergen, ‘Klein Nederland is groot’ 79.

¹³ P. Geyl, *Groen van Prinsterer en de scheuring* 32.

¹⁴ P. Geyl, *Noord en Zuid; eenheid en tweehed in de Lage Landen* (Utrecht 1960) 194.

¹⁵ P. Geyl, ‘Eenheid en scheuring in den Dietschen stam’, in: P.W. de Koning (ed.), *Voor – 1830 – Na* (Santpoort 1930) 11-15, aldaar: 11.

¹⁶ P. Geyl, ‘Eenheid en scheuring’ 15.

¹⁷ P. Geyl, *Noord en Zuid* 171.

¹⁸ P. Geyl, *Noord en Zuid* 173.

¹⁹ H. Algra, *Dispereert niet* deel 3 (Franeker 1956), 148

Prinsterer dat het Zuiden een nationaal zelfbewustzijn ontbeerde.²⁰ Volgens Algra was het in 1830 al duidelijk dat de Belgische oppositie aan de winnende hand was, “het was alleen maar de vraag, of de triomf tenslotte met clericale of liberale vlaggen zou worden gevierd”.²¹

Geschiedschrijving; verbrede aandacht

Hoewel al in de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw aandacht was voor meerdere aspecten, zoals de internationale, politieke en sociaaleconomische context, was het Ernst Heinrich Kossmann die als eerste meerdere factoren in samenhang beschreef en analyseerde die hadden geleid tot de gebeurtenissen in het najaar van 1830. Hij wees op stagnatie in de economie in met name het zuiden, op Waalse liberalen en katholieken die gebruik maakten van sociale onrust onder de arbeiders, op misrekeningen van koning Willem I en op de weifelende reactie van de grote mogendheden.²² Els Witte plaatste de revolutie in het Zuiden tegen de achtergrond van een sociaaleconomische overgangperiode.²³ De industrialisatie kwam op gang, de stedelijke bourgeoisie groeide, maar tegelijk bleef de samenleving nog door grondbezit gedomineerd. Gedurende de genoemde tijdspanne paste het oude, op standen gebaseerde systeem zich langzaam aan de nieuwe situatie aan, waarbij de burgerij steeds meer politieke erkenning kreeg, ten koste van oude feodale en klerikale structuren. De eerste golf revoluties die op de Franse revolutie volgde had met de oude structuren afgerekend, maar had nog niet geleid tot een burgerlijke natiestaat. Daarvoor was, zo stelde Witte, een tweede golf revoluties nodig. In die tweede golf hoorde ook de Belgische revolutie van 1830 thuis.

De historiografie van grofweg de laatste twee decennia van de twintigste eeuw brak met de uitgangspunten van volksaard en essentiële nationalistische kenmerken als bron van de opstand die bij zowel de Groot- als de Klein-Nederlandse gedachte was terug te vinden. Uitgangspunt werd niet een vermeende volksaard die al dan niet teveel verschilde, maar een veelheid aan oorzaken op sociaal, economisch en politiek vlak werd genoemd als verklaring voor de opstand. Door de creatie van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, dat voor Engeland een buffer moest vormen tegen Frankrijk, was een sterk geïndustrialiseerd, maar gelaten Zuiden in één staat terechtgekomen met het zelfbewuste Noorden. Diverse factoren zorgden binnen het nieuwe koninkrijk vanaf het begin voor veel spanningen tussen Noord en Zuid. Allereerst was dit de enorme machtspositie van koning Willem I, met daarmee samenhangend noordelijke hegemonie in de Kamer en protestantse dominantie. Daarnaast zagen de liberalen, die in het Zuiden in de meerderheid waren, met lede ogen aan hoe noordelijke conservatieven

²⁰ H. Algra, *Dispereert niet* 155.

²¹ H. Algra, *Dispereert niet* 156.

²² E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980; twee eeuwen Nederland en België Deel I: 1780-1914* (Amsterdam 1978) 133.

²³ E. Witte, *De Constructie van België* (Leuven 2006) 8.

door de koning werden aangesteld als minister.²⁴ In 1829 en 1830 zorgde een economische crisis voor grote sociale onrust onder de sociale onderklasse. Gedurende een kort tijdsbestek groeide deze onrust uit tot een door liberalen en katholieken gedomineerde Revolutie die aanvankelijk een overwegend Waalse aangelegenheid was. De Vlaamse steden in het Westen, waaronder de havenstad Antwerpen, maakten aanvankelijk geen aanstalten om zich bij de opstand aan te sluiten. Kossmann stelde in zijn werk over de geschiedenis van de Lage Landen dat de starre houding van de koning en de nationalistisch getinte opinie in het Noorden de revolutie uiteindelijk deed escaleren, waardoor afscheiding binnen enkele maanden onafwendbaar leek.²⁵ Terwijl het noordelijk gezag zich gedurende de opstand langzaam maar zeker leek neer te leggen bij een scheiding zorgden verschillen van inzicht bij de zuidelijke revolutionairen voor chaos en onzekerheid. Gematigden en radicalen streden om de macht, waarbij de radicale tak van de opstand uiteindelijk steeds meer zeggenschap verkreeg.

De historiografie van de laatste decennia heeft er dus aan bijgedragen dat het traditionele idee van twee verschillende nationale entiteiten die zich van elkaar scheidde heeft plaatsgemaakt voor een meer genuanceerd beeld, waarin niet alleen aandacht is voor een veelheid aan factoren, maar waarin ook oog is voor de grote verscheidenheid aan ideeën die leefden onder de revolutionairen en hun sympathisanten. Die nuance zal ook van belang zijn bij het bestuderen van de mate van steun voor het Zuiden onder bestuur en bevolking in Zeeuws-Vlaanderen.

Geschiedschrijving; lokale historiografie

In de lokale historiografie van Zeeuws-Vlaanderen is voor de Belgische Opstand al veel aandacht geweest. In diverse stadsgeschiedenissen is ook een paragraaf gewijd aan de gebeurtenissen in 1830 en 1831 en ook de korte strijd die in het vierde district van Zeeland heeft gewoed heeft al op veel aandacht kunnen rekenen. Een voorbeeld hiervan is de publicatie van de archivaris van Sluis J. de Hullu uit 1936. Vaak vinden we in deze literatuur een opsomming van feitelijkheden en waar het de stadsgeschiedenissen betreft is in het algemeen weinig aandacht voor het geheel van Zeeuws-Vlaanderen, laat staan voor nationale en internationale aspecten. Ook is vrijwel de gehele historiografie sterk vanuit noordelijk, veelal protestants perspectief geschreven. Dit leidt tot eenzijdige interpretatie van de gebeurtenissen, omkleed met nationalistische uitingen. Hierdoor ontstaat er een beeld van Zeeuws-Vlaanderen als een gebied dat ondanks pogingen van oproerlingen uit het Zuiden trouw bleef aan de koning en het gezag in het Noorden. Illustratief is De Hullu's constatering dat "de overgrote meerderheid" met "hart en ziel de zaak van koning Willem" was toegedaan.²⁶ Ook zijn slotwoord getuigt van enige subjectiviteit wanneer dankbaar wordt gesteld dat "Westelijk- en Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen [...] onder den scepter van het Huis van Oranje Noord-Nederlandsch gebied gebleven [zijn]

²⁴ E. Witte, *De Constructie van België* 15.

²⁵ E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1914* 133.

²⁶ J. de Hullu, *De Belgische aanvallen op Westelijk Zeeuws-Vlaanderen in 1830 en 1831* (Oostburg 1836) 7.

tot op den huidigen dag". De Hullu voegde er een dankwoord aan toe aan God "die het lot van volk en staten bepaalt en zegent de nagedachtenis der dapperen van 1830".²⁷ Er zijn echter uitzonderingen op deze noordelijke, protestantse oriëntatie. Allereerst is dat de stadsgeschiedenis van Hulst, geschreven door archivaris P.J. Brandt. Vanuit katholiek perspectief geschreven is hierin een meer kritische houding te bespeuren, waarin ook aandacht is voor de protestantse dominantie in een overwegend katholieke stad en de onvrede die dit onder de katholieke inwoners veroorzaakte. De conclusie dat de katholieke inwoners van Zeeuws-Vlaanderen geneigd waren zich bij de opstand aan te sluiten en zich tegen het Noorden te keren is ook terug te vinden in de publicatie van K. Glerum en M. Kippers over de opstand in geheel Zeeuws-Vlaanderen. Zij stelden dat vooral politieke en sociaaleconomische achterstelling van de katholieke bevolking ertoe leidde dat de invallende Belgische vrijkorpsen onder hen veel bijval vonden.²⁸ De eerste die de gebeurtenissen tijdens de opstand in beide districten van Zeeuws-Vlaanderen in samenhang beschreef was A. Smits. Van zijn hand verscheen in 1960 in het *Zeeuws Tijdschrift* een tweetal artikelen, die ongeveer twintig jaar later werden opgenomen in het tweede deel van zijn omvangrijke *1830; scheuring in de Nederlanden*.²⁹ Het werk van Smits betreft een feitelijke reconstructie van de Belgische invallen in oktober en november die vooral is gebaseerd op documenten van het provinciebestuur en de regering in Den Haag. Hij concludeert uiteindelijk dat de tegenstelling tussen katholieken en protestanten de voornaamste verklaring vormt voor het al dan niet steunen van de opstand in het Zuiden.³⁰ De gebeurtenissen in Zeeuws-Vlaanderen gedurende de opstand hebben ook een plaats gekregen in de canon van de Zeeuwse geschiedenis die in 2009 het licht zag. De tochten van Grégoire, de krijgsverrichtingen van kolonel Ledel en de heldendaad van matroos Jacob Hobein die in de Braakman voor Philippine de Nederlandse vlag uit handen van de Belgen redde hebben allen een plaats gekregen tussen hoogtepunten uit de provinciale geschiedenis. Ook de Zeeuwse canoncommissie stelde dat "op een geringe minderheid na" de bevolking van Zeeuws-Vlaanderen Nederlandsgezind bleef.³¹

Toespitsing van het onderzoek

Hoewel onder historici inmiddels de strikt nationalistische benadering van de Belgische Revolutie als onvermijdelijk gevolg van twee te veel van elkaar verschillende rijkdelen is losgelaten en er steeds meer aandacht is gekomen voor internationale, politieke, sociale en economische aspecten van de gebeurtenissen in het begin van de jaren 1830, leeft onder velen nog altijd het romantische beeld van een Belgische vrijheidsstrijd met als al dan niet betreuenswaardige afloop dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden uit elkaar viel. Om dit nationalistische beeld te nuanceren is het goed om de

²⁷ De Hullu, *De Belgische aanvallen* 265.

²⁸ K. Glerum en M. Kippers, 'Doch hier is alles rustig' in: A. Doedens, *Autoriteit en Strijd* (Amsterdam 1978) 101-134, aldaar: 132.

²⁹ A. Smits, *1830; scheuring in de Nederlanden* deel 2 (Heulle 1983) 295.

³⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 341.

³¹ J.J.B. Kuipers en J. Francke, *De canon van ons Zeeuws verleden* (Zutphen 2009) 143.

gebeurtenissen van destijds te analyseren, juist op de plaats waar Noord en Zuid elkaar ontmoetten. Een plaats waar internationale, sociale en economische belangen samen kwamen. Daarom zal dit onderzoek zich richten op de Belgische Revolutie in Zeeuws-Vlaanderen. In het najaar van 1830 deden Belgische revolutionairen, veelal behorend tot de eerder genoemde radicale tak van de opstand, een poging om Zeeuws-Vlaanderen bij België in te lijven. Onder hen Ernest Grégoire die in veel lokale literatuur over 1830 wordt genoemd. Hij was secretaris geweest van de Graaf de Merode, die lid was van het Voorlopig Bewind in Brussel en noemde zich 'commissaris van het provisioneel gouvernement en commandant en chef van de expeditie in het Noorden van Vlaanderen'.³² In het najaar van 1830 trok hij met ongeveer zeventig rebellen rond door Vlaanderen in een poging de stadsbesturen aan de kant van het provisioneel gouvernement in Brussel te krijgen.

Aan deze turbulente gebeurtenissen ging een periode van onzekerheid vooraf. Lange tijd was niet duidelijk of het Zuiden ook Zeeuws-Vlaanderen wenste te annexeren. Het gouvernement in Middelburg leek er, ondanks aanwijzingen, vanuit te gaan dat het niet nodig was Zeeuws-Vlaanderen voor te bereiden op een eventuele inval. Tegelijkertijd deden diverse lokale besturen pogingen om extra versterking te krijgen om zich in geval van een inval te kunnen verdedigen. Op 17 oktober 1830 trok Grégoire met zijn groep Zeeuws-Vlaanderen binnen. Deze tocht begon in IJzendijke en ging via Sas van Gent, Terneuzen, Axel en Hulst uiteindelijk langs veel dorpen en steden in het gebied. Ongeveer gelijktijdig trok een ander vrijkorps onder leiding van Louis-Adolphe de Pontécoulant door het westen van Zeeuws-Vlaanderen. Steeds werden dezelfde eisen aan de magistraat gesteld: het hijsen van de Brabantse vlag op het gemeentehuis, erkenning van het provisioneel gouvernement in Brussel en aansluiting bij het Zuiden. Het is opvallend hoe verschillend de bestuurders reageerden op de invallen en de eisen. Het bestuur van Terneuzen gaf zich vrijwel direct gewonnen, liet de vlag hijsen, onderwierp zich aan het nieuwe gezag en stond zelfs toe dat de opstandelingen de gemeentekas en wapens van de burgerwacht meenamen. De opstandelingen konden echter rekenen op weinig steun onder de lokale burgerij en trokken daarom al snel door naar Axel. Hier reageerden de bestuurders geheel anders. Ze stonden niet toe dat de vlag werd gehesen, wensten de vraag over aansluiting bij het Zuiden niet te beantwoorden, maar erkenden wel het provisioneel gouvernement in Brussel.³³ In steden als Hulst en Sas van Gent werd het stadsbestuur zelfs vervangen en sloot men zich bij het Zuiden aan. Daarnaast waren er ook verschillen tussen de steden in het oostelijk gelegen vijfde district en die in het vierde district in het westen. Het is interessant om deze verschillende reacties te analyseren.

Dit onderzoek zal daarom vanuit de breedte van de Belgische opstand worden toegespitst op de ontwikkelingen in Zeeuws-Vlaanderen in de zomer en het najaar van 1830 en de nasleep van die gebeurtenissen tot het Voorlopig Bewind in het vroege voorjaar van 1831 de interesse voor Zeeuws-

³² Notulen gemeenteraad Axel 20 oktober 1830, Gemeentearchief Terneuzen, Axel.

³³ Notulen gemeenteraad Axel 20 oktober 1830, GATA.

Vlaanderen liet varen. De gebeurtenissen in met name de steden in die regio worden in het breder kader van de opstand geplaatst. Daarbij zal de aandacht vooral uitgaan naar de reacties van de verschillende besturen tegen de achtergrond van politieke, demografische, sociaaleconomische en religieuze factoren. In met name de grensdorpen woonden veel immigranten uit het Zuiden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, in veel plaatsen was sprake van een overwegend protestantse elite en daarnaast waren er veel katholieke landarbeiders. Uit de literatuur komt een beeld naar boven van een tweedeling tussen protestanten en katholieken, een tegenstelling die voor spanningen zorgde. Het is echter maar de vraag of die tegenstelling op zichzelf daadwerkelijk verband houdt met een keuze voor het Noorden dan wel het Zuiden. In het overwegend katholieke Noord-Brabant was tijdens de opstand veel steun voor koning Willem. Net als in Zeeuws-Vlaanderen voelden veel Brabantse katholieken zich achtergesteld door de protestantse elite, maar desondanks had men daar geen uitgesproken sympathie voor het Zuiden.³⁴ Dit laat zien dat het al dan niet katholiek zijn geen afdoende verklaring vormt voor het verlenen van steun aan de opstand.

Er is door eerder genoemde historici al veel onderzocht met betrekking tot de Belgische Opstand in relatie tot Zeeuws-Vlaanderen. Veel van dit onderzoek beperkt zich echter tot geïsoleerde, feitelijke opsommingen van gebeurtenissen in bepaalde steden. Glerum, Kippers en Smits hebben wel aandacht besteed aan de gebeurtenissen in de gehele regio, maar baseerden zich daarbij vooral op de rapporten van de gouverneur van Zeeland aan Den Haag, waardoor er weinig oog was voor dat wat er op het laagste bestuursniveau speelde. Juist analyse van wat daar werd besproken, besloten en geschreven kan meer inzicht verschaffen in de achtergronden en motieven van de gebeurtenissen in de regio en de keuzes die men maakte. Bovendien besteedden Glerum en Kippers vooral aandacht aan een statistische opsomming van de mate van opstandigheid, waardoor de inhoud van en de motieven achter het gebeurde vrijwel niet aan bod kwamen. Uitgangspunt in dit onderzoek vormt de tocht van Belgische vrijkorpsen als dat van Ernest Grégoire in de laatste maanden van 1830 langs de Zeeuws-Vlaamse steden en dorpen om het lokale bestuur aan Belgische kant te krijgen en de bevolking voor zich te winnen. Ook zal onderzocht worden hoe het Noorden daarna het gezag weer herstelde en welke reacties dat lokaal opriep. De gemeentebesturen reageerden in de Zeeuws-Vlaamse plaatsen op verschillende manieren op de invallen van Grégoire en Pontécoulant en de nasleep daarvan. Het is interessant om deze verschillende reacties te analyseren. Wat was de achterliggende gedachte? Hoe verliep de discussie in de gemeenteraad? In hoeverre sloot de lokale reactie aan op richtlijnen van het provinciaal gouvernement, het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Koning zelf? Hoe verliepen de contacten met hogere overheden? Welke motieven speelden een rol bij het al dan niet kiezen voor de kant van het Zuiden? Wat waren de gevolgen van de opstand voor bestuur en bevolking van Zeeuws-

³⁴ W.J.P.M. Brand, *Het Zeeuwse deel van het bisdom Gent onder bestuur van de bisschoppelijke commissaris Antonio Antonucci 1832-1841* (Tilburg 1981), 39.

Vlaanderen? Vragen die beantwoord zullen worden aan de hand van notulen van de gemeentebesturen, briefwisselingen, politierapporten, kranten en andere lokale bronnen. Uiteraard zal in het onderzoek ook geput worden uit literatuur over dit onderwerp. Dit om de lokale bevindingen in een breder kader te plaatsen. Bronnenmateriaal is vooral te vinden in de lokale archieven van de verschillende Zeeuws-Vlaamse steden en in het Zeeuws Archief in Middelburg.

1

De Belgische opstand; gebeurtenissen en achtergronden

Wie op 25 augustus 1830 door de straten van Brussel liep kon het niet ontgaan dat deze dag niet ongemerkt voorbij zou gaan. Overal in de stad werden voorbereidingen getroffen voor allerhande feestelijkheden. Verlichting werd opgehangen en op verscheidene plaatsen in de stad stonden voor de aankomende avond feesten gepland. Een dag eerder was de koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden Willem 58 jaar geworden dat werd in het hele land gevierd. Weinigen vermoedden echter dat het niet de feestelijkheden rondom de Koninklijke verjaardag zouden zijn die deze dag onvergetelijk zouden maken. Niet de eenheid van een Nederlands volk onder het huis van Oranje, maar de splitsing van Willems koninkrijk zou de herinnering aan 25 augustus 1830 gaan bepalen.

1.1. Een verdeelde natie

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was in 1815 gecreëerd als buffer tussen Engeland en Frankrijk. De vroegere Republiek werd in dit koninkrijk samengevoegd met de zuidelijke Nederlanden. Aan het hoofd van dit nieuwe koninkrijk kwam Willem Frederik, de zoon van de laatste stadhouder van de Republiek. Hij was twee jaar eerder op uitnodiging van de conservatieve elite naar Den Haag gekomen om daar op 1 december 1813 te worden uitgeroepen tot Soeverein Vorst over de Noordelijke Nederlanden. Een half jaar later aanvaardde hij ook het bestuur over de Belgische provincies. Hij presenteerde zich aan zijn nieuwe onderdanen in het Zuiden als 'vriend' en 'vader' en beloofde hun "godsdienst te beschermen en te vereeren; den adel met den luister te omgeven, die aan zijne oudheid en verdiensten verschuldigd is; den landbouw, den koophandel en alle takken van volksvlijt te begunstigen".³⁵ Ook gaf Willem te kennen dat hij zich wilde beijveren om de inwoners van het Noorden en het Zuiden samen te smeden tot één natie. Dat was ook precies wat Henry Robert Steward, beter bekend onder de naam van zijn graafschap Castlereagh, in gedachten had toen hij de mogelijkheden overtuigde van de noodzaak van samenvoeging van beide Nederlanden. Hieraan was een langdurige lobby vooraf gegaan van Noord-Nederlandse zijde door Willem Frederik, Gijsbert Karel van Hogendorp en Anton Reinhard Falck, want aanvankelijk voelden de Engelsen weinig voor de samenvoeging.³⁶ Jeroen

³⁵ Proclamatie van de koning op 1 augustus 1814, Staatscourant jaargang 1814, nr. 179, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, geraadpleegd op 25 januari 2013 via kranten.kb.nl.

³⁶ J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard; politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 32.

van Zanten typeert de drang van Willem, Van Hogendorp en Falck naar gebiedsuitbreiding als een "obsessie".³⁷ Uiteindelijk bleken hun inspanningen succesvol en werd de samenvoeging werkelijkheid. Beide landen moesten samensmelten tot één staat om zo een sterk bolwerk tegen Frankrijk te kunnen vormen.³⁸ In de praktijk betekende de samenvoeging vooral dat de Zuidelijke Nederlanden bij het Noorden werden gevoegd. Er werd weliswaar bepaald dat beide rijkdelen gelijk dienden te worden vertegenwoordigd, maar de grondwet van het Noorden vormde het uitgangspunt en in de jaren die volgden zou de zelfbewuste houding van de voormalige Republiek een steeds groter probleem vormen in de onderlinge verhoudingen.

Zoals reeds eerder gesteld gaat de vroege historiografie over de breuk tussen Noord en Zuid uit van verschillen in nationale identiteit en volksaard, waardoor Willem I voor een onmogelijke taak was gesteld. Hoewel verschillen in nationale identiteit en volksaard niet meer als verklaring kan worden gezien, moet men niet uit het oog verliezen dat er wel degelijk sprake was van grote verschillen tussen Noord en Zuid. Els Witte wijst erop dat de historische ontwikkeling van de sociale en culturele patronen in het Noorden zoveel verschilden van die in het Zuiden, dat integratie van beide rijkdelen onmogelijk was.³⁹ Deze tegenstellingen waren echter niet de hoofdoorzaak, maar slechts onderdeel van een totaal aan factoren en volgens Tom Verschaffel zeker niet meer dan dat.⁴⁰ Zowel in het Noorden als in het Zuiden bestond gedurende de vijftien jaren van de samenvoeging oppositie tegen het beleid van Willem I. De Amsterdamse staatsman Willem Frederik Roëll maakte al voor de samenvoeging bezwaar en wees op grote verschillen met betrekking tot economie en godsdienst. Ook minister Van Maanen stond aanvankelijk niet positief tegenover samenvoeging van beide Nederlanden.⁴¹ Toen deze eenmaal een feit was zag men in de oude Republiek met lede ogen aan hoe Willem vooral investeerde in de industrie in het Zuiden en daar de economie een grote impuls gaf. Met name in Rotterdam en Amsterdam leefde veel onvrede over de explosieve groei die de Antwerpse haven doormaakte dankzij de opening van de Schelde en het economisch beleid van de koning.⁴² De elite in het Noorden wilde dat de regering zich vooral zou richten op de verdediging van hun tradities en belangen.⁴³ Tegelijk leefde er in het Zuiden veel weerzin tegen hun in eigen ogen ondergeschikte positie. Die onvrede was niet geheel ongegrond, want in het Noorden zag men de Belgische gewesten als een uitbreiding van het Nederlandse grondgebied.⁴⁴ Els Witte citeert een treffende uitspraak van de Vaticaanse gezant Capaccini die stelde:

³⁷ J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard* 33.

³⁸ E.H. Kossmann, *De Lage Landen* deel 1 100.

³⁹ E. Witte, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden* (Antwerpen 1990) 3.

⁴⁰ T. Verschaffel, 'Onderhandelen en vechten; de eerste jaren van een jonge staat', in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 36-49, aldaar: 48.

⁴¹ J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard* 33.

⁴² E. Witte, *De constructie van België* 21.

⁴³ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 121.

⁴⁴ R. Aerts, 'Staat in verbouwing', in: R. Aerts e.a., *Land van kleine gebaren; een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 13-98, aldaar: 72.

“Noord-Nederlanders zijn zich bewust van hun groots verleden en de Belgen, die nooit een staat zijn geweest, bekijken zij vanuit de hoogte en beschouwen ze als bewoners van een veroverd gebied”.⁴⁵ Dit kwam ook tot uiting in het financiële beleid van de regering. Het Zuiden werd in eigen ogen uitgebuit en hekelde de gelijke verdeling van de publieke schuld over Noord en Zuid, terwijl deze voor het overgrote deel door het Noorden was opgebouwd.⁴⁶ Langzaam groeide in het Zuiden het zelfbewustzijn, wat volgens Remieg Aerts steeds meer op gespannen voet kwam te staan met de “hautaine eenzelligheid” van het Noorden.⁴⁷ Vooralsnog leek de vereniging van beide Nederlanden echter goed te functioneren, hoewel een nieuw collectief bewustzijn niet tot ontwikkeling kwam.⁴⁸

Vanuit katholieke hoek kwam al vrij snel na de samenvoeging verzet tegen de godsdienstvrijheid en de neutrale staat. Hierin speelde de Gentse bisschop De Broglie een leidende rol, hij zag de bescherming van bestaande kerkgenootschappen als een aanval op de Rooms-katholieke kerk.⁴⁹ Bovendien voelden veel katholieken in het Zuiden geen verbondenheid met hun geloofsgenoten ten noorden van de oude grenzen. De noordelijke clerus had op zijn beurt weinig op met de radicale houding van de groep rondom de Gentse bisschop. Nadat De Broglie in 1817 werd vervangen won een meer gematigde groep katholieken aan invloed. In de jaren twintig pasten zij de tactiek aan en gingen gebruik maken van de vrijheid van godsdienst om de kerk van staatsinmenging vrij te houden.⁵⁰ In deze periode begonnen de katholieken ook steeds meer samen te werken met de liberalen. Samen streefden zij naar een grondwetswijziging die meer tegemoet zou komen aan hun belangen. Voor de katholieke elite betekende dit dat de koning zich niet moest bemoeien met het onderwijs en de benoeming van bisschoppen. Voor de liberalen betekende dit dat het bestuursmodel moest worden veranderd ten gunste van het Zuiden.⁵¹ Eind jaren twintig werden door de clerus diverse petitiebewegingen op touw gezet om de koning te bewegen meer rekening te houden met de katholieken. Niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Zeeuws-Vlaanderen en andere delen van het Noorden trokken katholieke geestelijken rond met petitie.⁵² Honderdduizenden parochianen zetten een handtekening; voor velen was dit slechts een kruisje, omdat zij niet konden lezen of schrijven. Vermoedelijk werden de meeste ondertekenaars eerder door verbondenheid met hun geestelijke, dan door innerlijke politieke overtuiging gedreven. Kossmann stelt in dit kader treffend “dat zij voorstanders waren van de vrijheid van een pers die zij niet lasen, van een onderwijs dat zij niet volgden en van een taal die zij niet

⁴⁵ E. Witte, *De constructie van België* 28.

⁴⁶ E. Witte, *De constructie van België* 22.

⁴⁷ R. Aerts, ‘Staat in verbouwing’ 72.

⁴⁸ R. Aerts, ‘Staat in verbouwing’ 73.

⁴⁹ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 123.

⁵⁰ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 126.

⁵¹ E. Witte, *De constructie van België* 29.

⁵² Glerum en Kippers, ‘Doch hier is alles rustig’ 113.

verstonden".⁵³ Met dat laatste doelt hij op het feit dat niet alleen het beleid ten aanzien van de staatsinrichting, de economie en de godsdienst tegenstand opriep. Ook het taalbeleid van de koning speelde in de oppositie een belangrijke rol. Hoewel de regering en de Eerste Kamer Frans spraken werd al in 1814 bij Koninklijk Besluit bepaald dat Nederlands de officiële taal was in het koninkrijk. Hiermee beoogde Willem de invloed van de Franse cultuur terug te dringen en de band tussen bevolking en overheid te versterken.⁵⁴ De Franstalige elite in het Zuiden verzette zich hevig tegen deze taalpolitiek en ook vanuit de clerus waren grote bezwaren tegen het feit dat het Nederlands, dat zij als een ketterse taal beschouwden, de officiële taal was.⁵⁵ Uiteindelijk gaf de koning na de genoemde petitie alleen op het punt van de taalpolitiek toe en liet deze in het voorjaar van 1830 vallen.⁵⁶ Daarmee was de onvrede echter niet weggenomen, de liberale elite bleef bezwaren houden tegen de wijze waarop het koninkrijk werd geregeerd en de clerus zag het regeringsbeleid nog altijd als een bedreiging van de godsdienst. In veel steden in het Zuiden ontstonden politieke oppositiegroepen die in het najaar van 1830 een belangrijke rol zouden gaan spelen.

1.2. Van oppositie naar opstand

Een strenge winter zorgde er in 1830 voor dat onder brede lagen van de bevolking veel onvrede leefde over de sociaaleconomische omstandigheden. Het jaar ervoor was de hoogconjunctuur die de jaren twintig had gekenmerkt omgeslagen in een recessie. Misoogsten en stagnerende handel leidden tot werkloosheid, armoede en honger, waardoor de zomer van 1830 zich kenmerkte door sociale onrust.⁵⁷ Dit gegeven, samen met de politieke onrust die al langer speelde, maakte dat de regering alert was op eventueel oproer. De gebeurtenissen die in juli 1830 in Frankrijk plaats hadden voedden die vrees nog meer. Het was hierom dat de autoriteiten in Brussel uiteindelijk besloten om een groot deel van de feestelijkheden op 25 augustus 1830 op te schorten. Men was bang dat de geplande activiteiten volksmassa's op de been zouden brengen die bij een onverhoopt oproer niet meer zouden zijn te controleren. De later zo beroemd geworden operavoorstelling van het stuk 'La Muette de Portici' die deze dagen in de Muntschouwburg werd opgevoerd ging echter die avond gewoon door. Dat was een bewuste keuze, want dergelijke voorstellingen konden onder het publiek de druk van de ketel houden.⁵⁸ Het liep echter, gevoed door de oppositie, uit op een manifestatie tegen de onderdrukking van de koning. Een woedende groep, voor een groot deel bestaande uit studenten en tienerjongens, trok die avond door de straten van Brussel en gooide de ruiten in bij het huis van minister Van Maanen, de politiedirecteur en de redactie van *Le National*. Het oproer vormde het begin van de gebeurtenissen die

⁵³ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 130.

⁵⁴ R. Aerts, 'Staat in verbouwing' 74.

⁵⁵ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 125.

⁵⁶ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 130.

⁵⁷ E. Witte, *De constructie van België* 24.

⁵⁸ E. Witte, *De constructie van België* 53.

uiteindelijk zouden leiden tot de splitsing van het koninkrijk. Begonnen als een Brusselse opstand breidde de revolutie zich in de dagen die volgden uit over diverse Waalse steden. In september sloten ook grote delen van Vlaanderen zich bij de opstand aan. Dat het zou uitlopen op een afscheiding van het Noorden stond aan het begin beslist niet vast. De onlusten in veel steden waren voornamelijk ontstaan vanuit sociaaleconomische onvrede. Zo werd in Brussel Van Maanen verantwoordelijk gehouden voor de hoge broodprijzen en in diverse andere steden richtte de ontevredenheid zich vooral op lokale bestuurders die in de ogen van velen te weinig deden om iets aan de gevolgen van de recessie te doen. De meeste burgemeesters en schepenen waren de koning welgezind, daar had Willem in de laatste jaren zelf voor gezorgd.⁵⁹ In steden als Luik, Verviers, Namen en Doornik behelsden de ongeregeldheden vooral plundering van graanpakhuizen, bakkerijen en belastingkantoren en moesten ook veel kledingzaken het ontgelden.⁶⁰ Van deze sociale onrust maakten liberale intellectuelen en journalisten gebruik om hun politieke idealen te kunnen verwezenlijken.⁶¹ Toen de autoriteiten in Brussel en andere steden niet adequaat reageerden op de onlusten namen oppositieleiders het initiatief tot herstel van de orde door eigen burgerwachten op te richten.⁶² Zij slaagden erin om het oproer te bedwingen en de rust te laten terugkeren, waardoor deze burgerwachten hun bestaansrecht verzekerden en de oppositie een stevige machtspositie verschaften.⁶³ Els Witte geeft aan dat in veel steden door revolutionairen op wel overwogen wijze werd geprobeerd de gemeentebesturen binnen te dringen door de bestuurders onder druk te zetten met de dreiging van onlusten en geweld. Wanneer die daadwerkelijk uitbraken waren het de revolutionaire burgerwachten die de orde vervolgens terug brachten om zo hun positie te verstevigen. Veelal werden vervolgens veiligheidsraden opgericht die in feite een vervanging betekenden van het zittende gemeentebestuur. Deze gang van zaken werd vanwege het onwettelijke karakter ervan niet door alle leden van de oppositie goedgekeurd.⁶⁴ Wanneer de revolutionairen hun macht door middel van de genoemde burgerwachten en veiligheidsraden hadden gevestigd probeerden zij het wettige gezag te ondermijnen door de zittende bestuurders met geweld te dwingen tot het doen van adhesiebetuigingen. Wanneer zij hieraan toegaven braken zij hun eed van trouw aan de koning en brachten zichzelf daarmee in een onmogelijke positie. Van een officiële machtsoverdracht was pas sprake nadat op 8 oktober de contacten tussen beide rijksheden definitief werden verbroken. Hierbij speelde niet alleen de oppositie in het Zuiden, maar ook de reactie vanuit het Noorden een belangrijke rol. Nadat de opstand uitbrak ontstond daar een nationalistische reflex en al snel klonken ook daar

⁵⁹ E. Witte, *Politieke machtsstrijd* 23.

⁶⁰ E. Witte, *De constructie van België* 55.

⁶¹ T. Verschaffel, 'Onderhandelen en vechten' 48.

⁶² A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 1 (Kortrijk 1983) 132.

⁶³ E. Witte, *De constructie van België* 55.

⁶⁴ E. Witte, *Politieke machtsstrijd* 42.

stemmen om zo snel mogelijk tot scheiding van het Noorden en het “muitzieke” Zuiden over te gaan.⁶⁵ Het is interessant dat bij de gebeurtenissen in het najaar van 1830 de clerus zich afzijdig hield en pas na de definitieve scheiding steun gaf aan de opbouw van een nieuwe staat.⁶⁶

1.3. Beide partijen in gesprek

Aanvankelijk was niet duidelijk welk doel de leiders van de opstand precies nastreefden. De enige concrete eis die werd gesteld was het ontslag van minister Van Maanen. Desondanks werd in het Noorden al vrij snel gesproken van een nationalistische strijd van het Zuiden met als doel zich los te scheuren van koning en vaderland.⁶⁷ Op 3 september gaf de koning toe aan de eis van de opstandelingen en ontsloeg minister Van Maanen. Twee dagen later riep hij de Staten-Generaal op om zich in een speciale vergadering op 13 september te beraden over de gevolgen van de opstand die in het Zuiden was uitgebroken. Hij nam dit besluit naar aanleiding van een petitie die op 28 augustus op het Brusselse stadhuis aan de koning was aangeboden en waarin de grieven van de oppositie werden samengevat.⁶⁸ Ook was een Belgische delegatie eind augustus bij de vorst op audiëntie geweest, maar die was voor de oppositie niet naar tevredenheid verlopen. De koning deed enkele vage beloften en toonde zich niet bereid tot aanpassing van zijn beleid.⁶⁹ Tijdens de opening van de vergadering van de Staten-Generaal op 13 september vroeg de koning het parlement om hem te adviseren over de vraag hoe om te gaan met de eisen van de oppositie in het Zuiden. Moest de staatsinrichting worden gewijzigd? Was het wellicht zelfs noodzakelijk om te komen tot een administratieve scheiding? De Kamerleden waren over deze vragen verdeeld en de emoties liepen tijdens de vergaderingen soms hoog op.⁷⁰ Zo verliet het Zeeuwse kamerlid Cornelis Gerrit Bijleveld al tijdens de eerste vergadering boos de vergaderzaal nadat de voorzitter enkele woorden in het Frans had gesproken. Het betrof enkele huishoudelijke mededelingen, maar de woorden veroorzaakten onder de Kamerleden wat gemompel. Bijleveld nam daarop het woord en gaf aan dat “door den heer, die de vergadering van de Staten-Generaal heeft gepresideert, heb ik in eene taal, die ik hier niet verstaan wil, tot de leden der Tweede Kamer eenige woorden hooren zeggen. [...] Ik blijf dus niet in eene vergadering, die niet wettig is bijeengeroepen, noch om te hooren, noch om te helpen besluiten en ga heen.”⁷¹

Terwijl de Staten-Generaal zich boog over een eventuele administratieve scheiding van beide rijkdelen, klonk in het Zuiden de roep om afscheiding steeds luider. Eind september werd in Brussel een voorlopige regering gevormd die dankzij de eerder genoemde burgerwachten ook van militaire steun

⁶⁵ E.H. Kossmann, *De lage landen* deel 1 133.

⁶⁶ T. Verschaffel, ‘Onderhandelen en vechten’ 48.

⁶⁷ J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard* 284.

⁶⁸ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830 and the Belgian Revolt* (Amsterdam 1988) 26.

⁶⁹ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 27.

⁷⁰ J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedaard* 286.

⁷¹ Handelingen van de Tweede Kamer, 13 september 1830, Bibliotheek Tweede Kamer, geraadpleegd op 25 januari 2013 via www.tweedekamer.nl.

verzekerd was. Aanvankelijk werden de gebeurtenissen door de grote mogendheden beschouwd als een binnenlandse aangelegenheid, maar toen op 4 oktober door het Zuiden de onafhankelijkheid werd uitgeroepen grepen zij toch in.⁷² Nog diezelfde maand kwamen de mogendheden en afgevaardigden van Noord en Zuid in Londen bijeen om over de situatie te spreken. Uiteindelijk zou de conferentie leiden tot een protocol waarin de voorwaarden voor scheiding waren vastgelegd. Tijdens de besprekingen gaven de Belgen blijk van hun territoriale ambities. Zij waren niet tevreden met het gebied van de voormalige Oostenrijkse Nederlanden, maar eisten ook Limburg, Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen. Dat men ook het laatst genoemde gebied eiste hing samen met de blokkade van de Schelde die de koning had uitgeroepen. Wanneer het Zuiden in bezit zou zijn van de zuidoever van de Westerschelde zou die blokkade worden opgeheven en was de haven van Antwerpen weer bereikbaar. De claim op Zeeuws-Vlaanderen werd voor het eerst gedaan op 10 november 1830, drie dagen nadat de Belgische vrijkorpsen zich uit het gebied hadden teruggetrokken.⁷³ Pas in het voorjaar van 1831 liet de voorlopige regering van België de aanspraken op Zeeuws-Vlaanderen stilzwijgend varen.⁷⁴ Ondertussen zou dat gebied echter nog veel met de opstand en de nasleep daarvan te maken hebben.

⁷² J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 19.

⁷³ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 88.

⁷⁴ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 120.

2

Angst en onzekerheid; september en oktober 1830

Een dag nadat in Brussel de onlusten waren uitgebroken kwam de bisschop van Gent Van de Velde op bezoek in de Zeeuws-Vlaamse stad Hulst. Het bezoek stond al gepland en het overwegend protestantse stadsbestuur zag, ondanks protesten van de hervormde kerkenraad, kennelijk geen aanleiding om het bezoek af te zeggen.⁷⁵ Wel ging het bezoek vergezeld van een publicatie aan de bevolking dat, om “onheilen” te voorkomen, geen “schietgeweren, voetzoekers of dergelijke zullen worden afgeschoten”.⁷⁶ Het bezoek verliep volgens burgemeester Von Raden echter “in de beste orde en volmaaktste eensgezindheid”.⁷⁷ Al enkele dagen na het uitbreken van de onlusten in Brussel groeide bij de bestuurders in het Noorden echter het besef dat deze opstand zich wel eens zou kunnen verspreiden en uiteindelijk ook invloed zou kunnen hebben in regio’s die van oudsher tot de noordelijke provincies hadden behoord. Toen de opstand zich eind september niet meer bleek te beperken tot Brussel en enkele Waalse steden, maar ook oversloeg naar Vlaanderen nam die angst nog verder toe. De gouverneurs van de provincies die direct aan het Zuiden grensden kregen de opdracht waakzaam te zijn en aan het centraal gezag in Den Haag regelmatig te rapporteren hoe de bevolking zich tot de opstand verhield. Vooral de katholieken kwamen onder zware verdenking te staan, mede vanwege hun steun in eerdere jaren voor de vanuit de zuidelijke geestelijkheid georganiseerde petitiebewegingen.⁷⁸

2.1. Voorzorgsmaatregelen; het vierde district

De gouverneur van Zeeland, Ewoud van Vredenburg, stuurde eind augustus zijn districtscommissarissen een brief met de opdracht bij de lokale besturen in hun district na te gaan of er voorzorgsmaatregelen nodig waren om de steden en dorpen tegen eventueel oproer te beschermen. In het vierde district van de provincie Zeeland werd in verschillende gemeentebesturen gesproken over de situatie in het Zuiden. Districtscommissaris Jacob Hennequin had hen per brief verzocht te rapporteren welke maatregelen nodig waren om de rust in de verschillende dorpen en steden van westelijk Zeeuws-Vlaanderen te bewaren. Het stadsbestuur van IJzendijke was echter op eigen initiatief al op 30 augustus

⁷⁵ P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst* (Hulst 1972), 399.

⁷⁶ Publicatie van het stadsbestuur van Hulst, 26 augustus 1830, Gemeentearchief Hulst, Hulst.

⁷⁷ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 295.

⁷⁸ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 297.

bijeen gekomen om over de “ongeregeldheden welke in sommige plaatsen van het Rijk plaatshebben” te spreken.⁷⁹ In overleg met de “voornaamste ingezetenen der gemeente” werd besloten om per direct een nachtwacht in te stellen, de geweren van de schutterij in orde te brengen en munitie aan te schaffen. Wethouder Van ’t Groenewout, majoor Benteijn en rijksontvanger Van Dijk namen de leiding van de schutterij op zich.⁸⁰ Verder werd er een publicatie gedaan aan de inwoners van de stad “om, daartoe opgeroepen wordende, zich aan de dienst der nachtwacht niet te onttrekken”.⁸¹ Middels een publicatie werden de inwoners van het besluit tot het instellen van nachtwachten op de hoogte gesteld en “ernstig aangemaand om zich te onderwerpen aan de maatregelen welke tot bevordering van het voorgestelde doel [namelijk de veiligheid] geschikt zullen geoordeeld worden”.⁸² De burgemeester en wethouders waren er niet gerust op dat de gehele bevolking van IJzendijke, waarvan iets meer dan de helft katholiek was, de goede zaak zou zijn toegedaan. In hun antwoord aan districtscommissaris Hennequin schreven zij dat onder de inwoners van de stad vooral “vrees voor muitende bendes van elders” bestond en dat een deel van de inwoners zich openlijk tegen de gebeurtenissen in het Zuiden verklaarde en “met de beste geest voor vaderland en koning bezielde” was. Men moest echter ook melden dat het deel van de inwoners “welke zich in de afgelopen winter met de bekende petitie bezighielden” zich niet openlijk voor of tegen verklaarde en het stadsbestuur daarmee in het ongewisse liet over hun gezindheid.⁸³ De afwezigheid van pastoor Cobbaert, die precies weer terugkwam toen de Belgen half oktober al voor de poort stonden, en geruchten dat drie inwoners van de stad naar het Zuiden waren afgereisd om Belgische troepen uit te nodigen het vierde district te bezetten lieten de bestuurders met betrekking tot het katholieke bevolkingsdeel het ergste vrezen.⁸⁴

De openbare orde en veiligheid van de stad bleef gedurende de maanden september en oktober voor het stadsbestuur van IJzendijke een punt van aandacht. Dat was in de meer westelijk gelegen steden Sluis en Oostburg niet anders. Het bestuur van Sluis had op 2 september van gouverneur Van Vredenburg zelf een brief ontvangen over de noodzaak van het bewaren van de orde. Hierin werd aangedrongen op het nemen van passende veiligheidsmaatregelen. Samen met districtcommissaris Hennequin werd de eerste weken van september gewerkt aan het oprichten van burgerwachten. Die zouden in geval van een inval moeten samenwerken en daarom werd ook een waarschuwingssysteem uitgedacht, zodat de verschillende steden elkaar konden waarschuwen en elkaars hulp konden inroepen.⁸⁵ Hennequin schreef aan alle stadsbesturen in zijn district dat in geval van “gegronde vrees voor rustverstoring” de kerkklok diende te worden geluid. Overdag moest dit klokgelui vergezeld gaan

⁷⁹ Notulen gemeenteraad IJzendijke, 30 augustus 1830, Gemeentearchief Sluis, Oostburg.

⁸⁰ Notulen gemeenteraad IJzendijke, 24 september 1830, GASO.

⁸¹ Notulen gemeenteraad IJzendijke, 30 augustus 1830, GASO.

⁸² Publicatie burgemeester en wethouders IJzendijke, 31 augustus 1830, GASO.

⁸³ Brief van burgemeester en wethouders IJzendijke aan districtscommissaris Hennequin, 9 september 1830, GASO.

⁸⁴ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 306.

⁸⁵ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 300.

van een uitgestoken vlag op de kerktoren, 's nachts diende men een lantaarn op de toren te plaatsen. De naburige gemeenten moesten dit noodsignaal beantwoorden met "het kleppen van de klok". Daarop dienden de gewapende burgers of schutters van de stad zich op een verzamelpunt te melden om zich vervolgens onder leiding van een door het stadsbestuur aangewezen aanvoerder naar de in nood zijnde buurgemeente te begeven.⁸⁶ Veiligheidsmaatregelen dienden zich echter niet alleen te richten op eventuele invallen vanuit het Zuiden of oproer van met het Zuiden sympathiserende ingezetenen. Ook al te geestdriftige uitingen van inwoners die zich achter koning en vaderland schaarden konden de rust en orde in gevaar brengen. Van Vredenburg schreef: "aan eene andere zijde kan de goede stemming der ingezetenen in de geestdrift voor de goede zaak aanleiding geven tot overdrevene denkbeelden, welke oneenigheid tusschen burgers zoude kunnen doen ontstaan".⁸⁷ Men wilde dus voor alles de rust bewaren en tweespalt onder de bevolking voorkomen. Om die reden sommeerde districtscommissaris Hennequin burgemeester Hendrik Anthonie Callenfels van Oostburg op 4 september om een einde te maken aan de oranjeversieringen die sommige burgers "uit geestdrift voor vorst en vaderland" bij zich droegen. De burgemeester protesteerde weliswaar, maar besloot desondanks de versieringen onder de lokale bevolking te ontmoedigen.⁸⁸ Het gemeentebestuur van IJzendijke ontving op dezelfde dag een brief van districtscommissaris Hennequin waarin deze stelde dat de ingezetenen "geen ondubbelzinnig bewijs van liefde voor den koning en aankleving aan het hoog bestuur" konden laten blijken dan een "rustig vertrouwen in de maatregelen" die door de bestuurders werden genomen om de rust te bewaren. De districtscommissaris riep op "alle aanleiding tot tweedragt" te vermijden, "inzonderheid uiterlijke leuze welke vroegere veete zouden kunnen doen herleven".⁸⁹ Dit ontmoedigingsbeleid ten aanzien van al te nationalistische uitingen werd ook voortgezet toen een kleine maand later in verschillende steden petitie's werden opgesteld tegen aansluiting van Zeeuws-Vlaanderen bij het Zuiden.⁹⁰ De angst zat er duidelijk in, nu eind september veel Vlaamse steden zich ook bij Brussel hadden aangesloten. Gouverneur Van Vredenburg en minister van Binnenlandse Zaken Van Doorn waren echter bang dat dergelijke acties een tegenreactie zouden oproepen van katholieke zijde.

Hoewel de lokale besturen zich in meer of mindere mate bezighielden met het nemen van veiligheidsmaatregelen, bleef het provinciebestuur niet gerust op een goede afloop. De gouverneur stuurde op 11 september opnieuw een brief aan het stadsbestuur van Sluis naar aanleiding van berichten dat in Zeeuws-Vlaanderen vreemdelingen rondzwierven die er op uit waren om onrust te veroorzaken onder de bevolking. Van Vredenburg riep de bestuurders op om de verordeningen met

⁸⁶ Brief van Hennequin aan de gemeentebesturen van het vierde district, 15 september 1830, Gemeentearchief Sluis, Aardenburg.

⁸⁷ Brief van Van Vredenburg aan burgemeester en wethouders van Sluis, 2 september 1830, GASA.

⁸⁸ J. De Hullu, *De Belgische aanvallen* 12.

⁸⁹ Hennequin aan burgemeester en wethouders IJzendijke, 4 september 1830, GASO.

⁹⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 308.

betrekking tot vreemdelingen strikt na te leven en waakzaam te zijn. Het provinciebestuur ging er vooralsnog duidelijk vanuit dat, mocht de opstand ook in Zeeuws-Vlaanderen uitbreken, dit zou worden veroorzaakt door immigranten vanuit het Zuiden.⁹¹ Het is interessant dat men zich in dergelijke bewoordingen uitte. In dit stadium van de opstand had Vlaanderen zich nog niet bij de opstand aangesloten en een definitieve onafhankelijkheidsverklaring zou nog een maand op zich laten wachten. Toch zag men de landgenoten in de gewesten ten zuiden van Zeeland en de uit die gewesten afkomstige inwoners van Zeeuws-Vlaanderen als vreemdelingen. De Hullu merkt op dat deze Zeeuwse “Belgiërs” van deze verdachtmakingen veel te lijden hadden.⁹² Tegelijk bleven gedurende de maand september de contacten met steden in Vlaanderen gewoon bestaan. Overschrijvingen in het bevolkingsregister vanuit steden als Maldegem en Brugge wijzen erop dat de opstand vooralsnog geen obstakel vormde voor communicatie met steden in het Zuiden.⁹³ Ook ontving het stadsbestuur van Sluis op 23 september nog een officiële uitnodiging voor de jaarlijkse veemarkt in het nabijgelegen Oost-Vlaamse Eeklo met het verzoek deze middels een publicatie bij de bevolking van de stad bekend te maken.⁹⁴ Tot begin oktober zou het gouvernement in Middelburg dergelijke contacten met de opstandige gewesten ook blijven stimuleren.⁹⁵

2.2. Voorzorgsmaatregelen; het vijfde district

Ook Hendrik Ferdinand von Raden, districtscommissaris van oostelijk Zeeuws-Vlaanderen en tevens burgemeester van Hulst benaderde de diverse gemeentebesturen in zijn vijfde district en vroeg hen welke maatregelen zij nodig achtten om eventuele ordeverstoringen te voorkomen. Door de besturen in die steden en dorpen werd op uiteenlopende wijze gereageerd op de toenemende onrust in het zuiden. In de meeste gemeenten hield men zich begin september nog niet intensief bezig met de veiligheid. Door de gemeenteraden van Biervliet, Zaamslag en Philippine werd gedurende de maand september in het geheel niet gesproken over het nemen van voorzorgsmaatregelen. Het bestuur van Hulst, de stad van de districtscommissaris, stelde weliswaar op 1 september voor alle inwoners van Hulst een meldplicht in van vreemdelingen, maar besloot pas laat, namelijk 30 september, tot het instellen van een burgerwacht.⁹⁶ Hoewel de notulen van de gemeenteraad doen vermoeden dat dit initiatief door districtscommissaris Von Raden werd genomen, vormde in werkelijkheid een instructie van de gouverneur hiervoor de aanleiding.⁹⁷ De nachtwacht deed vanaf 2 oktober haar rondes door Hulst, meer

⁹¹ Brief van Van Vredenburg aan burgemeester en wethouders Sluis, 11 september 1830, GASA.

⁹² J. De Hullu, *De Belgische aanvallen* 8.

⁹³ Brief van stadsbestuur Brugge aan stadsbestuur Sluis, 7 september 1830, GASA.

⁹⁴ Brief van de burgemeester van Eeklo aan burgemeester en wethouders Sluis, 23 september 1830, GASA.

⁹⁵ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 302.

⁹⁶ Publicatie van het stadsbestuur van Hulst, 1 september 1830 en notulen gemeenteraad Hulst, 30 september 1830, GAHH.

⁹⁷ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 300.

dan een maand nadat door het provinciebestuur voor het eerst was aangedrongen op het treffen van maatregelen.⁹⁸

In het overwegend protestantse Axel en in het grensstadje Sas van Gent was dit echter anders. Al op vrijdag 10 september 1830 kwam het Axelse stadsbestuur bijeen om over de situatie te spreken. Wethouder Marinus Meertens, wijnkoper van beroep, had samen met raadslid en arts Jacobus Janssen het initiatief tot deze vergadering genomen “ten einde in de tegenwoordige omstandigheden maatregelen van veiligheid te nemen”.⁹⁹ Janssen stelde voor om uit de “burgers en landlieden” een veiligheidscommissie samen te stellen, maar zijn medebestuurders gingen niet in dat voorstel mee en stelden voor dat het stadsbestuur zelf drie keer per week bijeen zou komen om over veiligheidszaken te spreken. Ook werd besloten om in een brief gouverneur Van Vredenburg te vragen een detachement van 25 tot 30 soldaten naar Axel te sturen en om tevens munitie ter beschikking te stellen “tot wapening der schutterij en eenige vertrouwde burgers.”¹⁰⁰ De kapitein van de schutterij kreeg de opdracht om de geweren van de schutterij alvast in gereedheid te brengen en werd uitgenodigd de maandag daarop bij de raadsvergadering aanwezig te zijn. Tijdens die vergadering rapporteerde de kapitein dat de schutterij welgeteld 30 geweren tot haar beschikking had, waarna het stadsbestuur hem beval nachtwachten te organiseren. Hiervoor werd een lijst opgesteld van inwoners die voor deze taak het meest geschikt werden geacht. Conform de afspraak om drie keer per week te vergaderen volgde op woensdag 15 september een nieuwe bijeenkomst, waar de kapitein wist te melden dat er niets bijzonders was voorgevallen in de afgelopen twee nachten. Wel vroeg hij om meer munitie, waarop het stadsbestuur hem de opdracht gaf om buskruit aan te schaffen en patronen te maken. De door Jacobus Janssen eerder voorgestelde commissie kwam er nu wel en werd belast met de organisatie van een burgerwacht. De commissie kwam onder verantwoording te staan van burgemeester Adriaan Jacobus Paulus en raadslid Pieter Adriaan Van Dishoek. Aan het einde van de vergadering werd een brief voorgelezen die de jonge griffier Staas Huibertus van Diggelen op 13 september had geschreven aan het stadsbestuur. Hierin stelde hij dat Axel “zoo door afkomst van bewoners, zeden en godsdienst, als door haare indeeling” tot het Noorden behoorde en noemde hij de opstandelingen in het Zuiden “raddraaijers en volksmenners” die het gewone volk probeerden om te kopen om tegen het wettige gezag in opstand te komen. Hij gaf aan verheugd te zijn dat Vlaanderen zich niet bij de opstand had gevoegd, maar was er niet gerust op dat dit zo zou blijven. Van Diggelen riep de bestuurders op om goede maatregelen te nemen om te voorkomen dat ook Axel zou worden betrokken bij de opstand. Hij vroeg daarbij aandacht voor de inwoners van Axel en omgeving “op een lage trap van zedelijke beschaving staande en met honger en gebrek te worstelen hebbende”. Van Diggelen wees erop dat de

⁹⁸ Publicatie stadsbestuur Hulst, 2 oktober 1830, GAHH.

⁹⁹ Notulen gemeenteraad Axel, 10 september 1830, GATA.

¹⁰⁰ Notulen gemeenteraad Axel, 10 september 1830, GATA.

oogsttijd er bijna op zat en dat de winter naderde. Deze kon voor veel arbeiders voor “ledigheid, kommer en gebrek” gaan zorgen en dit zou hen vatbaar kunnen maken voor beïnvloeding door opstandelingen uit het Zuiden. Daarom pleitte hij ervoor dat het stadsbestuur in samenwerking met landlieden, grondbezitters en fabrieksdirecteuren zou zorgen voor voldoende werkgelegenheid “om aan elken arbeider die buiten werk komt tegen een billijk loon werk te verschaffen”. Hiervoor zou het stadsbestuur, samen met “alle weldenkenden” in de stad budget moeten vrijmaken. De griffier stelde voor om deze werkverschaffing tot jaarlijks terugkerend beleid te maken, omdat “eene onder de werkende klasse verspreid wordende verzekering dat ook in volgende jaren er des winters voor gezorgd zal worden dat elk die werk verlangt daarvan voorzien zal worden niet anders dan een allergunstigste indruk op dezelve zou maken.” Hij verwachtte dat een dergelijk gebaar van de elite ervoor zou zorgen dat de arbeidersklasse in en om de stad zich dankbaar verbonden zou voelen met het Noorden en “verleiding van buiten met verachting” zou afwijzen.¹⁰¹ Een kleine maand later zou de gouverneur alle gemeentebesturen van Zeeland een brief sturen waarin werd gewezen op de noodzaak van het voorhanden zijn van voldoende levensmiddelen en brandstof tegen gunstige prijzen, om zo “de rust en orde onder de ingezetenen te bewaren”.¹⁰² Van Diggelen was echter een van de weinigen in Zeeuws-Vlaanderen die in deze periode aandacht vroeg voor de sociale ellende die de kiem kon vormen voor opstand. Zijn voorstel om de eventuele bron van oproer aan te pakken met werkverschaffing werd doorgeschoven naar de volgende vergadering, maar zou daarna niet meer ter sprake komen. Men koos ervoor zich te beijveren voor het bewapenen van de burgerwacht en deed meerdere vruchteloze verzoeken om militaire bijstand. De oorzaak van alle ellende werd door de meeste bestuurders gelegd bij immigranten uit het Zuiden en opruiende geestelijken die iedere vorm van loyaliteit aan het Noorden ontbeerden.

Hoewel de Axelse gemeenteraad na 17 september minder frequent bijeenkwam, bleef het behoud van orde en rust een punt van aandacht voor het stadsbestuur. Op 1 oktober kwam men bijeen om te vergaderen over de geplande veemarkt. Er waren raadsleden die zich afvroegen of het verstandig was deze door te laten gaan. De raad besloot echter om de markt niet te schorsen en de schutterij extra rondes te laten doen. Middels een reguliere publicatie werd de veemarkt aangekondigd, waarbij “handhaving der goede orde” werd benadrukt, met een verwijzing naar de verordening op het sluiten van de herbergen.¹⁰³ In de gemeenteraad werd verder niet meer over de veemarkt gesproken, maar blijkbaar zag de burgemeester, ondanks het genomen besluit, toch grote bezwaren in laten doorgaan van de markt. Per brief liet hij de gouverneur weten de veemarkt niet door te willen laten gaan,

¹⁰¹ S.H. van Diggelen aan stadsbestuur Axel, 13 september 1830, GATA.

¹⁰² Van Vredenburg aan de gemeentebesturen van Zeeland, 6 oktober 1830, Gemeentearchief Terneuzen, Terneuzen.

¹⁰³ Notulen Gemeenteraad Axel, 1 oktober 1830, GATA.

vergezeld van de vraag hoe te handelen in geval van ordeverstoringen.¹⁰⁴ Van Vredenburg reageerde geprikkeld en wees erop dat de gebeurtenissen in het Zuiden toch al veel langer geleden aanleiding hadden gegeven tot het voorkomen van grote volksmassa's, "thans echter daar de bedoelde markt op eenen dag na aanstaande is, zoude de schorsing derzelve geheel ongepast zijn, en zal dezelve alzoo voortgang dienen te hebben." De burgemeester van Axel had in dezelfde brief ook gevraagd een detachement militairen naar de stad te sturen ter verdediging, de gouverneur gaf aan niet over de benodigde militaire middelen te beschikken en raadde het stadsbestuur aan "daarin zelve met de middelen onder uw bereik staande voor zooveel noodig ondersteund door de goede ingezetenen uwer stad" te voorzien.¹⁰⁵ De veemarkt ging dus gewoon door en op 6 oktober kon een tevreden stadsbestuur aan de gouverneur laten weten "dat de jaarlijksche veemarkt te dezer stede in de beste orde is afgelopen en geen de minste aanleiding tot rustverstoring is gegeven".¹⁰⁶

Het bestuur van de grensplaats Sas van Gent besprak op de raadsvergadering van zondag 12 september de brief die Von Raden hen op 7 september had gestuurd over te nemen maatregelen om de orde te bewaken. Burgemeester Van Frankenberg Proschlitz had al wat voorbereidend werk gedaan door een lijst op te stellen van ingezetenen die hij geschikt achtte om "in onverhoopte de rust of goede orde verstorende omstandigheden onder aanvoering van den binnen deze stad aanwezige kommandant der schutterij alle gewelddadigheden te helpen keren opdat alle weldenkende ingezetenen die met trouw en geestdrift zich rondom de wet en orde scharen dan ook gerust kunnen zijn hunne eigendommen beschermd en hunne regten en belangen niet aan geweld of eene baldadige oproerige boosheid zullen worden ten prijs gegeven."¹⁰⁷ De genoemde kommandant van de schutterij was wethouder en belastingcontroleur Jan Louis Liebert. Hij maakte zich zorgen over de bewapening van de schutterij en stelde voor de 25 geweren die voorhanden waren in gereedheid te brengen en te zorgen dat er voldoende munitie in het raadhuis aanwezig zou zijn om, "wanneer den nood of omstandigheden zulks mogten vorderen, ter beschikking van alle weldenkende en getrouwe burgers te worden gesteld".¹⁰⁸ De gemeenteraad stemde in met de voorgestelde maatregelen en besloot direct de vergaderzaal te verlaten. Buiten werden de maatregelen "sterk van 's koningswege door de burgemeester in persoon aan de verzamelde menigte met luiden stem afgekondigt".¹⁰⁹ Na de ferme afkondiging ging het stadsbestuur weer naar binnen, "doordrongen van eerbied en gehegtheid aan den koning en hoogst deszelfs geslagt" en sloot de vergadering. Ook in Sas van Gent deed sindsdien een burgerwacht van welgezinde, geschikte burgers haar rondes om eventueel oproer het hoofd te kunnen

¹⁰⁴ Gemeentebestuur Axel aan Van Vredenburg, 1 oktober 1830, GATA.

¹⁰⁵ Van Vredenburg aan burgemeester en wethouders Axel, 3 oktober 1830, GATA.

¹⁰⁶ Burgemeester en wethouders Axel aan Van Vredenburg, 6 oktober 1830, GATA.

¹⁰⁷ Notulen gemeenteraad Sas van Gent, 12 september 1830, GATT.

¹⁰⁸ Notulen gemeenteraad Sas van Gent, 12 september 1830, GATT.

¹⁰⁹ Notulen gemeenteraad Sas van Gent, 12 september 1830, GATT.

bieden. De bewoordingen waarmee door de bestuurders van Sas van Gent over de inwoners werd gesproken laten zien dat men er blijkbaar niet gerust op was dat de gehele bevolking het Noorden welgezind was. Van Frankenberg Proschlitz en Liebert maakten deel uit van een overwegend protestantse elite in een verder vrijwel geheel katholieke stad. Enkele weken later zou blijken dat hun vrees dat niet alle inwoners van Sas van Gent zo trouw en weldenkend waren niet ongegrond was.

Zoals gesteld vormden de gemeenteraden van Axel en Sas van Gent een uitzondering en in verreweg de meeste gemeenten van het vijfde district hield men zich begin september in het geheel niet bezig met het nemen van voorzorgsmaatregelen met het oog op het eventueel overslaan van de opstand naar Zeeuws-Vlaanderen. In de gemeenteraad van Philippine werd in de maand september slechts twee maal vergaderd en stonden alleen enkele financiële zaken en de benoeming van een nieuwe gemeenteontvanger op de agenda.¹¹⁰ De gemeenteraad werd dus niet door de burgemeester en wethouders bijeen geroepen. De vrederechter van het kanton Axel had burgemeester Maximiliaan Joseph van Belle op 10 september gevraagd welke maatregelen getroffen zouden worden ter voorkoming van oproer, maar die reageerde twee weken later met de mededeling dat hij maatregelen “in eene gemeente als deze”, te arm “om voor vreemden inval beducht” te zijn, niet noodzakelijk achtte. Bovendien vertrouwde Van Belle erop dat zijn “ingezetenen met den besten geest bezielde zijn en dat zij desnoods op mijne eersten wenk ter verdediging der goede zaak zouden toesnellen”.¹¹¹ Wel beloofde hij de situatie in zijn stad, gelegen tegen de grens met het vierde district en met een overwegend katholieke bevolking, nauwlettend in de gaten te houden. Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 14 oktober bracht de burgemeester het onderwerp alsnog ter sprake, naar aanleiding van een brief van de gouverneur van 28 september waarin, opnieuw, werd gevraagd welke maatregelen in Philippine zouden worden genomen om de orde te bewaren. De brief van de gouverneur was een herinnering, want al op 11 september had de burgemeester een brief ontvangen van districtscommissaris Von Raden met het verzoek hem op de hoogte te stellen van de maatregelen die in Philippine zouden worden getroffen.¹¹² Blijkbaar was het gemeentebestuur in meer gevallen niet accuraat in het beantwoorden van brieven van de districtscommissaris, want op 17 september beklagde Von Raden zich in een brief aan de burgemeester over de gebrekkige communicatie en eiste spoedige verbetering, “overmits het onaangenaam is bij aanhoudendheid herinneringsbrieven te moeten afzenden en waarvan het noodzakelijk gevolg zou wezen om het ontbrekende ten koste van den nalatigen te doen afhalen”.¹¹³ Von Raden zou echter nog vier weken moeten wachten op een antwoord op zijn vraag met betrekking tot het nemen van veiligheidsmaatregelen. Het instellen van een burgerwacht werd door de raadsleden van Philippine “zeer bezwarend” geacht, omdat de bevolking “uit een zeer klein getal bestaat en dan

¹¹⁰ Notulen gemeenteraad Philippine, 8 en 21 september 1830, GATT.

¹¹¹ Burgemeester Van Belle aan de vrederechter van Axel, 23 september 1830, GATA.

¹¹² Von Raden aan het gemeentebestuur van Philippine, 11 september 1830, GATT.

¹¹³ Von Raden aan het gemeentebestuur van Philippine, 17 september 1830, GATT.

nog het grootste gedeelte der burgers schippers en visschers zijn die zich zelden tehuis bevinden". Ook de schutterij werd vanwege beperkte bezetting en het ontberen van wapens niet geschikt geacht om de nachtwacht voor haar rekening te nemen. Besloten werd dat er één betrouwbare burger zou worden aangesteld als nachtwaker. Ook zou burgemeester Van Belle de "bij het behoud van orde en rust het meest belanghebbende ingezetenen" benaderen om hen op te roepen "op het eerste door den nachtwaker te geven bepaalde tekenen ter hulp toe te snellen en alzoo elkander alle hulp toe te brengen om de rustverstoorders of diergelijken allen toegang te beletten." De 52-jarige arbeider Baltus Scholten werd voor een beloning van tien gulden per maand aangesteld als nachtwaker. Hij moest niet alleen in het stadje zijn rondes doen, men verwachtte van hem dat hij samen met de veldwachter een "tourné" zou doen in de omgeving van Philippine "ten einde na te gaan of er zich op de hofsteden geene onruststokken op onthouden."¹¹⁴ Blijkbaar was men er in het dicht bij de grens met het zuiden gelegen stadje niet geheel gerust op dat de onrust aan Philippine voorbij zou gaan. Verder zouden de bezwaren van de bestuurders tegen het instellen van een burgerwacht te maken kunnen hebben met de rol van burgerwachten in sommige plaatsen in Vlaanderen bij het overnemen van het bestuur. De bevolking bestond voor het overgrote deel uit katholieken en de plaatselijke vissers werkten er nauw samen met hun collega's in het nabijgelegen Vlaamse Boekhoute. Mogelijk waren er te weinig loyale inwoners om in een burgerwacht het noordelijk gezag te dienen. Nu de gemeenteraad het besluit tot het aanstellen van een nachtwaker "met eenparigheid" had genomen kon de burgemeester per brief aan de districtscommissaris laten weten dat ook Philippine, na lang aandringen vanuit het provinciebestuur, maatregelen had getroffen om eventueel oproer het hoofd te kunnen bieden.¹¹⁵ Burgemeester Van Belle was echter nog lang niet klaar met de opstand, zo zou nog blijken.

2.3. Standpuntbepaling ten aanzien van de opstand

Voor zover de lokale besturen in Zeeuws-Vlaanderen zich bezighielden met de opstand in het Zuiden betrof dit niet uitsluitend het nemen van maatregelen om de veiligheid en openbare orde te handhaven. Er werd ook nagedacht over de vraag welk standpunt diende te worden ingenomen ten aanzien van de opstand. Moest men de onafhankelijkheid van het Zuiden en haar voorlopige regering erkennen? Moest men zich neerleggen bij aansluiting van Zeeuws-Vlaanderen bij België, mocht het tot een gewapende confrontatie komen? Vrijwel alle bestuurders waren het er over eens dat aansluiting bij het Zuiden geen optie was. De gemeenteraad van Axel besloot daarom al op 15 september de koning per brief in kennis te stellen van haar "onbeperkte gehechtheid" aan "majesteit en vaderland".¹¹⁶ Bewoordingen als "vertwijfelijkt verraad met de grofste wandaden verzeld" en de "vaderlijke zorgen" van de majesteit die "met voeten vertreden zijn" liet de eerder genoemde Axelse griffier Van Diggelen namens de

¹¹⁴ Notulen gemeenteraad Philippine, 14 oktober 1830, GATT.

¹¹⁵ Van Belle aan Von Raden, 14 oktober 1830, GATT.

¹¹⁶ Notulen gemeenteraad Axel, 15 september 1830, GATA.

gemeenteraad blijken hoe men over de opstand in het Zuiden dacht. De brief werd afgesloten met het verzoek “om in zoover eene scheiding tusschen de beide delen des rijks tot stand mogt komen in het bijzonder belang van Staats-Vlaanderen en van de provincie Zeeland onze vereeniging met België wel te willen verhoeden”. Een maand later besloten de gemeentebesturen van Terneuzen, Zaamslag en Hoek een soortgelijke brief te zenden en zij vroegen Axel deze mede te ondertekenen. De gemeenteraad besloot in haar vergadering van 16 oktober om dit niet te doen, aangezien zij in september zelf al een eigen brief aan de majesteit hadden gezonden.¹¹⁷ Toen Ernest Grégoire de grens van Zeeuws-Vlaanderen op 17 oktober overschreden had riepen burgemeester en wethouders de gemeenteraad van Axel opnieuw bijeen om zich te beraden over de situatie. Men ging er vanuit dat de Belgen ook hun stad niet ongemoeid zouden laten en overlegden over de vraag hoe te handelen. Men besloot dat alle bestuurders en ambtenaren in het belang van de stad ten allen tijde “te goeder trouw” op hun post zouden blijven, zodat een toestand van “eene gehele regeringsloosheid” zou worden voorkomen. Men zou echter weigeren om de eed aan de koning te herroepen of om een nieuwe eed aan het Voorlopig Bewind in Brussel af te leggen.¹¹⁸ Om dit besluit uit te leggen aan de gouverneur en de koning werd besloten om een brief te sturen aan Van Vredenburg. Hierin stelden de Axelse bestuurders dat ze erop vertrouwden “dat hetzelfde ons niet ten kwade zal worden geduid” en verzochten de gouverneur de brief tevens door te sturen naar koning Willem.¹¹⁹ De brief werd ondertekend door een groot aantal ingezetenen van de stad, wat erop wijst dat het stadsbestuur onder de bevolking probeerde steun te verwerven voor hun houding ten opzichte van het zuiden. Tegelijk wijzen de uitingen van loyaliteit aan het Noorden erop dat de bestuurders tegenover het provinciebestuur en de regering hun eigen positie wilden versterken. De verzoekschriften van de bestuurders in Axel en later ook in Terneuzen, Zaamslag en Hoek stonden niet op zichzelf. Ook in het vierde district was er sprake van soortgelijke correspondentie van bezorgde bestuurders. Op deze wijze deelde de lokale elite haar zorgen met de koning en tegelijk liet ze geen misverstand bestaan over de eigen loyaliteit. Zoals al eerder werd gemeld was dit zeer tegen de zin van gouverneur Van Vredenburg, die bang was voor een polariserende werking onder de bevolking.¹²⁰

2.4. De rol van het provinciebestuur

Gedurende de maand september liep bij de Zeeuwse bestuurders de spanning steeds verder op. Met name in de laatste week van die maand volgden de gebeurtenissen elkaar in hoog tempo op. De proclamatie van het Voorlopig Bewind dat alle zuidelijke soldaten voortaan zouden dienen onder de Belgische vlag op 26 september en de terugtrekking van de Nederlandse troepen uit Brussel in de

¹¹⁷ Notulen gemeenteraad Axel, 16 oktober 1830, GATA.

¹¹⁸ Notulen gemeenteraad Axel, 18 oktober 1830, GATA.

¹¹⁹ Gemeentebestuur van Axel aan Van Vredenburg, 18 oktober 1830, GATA.

¹²⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 303.

daarop volgende nacht benadrukten dat de mogelijkheid van een inval in de provincie door de Belgen reëel was. Begin oktober kwam bovendien ook Vlaanderen aan de zijde van de opstand te staan. Het is dan ook niet toevallig dat juist in die laatste dagen van september en de eerste week van oktober de meeste gemeentebesturen daadwerkelijk overgingen tot het nemen van maatregelen. Tegelijk besloot gouverneur Van Vredenburg een brief te sturen aan de directeur-generaal van Oorlog om hem “met den hagchelijken toestand dezer provincie zoo uit administratief als militair oogpunt bekend te maken”.¹²¹ Met name de zwakke verdediging van de vesting Vlissingen baarde de gouverneur grote zorgen. Verder wees hij op de matige militaire bezetting in de gehele provincie, waarvan bovendien een groot deel van de soldaten uit het Zuiden afkomstig was. Van Vredenburg beklagde zich over het feit dat het kruitmagazijn in Veere door reservisten van de infanterie uit de provincie Antwerpen werd bewaakt, dat een groot aantal soldaten in Vlissingen afkomstig was uit het Zuiden en dat fort Bath werd bezet door een detachement infanteristen uit Zuid-Brabant. Bovendien waren de 200 miliciens van het reservebataljon infanterie in Zeeland allen afkomstig uit West-Vlaanderen. Tussen deze Belgische soldaten en het Voorlopig Bewind bestonden volgens de gouverneur nauwe contacten, waardoor men in Brussel goed op de hoogte was van de staat van verdediging van de provincie Zeeland. Er scheen zelfs al een spion in Vlissingen te zijn geweest om de vestingwerken op te nemen. Er waren dus aanwijzingen dat de Belgen er op uit waren om Vlissingen te veroveren. Deze stad zou later die maand een cruciale rol gaan spelen bij de afsluiting van de Schelde die was ingesteld om Antwerpen in Nederlandse handen te houden. In de brief uitte Van Vredenburg ook zijn zorgen over de situatie in Zeeuws-Vlaanderen en gaf aan dat “het 4^e en 5^e district dezer provincie, het zoogenaamde Staatsvlaanderen, voortdurend door de oproerlingen der naburige provincie bedreigd” werd.¹²² De gouverneur stelde dat hij geen soldaten kon inzetten om de orde en rust te handhaven, omdat een deel om eerder genoemde redenen niet te vertrouwen was en de soldaten die het Noorden wel goedgezind waren konden niet worden gemist, omdat anders de Belgisch gezinde soldaten de overhand zouden kunnen krijgen, met alle gevolgen van dien. Daarbij was het niet alleen een mogelijke inval vanuit het Zuiden die Van Vredenburg zorgen baarde, ook “het groot getal aanwezige Roomsgezinden” was in zijn ogen een potentiële bedreiging, omdat zij “slechts schijnen te wachten om in den opstand deel te nemen”. Hij vroeg daarom het ministerie van Oorlog om versterking naar Zeeland te sturen. Met een honderdtal betrouwbare manschappen en vijftig man cavalerie verwachtte hij in staat te zijn de “wettige orde van zaken” in Zeeuws-Vlaanderen te kunnen handhaven, zo lang er tenminste geen sprake was van een militaire aanval vanuit het Zuiden. Het provinciebestuur verwachtte een dergelijke aanval niet op korte termijn, maar er waren wel aanwijzingen dat onder de opstandelingen werd gesproken over een inval in Zeeuws-Vlaanderen. Zo had het *Journal des Flandres* begin oktober een oproep gedaan aan het Voorlopig

¹²¹ Van Vredenburg aan de directeur-generaal van oorlog, 11 oktober 1830, Nationaal Archief, Den Haag.

¹²² Van Vredenburg aan de directeur-generaal van oorlog, 11 oktober 1830, NADH.

Bewind om de zuidoever van de Westerschelde te annexeren.¹²³ Ook de *Courrier des Pays-Bas*, die bij de revolutie een belangrijke rol speelde, had gerept van het veroveren van Zeeuws-Vlaanderen en Vlissingen en vergeleek een dergelijke verovering met die van Hollandse steden door de watergeuzen in de zestiende eeuw.¹²⁴ Dat niet iedereen in Zeeuws-Vlaanderen verwachtte dat de Belgen ook daadwerkelijk zouden proberen om “in hunnen euvelmoed [...] ook sommige gedeelten van Oud-Nederland voor zich te willen innemen” blijkt uit een door De Hullu geciteerd dagboek van een anonieme inwoner van het vierde district die opschreef niet te verwachten dat de Belgen een inval zouden doen.¹²⁵ In de eerste weken van oktober werden de aanwijzingen echter steeds sterker dat een dergelijke aanval zeker niet denkbeeldig was.

Gouverneur Van Vredenburg rapporteerde begin oktober regelmatig aan het ministerie van Binnenlandse Zaken over de situatie in zijn provincie, op 13 oktober gevolgd door een vertrouwelijke brief, waarin hij grote zorgen uitte. Allereerst ging hij in op de “publieke geest”, waarbij opnieuw de aandacht werd gevestigd op het rooms-katholieke deel van de Zeeuwse bevolking. De gouverneur gaf aan dat de geestelijkheid weliswaar “opwinding” had veroorzaakt, daarbij vermoedelijk doelend op de petitiebewegingen van een jaar eerder, maar dat het rooms-katholieke kerkvolk geen uiting gaf van onvrede over “de bestaande orde van zaken”. Zij voelden zich in godsdienstig opzicht zeker verbonden met de opstandelingen in het Zuiden, maar gaven er geen blijk van uit zichzelf in Zeeuws-Vlaanderen een opstand te willen ontketenen. Van Vredenburg verwachtte echter dat de katholieken in het geval van een inval vanuit het zuiden wel partij zouden kiezen voor de opstand. Naast de publieke geest was het echter vooral “de schier weerlozen toestand dezer provincie, die thans aan de oproerige gewesten grenst” die hem grote zorgen baarde. Van Vredenburg stelde dat ook de bevolking zich van de zwakke militaire bezetting van Zeeland bewust was, waardoor er weinig animo was om zich te melden voor de Nationale Militie, waartoe de koning op 5 oktober had opgeroepen.¹²⁶ Of de gouverneur deze uitspraak baseerde op rapporten uit de districten die erop wezen dat dit voor de bevolking inderdaad een reden was om zich niet te melden, of dat hij deze verklaring zelf had gevonden om zich voor de lage animo van de Zeeuwen voor vrijwillige dienst te kunnen verontschuldigen is niet duidelijk. Het laatste is zeker aannemelijk, gezien de brief die Van Vredenburg later schreef aan de gemeentebesturen waarin hij aangaf in verlegenheid te zijn gebracht door de matige opkomst. Dat er onder de Zeeuwse bevolking zeker onvrede was over de wijze waarop gereageerd werd op de dreiging vanuit het Zuiden bewijst een anoniem briefje dat op 18 oktober binnen kwam bij minister Van Doorn van Binnenlandse Zaken en twee dagen eerder was geschreven, vermoedelijk door een inwoner van de Zeeuwse hoofdstad Middelburg. De schrijver, die zichzelf “een vriend van orde en rust” noemde beklagde zich over het

¹²³ P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst*, 399.

¹²⁴ Van Vredenburg aan directeur-generaal van oorlog, 11 oktober 1830, NADH.

¹²⁵ J. De Hullu, *De Belgische aanvallen* 23.

¹²⁶ Van Vredenburg aan de minister van Binnenlandse Zaken, 13 oktober 1830, NADH.

“groot aantal van arme vreemdelingen, dagelijksch toenemende, vele Belgen, en zulks tegen den winter”, “de menigte van inkomende schaarslijpers, orgeldraaiers, apenlijders en van zulk vreemd gespuis” en “velen der zoogenaamde vlugtelingen.” Ook uitte de schrijver zich bezorgd over de capaciteiten van de bestuurders in de stad Middelburg. Politiecommissaris Bastiaanse noemde hij een “oude sukkel”, een van de wethouders was in zijn ogen “alleen goed voor jagt en kaarten” en de gemeenteraadsleden waren veel te jong om in de huidige omstandigheden de burgemeester en wethouders van goede raad te kunnen voorzien. De “vriend van orde en rust” deed de minister een dringende oproep tot het nemen van passende maatregelen, waaronder verstaan werd “uitdrijving van alle vreemd gespuis” en “benoeming van geschikte personen voor geheel ongeschikte.”¹²⁷ Het briefje geeft aan dat de zorgen zich niet beperkten tot het gebied ten zuiden van de Westerschelde. Dat de bezorgde Zeeuw zich richtte tot de minister van Binnenlandse Zaken en niet tot de eigen gouverneur kan er op wijzen dat er bij de briefschrijver niet bepaald sprake was van vertrouwen in het provinciebestuur.

De eerder genoemde brief van gouverneur Van Vredenburg van 13 oktober laat zien dat het provinciebestuur de aandacht niet meer zozeer richtte op het behoud van Zeeuws-Vlaanderen. De gouverneur noemde de toestand daar “zeer hagchelijk” en vroeg zich expliciet af of het gebied wel te verdedigen was tegen “eenen geregelden aanval”. Van Vredenburg stelde dat het nu vooral zaak was alles in het werk te stellen om Vlissingen en de Zeeuwse eilanden voor het Noorden te behouden.¹²⁸ Hij wees de minister van Binnenlandse Zaken op een leger van Franse vrijwilligers dat zich enkele dagen eerder van Gent had meester gemaakt en dat volgens het *Journal des Flandres* zou worden ingezet bij een aanval op Zeeuws-Vlaanderen. Het betrof hier het vrijkorps dat onder leiding stond van Louis Adolphe de Pontécoulant en dat inderdaad niet veel later de grens met Zeeuws-Vlaanderen zou overschrijden. De gouverneur repte in het geheel niet over het belang van behoud van het vierde en vijfde district van zijn provincie, maar riep op tot “maatregelen zoo tot beveiliging van de Zeeuwsche eilanden, als tot behoud der vesting Vlissingen”. Er bestond voornamelijk angst dat het genoemde vrijwilligersleger, in samenwerking met vissers uit Blankenbergen, zou proberen Vlissingen te veroveren, om zo het Zuiden in staat te stellen een maritieme macht te vormen.¹²⁹ Terwijl in de eerste helft van oktober bij bestuur en bevolking van Zeeuws-Vlaanderen steeds meer rekening werd gehouden met een op handen zijnde aanval vanuit het Zuiden, gaf het provinciebestuur, na enkele vruchteloze pogingen om militaire versterking naar Zeeland te krijgen, de verdediging van haar grondgebied ten zuiden van de Westerschelde op en richtte zich volledig op behoud van Vlissingen en de Zeeuwse eilanden.

¹²⁷ Anonieme brief aan minister Van Doorn, 14 oktober 1830, NADH.

¹²⁸ Van Vredenburg aan het departement van Binnenlandse Zaken, 13 oktober 1830, NADH.

¹²⁹ Van Vredenburg aan het departement van Binnenlandse Zaken, 13 oktober 1830, NADH.

3

De Belgen komen; oktober-november 1830

Zoals al eerder is aangegeven was de opstand die eind augustus in Brussel tot uitbarsting kwam aanvankelijk een Waalse aangelegenheid. Gedurende een groot deel van de maand september bleef Vlaanderen buiten de ongeregelde heden en lange tijd verliepen de contacten tussen de besturen in Zeeuws-Vlaanderen en het aangrenzende Oost- en West-Vlaanderen zonder bijzonderheden. Eind september, toen het Nederlandse leger zich uit het zuiden terug moest trekken, zou dit echter veranderen. De opstandelingen begonnen toen met het ondernemen van pogingen om ook Vlaamse steden aan de kant van de opstand te krijgen. Hierbij werden vrijkorpsen ingezet en werd gebruik gemaakt van lokale leden van de oppositie. In plaatsen als Antwerpen, Turnhout, Gent, Lokeren en Sint Niklaas was sprake van georganiseerde oppositie. In die steden hadden zij echter geen invloed op de burgerwacht, wat in Brugge, Kortrijk en Aalst wel het geval was. Daardoor waren in die steden de revolutionairen, zoals eerder al is aangegeven, in staat om volksofstootjes en onlusten uit te lokken.¹³⁰ Els Witte stelt dat burgerwachten alleen een machtsfactor konden vormen wanneer in de desbetreffende stad sprake was van een zwak lokaal bestuur of een sterk georganiseerde oppositie. De machtspositie van de burgerwacht kon vervolgens worden gelegitimeerd door in het stedelijk bestuur binnen te dringen. Eerder is al opgemerkt dat in diverse steden van Zeeuws-Vlaanderen in september en oktober 1830 ook burgerwachten werden ingezet om de orde te handhaven. In tegenstelling tot de genoemde steden in Vlaanderen waren deze burgerwachten door de wettige autoriteiten gevormd en bestonden zij uit leden die het Noorden welgezind waren. Naast burgerwachten speelden in de zuidelijke gewesten ook rondtrekkende vrijkorpsen een belangrijke rol. Twee van deze milities stonden onder leiding van respectievelijk Ernest Grégoire en de al eerder genoemde Louis Adolphe de Pontécoulant. Beiden speelden eind september een belangrijke rol bij de omwenteling in Gent en Brugge, waardoor voor Zeeuws-Vlaanderen de opstand ineens wel heel dichtbij kwam.¹³¹ Het waren deze twee officieren die uiteindelijk ook zouden proberen de Zeeuws-Vlaamse steden aan Belgische kant te krijgen. Of zij daarvoor ook opdracht kregen vanuit Brussel is niet met zekerheid te zeggen. Grégoire kreeg van het Voorlopig Bewind de opdracht om het noorden van Vlaanderen aan Belgische

¹³⁰ E. Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848* (Brussel 1973), 32.

¹³¹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 286.

zijde te krijgen, waartoe volgens zijn eigen interpretatie ook Zeeuws-Vlaanderen behoorde.¹³² Half oktober had het Voorlopig Bewind echter nog geen aanspraak gemaakt op het gebied. Het waren alleen enkele revolutionaire journalisten geweest die voor annexatie hadden gepleit. A. Smits heeft op basis van rapporten van het provinciebestuur een groot deel van de veroveringstochten gereconstrueerd, zodat wat betreft het feitelijk verloop op zijn bevindingen kan worden gesteund. In zijn relaas zitten echter lacunes en bovendien wordt door Smits veel herleid tot de tegenstelling tussen katholieken en protestanten. Onderzoek in lokale archieven en nadere analyse van de bekende feiten legt meer motieven bloot dan alleen godsdienstige. Te denken valt daarbij aan de afkomst van de lokale bevolking, de rol van individuele bestuurders en de interpretatie van de van hoger hand gegeven instructies over hoe te reageren op de invallen.

3.1. De veroveringstocht van de Belgen

Na een roerige tocht langs verschillende Vlaamse steden stelde Ernest Grégoire zich op 16 oktober in Eeklo aan het hoofd van een vrijkorps uit Roubaix. Grégoire werd bijgestaan door de Gentse expostbediende Bauwens en de uit Bottelare afkomstige arts Van de Moortele. Tot grote onvrede van het gemeentebestuur namen zij onder dreiging van geweld voedsel, kleding en wapens in beslag en trokken door naar het aan de grens met Zeeuws-Vlaanderen gelegen Watervliet, daar stelde men een hoofdkwartier in. De expeditie om de zuidoever van de Westerschelde in Belgische handen te krijgen was begonnen.¹³³ In de vroege morgen van zondag 17 oktober trok het vrijkorps de grens met het Noorden over en overrompelde met succes het stadsbestuur van IJzendijke. Zonder al teveel tegenstand werd de Brabantse vlag in top gehesen, erkende het stadsbestuur het Voorlopig Bewind in Brussel en ondertekende het een aanvraag om bij West-Vlaanderen te worden aangesloten. De manschappen van Grégoire trokken vervolgens langs de westoever van de Braakman door naar Sas van Gent. Onderweg schuwden zij er niet voor om bij boeren aan het plunderen te slaan. Vermoedelijk lieten de Belgen Philippine letterlijk links liggen, maar het is goed mogelijk dat enkele manschappen het stadje op hun weg naar Sas van Gent wel hebben aangedaan. Grégoire en zijn manschappen trokken aan het begin van de avond de laatstgenoemde stad binnen en stelden aan de burgemeester de inmiddels bekende eisen. Uit rapporten van het provinciebestuur blijkt dat het bestuur vervolgens werd afgezet omdat men weigerde op de eisen in te gaan.¹³⁴ De notulen van de vergadering van maandagochtend 18 oktober nuanceren dit beeld echter. Burgemeester Van Frankenberg Proschlitz riep die morgen de gemeenteraad bijeen en deed verslag van wat er de avond ervoor was gebeurd. Hij zweeg over de eis van erkenning van het Voorlopig Bewind en aansluiting bij het Zuiden, maar meldde dat Grégoire hem had gesommeerd zijn manschappen inkwartiering te verlenen. Hij had dit geweigerd, naar eigen zeggen

¹³² A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 312.

¹³³ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 311.

¹³⁴ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 314.

omdat een dergelijke maatregel een te grote belasting zou vormen voor de lokale bevolking. De eis van de opstandelingen om een wagen met twee paarden “ten dienste der compagnie te leveren” had de burgemeester wel ingewilligd en de stadssecretaris had direct opdracht gekregen te onderzoeken of “zodanig voertuig in het ressort van de stads jurisdictie verkrijgbaar was”. Aan de eis om de Brabantse vlag te hijsen kon de burgemeester naar eigen zeggen niet voldoen, omdat hij niet over zo’n vlag beschikte. De burgemeester meldde dat hij, samen met zijn twee wethouders, “uit hoofden van hunne eedsverbintenissen” niet in functie kon blijven en legde deze in handen van de gemeenteraad.¹³⁵ Deze verleende de drie bestuurders eervol ontslag en vergaderde dezelfde middag nog om “de notabelste en meest geschikte personen uit deze stad op het raadhuis te vergaderen ten einde uit hun midden bij middel van stemming eene burgemeester en twee wethouders te kiezen”. Negen ingezetenen brachten hun stem uit en de biljetten werden één voor één “met luider stemme” voorgelezen. Johannes Bernardus de Meijer werd met zeven stemmen verkozen tot burgemeester, de zittende raadsleden Hendrix en Van Goethem werden verkozen tot wethouder en in hun plaats namen de heren Vermandel en Cornelis zitting in de gemeenteraad. Intussen ontwapenden de troepen van Grégoire de eerder door het oude bestuur ingestelde burgerwacht en beroofden de rijksontvanger. Bij de omwenteling in Sas van Gent speelde burgemeester Van Frankenberg Proschlitz een interessante rol. In zijn verklaring tijdens de raadsvergadering op de morgen van 18 oktober repte hij met geen woord over erkenning van het Voorlopig Bewind of aansluiting bij Oost-Vlaanderen. De opmerking over de “eedsverbintenissen” doet vermoeden dat juist dit de reden was geweest voor hun aftreden. Volgens instructies van gouverneur Van Vredenburg die eerder op verzoek van burgemeester Van Frankenberg Proschlitz waren gegeven mocht een dergelijke adhesiebetuiging alleen gegeven worden wanneer daar door uiterst geweld toe werd gedwongen.¹³⁶ Volgens een naderhand door districtscommissaris Von Raden opgesteld rapport verboden de Belgen het nieuw aangestelde bestuur om nog langer contacten te onderhouden met het provinciebestuur van Zeeland en de regering in Den Haag.¹³⁷ Het is echter ook goed mogelijk dat het verbreken van de contacten samenhangt met eerder door gouverneur Van Vredenburg gegeven instructies dat men alle correspondentie met de districtscommissaris en de gouverneur per direct diende te staken wanneer het gemeentebestuur het noordelijke gezag niet meer wenste te erkennen.¹³⁸ Het nieuw gevormde bestuur erkende op 20 oktober het Voorlopig Bewind in Brussel en vroeg aansluiting bij de provincie Oost-Vlaanderen.¹³⁹ De plaatselijke postmeester Jean du Bon Lughten bleef in functie en stuurde alle post van het gemeentebestuur voortaan naar Gent. Het snelle aftreden van het college van burgemeester en wethouders en de voortvarende wijze waarop het

¹³⁵ Notulen gemeenteraad Sas van Gent, 18 oktober 1830 ochtendvergadering, GATT.

¹³⁶ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 313.

¹³⁷ Rapport Von Raden, opgemaakt in december 1830, Zeeuws Archief, Middelburg.

¹³⁸ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 313.

¹³⁹ Notulen gemeenteraad Sas van Gent, 20 oktober 1830, GATT.

nieuwe bestuur aan de slag ging legde mogelijk reeds bestaande problemen bloot tussen de gemeenteraad enerzijds en het college van burgemeester en wethouders anderzijds. Zonder steun van de gemeenteraad kon de burgemeester niets anders dan aftreden.

Ernest Grégoire richtte na zijn geslaagde overval in de Sas van Gent zijn hoofdkwartier in en trok in de dagen die volgden door het vijfde district om de gemeentebesturen aan de kant van het Zuiden te krijgen.¹⁴⁰ Op 19 oktober was het de beurt aan het oostelijker gelegen, overwegend katholieke Westdorpe en Grégoire stelde daar aan de burgemeester zijn eisen. Die riep de andere dag de gemeenteraad bijeen en gezamenlijk werd besloten de Brabantse vlag uit te steken en het Voorlopig Bewind te erkennen.¹⁴¹ In Westdorpe werd, evenals later ook in Terneuzen en andere plaatsen, door de binnenvallende Belgen om populariteit onder de bevolking te krijgen de belasting op geslacht vlees afgeschaft.¹⁴² Van een verzoek tot aansluiting bij Oost-Vlaanderen is vermoedelijk geen sprake geweest. Bestuurders die dergelijke verzoeken hadden gedaan, zonder met geweld daartoe gedwongen te zijn geweest, werden later door het provinciebestuur ontslagen. Een half jaar later was in Westdorpe echter de samenstelling van het gemeentebestuur niet veranderd en het naderhand opgemaakte rapport van de districtscommissaris meldt dat er door de Belgische invallers “geene daden van geweld gepleegd” waren.¹⁴³ De volgende dag trok Grégoire met zijn mannen naar Terneuzen dat ten noorden van Sas van Gent lag, op de plaats waar het enkele jaren eerder gegraven kanaal van Gent naar Terneuzen in de Westerschelde uitkwam. In het verslag van de opening van dat kanaal drie jaar eerder had het *Journal du Gand* opgemerkt dat de plechtigheid had bewezen dat de scheiding tussen Noord en Zuid definitief tot het verleden behoorde.¹⁴⁴ Op 20 oktober 1830 werd het voor de bestuurders van Terneuzen echter duidelijk dat die woorden van toen inmiddels niet meer overeenkwamen met de werkelijkheid. De Belgische invallers trokken om elf uur ‘s ochtends de stad binnen, stelden hun eisen en hingen de Brabantse vlag uit.¹⁴⁵ Gedurende de drie uren dat Grégoire en zijn mannen in de stad verbleven werd de kas van de rijksontvanger gelicht en werden 25 geweren en vier sabels van de schutterij in beslag genomen. Ook werd “gewapenderhand en onder bedreiging afgevorderd de onderwerping aan het provisoir gouvernement en daar door verkregen ten einde alle onheilen voor te komen”, zo was te lezen in het rapport dat Von Raden naderhand opmaakte over de gebeurtenissen.¹⁴⁶ Het stadsbestuur van Terneuzen handelde in de geest van de reeds eerder genoemde instructies die gouverneur Van Vredenburg had gegeven. Omdat hij niet beschikte over militaire middelen om Zeeuws-Vlaanderen tegen invallen te beschermen waren die instructies erop gericht om in geval van een inval escalatie te

¹⁴⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 315.

¹⁴¹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 315.

¹⁴² Rapport Von Raden, december 1830, ZAM.

¹⁴³ Notulen gemeenteraad Westdorpe, 5 april 1831, GATT, en rapport Von Raden december 1830, ZAM.

¹⁴⁴ J. Wesseling, *De geschiedenis van Terneuzen* (Terneuzen 1958) 180.

¹⁴⁵ J. Wesseling, *De geschiedenis van Terneuzen* 182.

¹⁴⁶ Rapport Von Raden december 1830, ZAM.

voorkomen. Zo pleitte hij ervoor in voorkomende gevallen de oproervlag te laten hangen en alleen door uiterste dreiging van geweld mochten lokale bestuurders het Voorlopig Bewind erkennen en aansluiting vragen bij het Zuiden.¹⁴⁷ De overwegend protestantse en het Noorden welgezinde bevolking van Terneuzen reageerde, ondanks de afschaffing van de belasting op geslacht vlees, niet enthousiast op de invallers. De 156 man tellende burgerwacht die op 14 oktober door het stadsbestuur was ingesteld had niet voldoende bewapening en kwam niet in actie.¹⁴⁸ De Belgen trokken aan het begin van de middag richting Axel.¹⁴⁹ Men hield daar al enige dagen rekening met een inval en op 18 oktober was, zoals reeds gemeld, een brief aan de gouverneur verzonden waarin het stadsbestuur aangaf dat besloten was dat iedereen in het belang van de stad op zijn post zou blijven, “zonder echter aan den eed aan Zijne Majesteit gedaan te herroepen of eenen nieuwen eed aan genoemd provisioneel bestuur te zullen afleggen”. De bestuurders vroegen Van Vredenburg om begrip voor hun besluit en spraken het vertrouwen uit dat de koning er uiteindelijk voor zou zorgen dat het wettig gezag weer werd hersteld.¹⁵⁰ Op woensdag 20 oktober om zes uur 's avonds kwam de even gevreesde als verwachte inval van de troepen van Grégoire. De “opperbevelhebber der expeditie van Noord-Vlaanderen” meldde zich op het stadhuis en liet het stadsbestuur bijeen roepen, dat om acht uur vergaderde. Grégoire nam er genoeg mee dat in Axel geen Brabantse vlag zou worden uitgestoken, maar eiste wel erkenning van het Voorlopig Bewind en vroeg het stadsbestuur zich bij het Zuiden aan te sluiten. De commandant verliet vervolgens de raadszaal en wachtte buiten het antwoord af. Binnen meldde raadslid Van Dishoeck zijn medebestuurders dat hij als rijksontvanger al afstand had moeten doen van de kas en daarmee eigenlijk het Voorlopig Bewind al had erkend. Raadslid Janssen drong er bij de anderen op aan dat bij het nemen van een besluit rampen dienden te worden voorkomen en dat de belangen en welvaart van Axel voorop moesten staan.¹⁵¹ Men stond, mede in het licht van de instructies van de gouverneur, voor een dilemma. Wanneer men, om erger te voorkomen, het Voorlopig Bewind zou erkennen, brak men de eed van trouw aan de koning. Het was daarom misschien raadzaam om loyaal te blijven aan de koning en, naar het voorbeeld van de burgemeester en wethouders van Sas van Gent, de functie neer te leggen. Dat zou echter voor een machtsvacuüm zorgen en het was de vraag hoe dat zou worden opgevuld.¹⁵² Een verzoek om aansluiting zou betekenen dat alle betrekkingen met het Noorden per direct werden verbroken en ruim een maand eerder had men juist per brief aan de koning laten weten ten allen tijde bij het Noorden te willen blijven.¹⁵³ Burgemeester Paulus voelde zich blijkbaar geïntimideerd door de aanwezigheid van tachtig gewapende vijanden in zijn stad en gaf tijdens de vergadering herhaaldelijk te

¹⁴⁷ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 313.

¹⁴⁸ Burgemeester en wethouders Terneuzen aan Von Raden, 23 november 1830, ZAM.

¹⁴⁹ J. Wesseling, *De geschiedenis van Terneuzen* 182.

¹⁵⁰ Notulen gemeenteraad Axel, 18 oktober 1830, GATA.

¹⁵¹ Notulen gemeenteraad Axel, 20 oktober 1830, GATA.

¹⁵² Stadsbestuur Axel aan Van Vredenburg, 18 oktober 1830, GATA.

¹⁵³ Stadsbestuur Axel aan de koning, 15 september 1830, GATA.

kennen zijn functie te willen neerleggen. De raadsleden drongen er bij de burgemeester op aan dat het wellicht voor de “handhaving der orde en behoud der rust” raadzaam was om op zijn post te blijven en op de eisen van Grégoire in te gaan, iets wat wethouder Van Hercules echter “zeer bedenkelijk” achtte. De Axelse bestuurders waren allen bang dat niet ingaan op de eisen van de Belgen zou leiden tot geweld en ongeregelheden. Uiteindelijk besloot men echter na anderhalf uur vergaderen toch om het erop te wagen en Ernest Grégoire te verzoeken geen antwoord te hoeven geven op zijn eis met betrekking tot aansluiting bij het Zuiden. Die nam er zowaar genoeg mee dat het bestuur van Axel alleen tot erkenning van het Voorlopig Bewind overging. Hij drong verder niet meer aan op adhesiebetuigingen en “noch van beloften, noch Eeden werd gesproken”.¹⁵⁴ Om half tien ’s avonds verliet iedereen het stadhuis; de bestuurders trokken huiswaarts, de Belgen overnachtten in de plaatselijke herbergen. De volgende morgen vertrokken Grégoire en zijn mannen richting Hulst. Burgemeester Paulus ontving “de rekening hunner vertering in de herbergen” en riep die morgen opnieuw het stadsbestuur bijeen. Hij gaf aan bezorgd te zijn over wat er de avond ervoor was gebeurd. De burgemeester had al tijdens de vergadering getwijfeld aan het besluit om “het gezach van het provisoir Belgisch gouvernement” te erkennen en daarom ook op het punt gestaan zijn ambt neer te leggen. De twijfels waren na een nachtje slapen niet weg genomen en met name de mogelijke reactie van de gouverneur baarde hem zorgen. Daarom stelde Paulus voor om Van Vredenburg een brief te sturen om hem in kennis te stellen van de inval en de reactie daarop van het stadsbestuur. In die brief werd benadrukt dat men alleen tot erkenning van het Voorlopig Bewind was overgegaan “tot behoud der ambtsbetrekkingen en ter voorkoming van regeringsloosheid en de ijsselijke gevolgen derzelve.”¹⁵⁵ Of de brief met verontschuldigungen ook daadwerkelijk op diezelfde dag is verstuurd is niet bekend, evenmin of er tot begin november nog sprake was van contact met de rest van de provincie. Vermoedelijk was dat niet het geval en stonden de bestuurders van Axel er vooralsnog alleen voor.

Intussen was Grégoire met zijn manschappen richting Hulst getrokken, viel die stad nog dezelfde dag binnen en stelde zijn eisen. Burgemeester Von Raden en zijn medebestuurders kwamen voor hetzelfde dilemma te staan als hun collega’s in Axel. De eerst genoemde, hierin gesteund door één van de raadsleden, wees resoluut alle eisen af en wenste geen ervan in te willigen. De overige raadsleden voelden er veel voor om in elk geval het Voorlopig Bewind te erkennen.¹⁵⁶ Uiteindelijk traden echter alle bestuurders af en legden hun functie in handen van Ernest Grégoire. Von Raden trad niet alleen terug als burgemeester van Hulst, maar legde ook zijn functie van districtscommissaris van het vijfde district neer.¹⁵⁷ Voor hem zou ingaan op welke eis van de Belgen dan ook ontrouw betekenen aan de koning, in die positie wenste hij zichzelf niet te manoeuvreren. Hoewel de bestuurders in Hulst zich voor hetzelfde

¹⁵⁴ Notulen gemeenteraad Axel, 20 oktober 1830, GATA.

¹⁵⁵ Notulen gemeenteraad Axel, 21 oktober 1830, GATA.

¹⁵⁶ P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst* 401.

¹⁵⁷ Notulen gemeenteraad Hulst, 23 oktober 1830, GAHH.

dilemma zagen gesteld als die in Axel waren er wel belangrijke verschillen die niet los gezien kunnen worden van de uiteindelijke afloop van de Belgische inval. Waar in Axel een overwegend protestantse en het Noorden welgezinde bevolking woonde, was er in Hulst sprake van grotere tegenstelling tussen een katholieke meerderheid en een protestantse minderheid. In de stad was meer oppositie aanwezig dan in de meeste andere steden van het vijfde district.¹⁵⁸ Hoewel Von Raden in zijn rapporten in augustus en september anders had doen vermoeden, was het niet ondenkbaar dat verschillende inwoners van zijn stad zich bij het Zuiden zouden willen aansluiten. Het nieuwe stadsbestuur dat op 23 oktober door 61 notabelen werd gekozen gaf er echter geen blijk van daadwerkelijk van het Noorden gescheiden te willen worden. Burgemeester Andreas Fruytier, de wethouders Johannes de Belie en Charles Louis Seydlitz en de vier gekozen raadsleden gaven aan hun functie te hebben aanvaard omdat “de stad zich in een volstreekte regeringsloosheid bevindt, waardoor de rust en veiligheid der personen, de conservatie der eigendommen benevens al wat tot de administratie dezer stad betrekking heeft ten sterkste wordt gecompromitteerd.” Ook wees men op de angst die onder de bevolking leefde nu de stad geen bestuur had en sprak men de wens uit te kunnen bijdragen aan het behoud van de openbare orde. In de notulen werd in het geheel niets vermeld over aansluiting bij het Zuiden of erkenning van het Voorlopig Bewind in Brussel.¹⁵⁹ De latere stadsarchivaris P.J. Brand meende dat dit kwam omdat Grégoire overtuigd was “van de positieve mening van de Hulstenaars in deze” en daarom niet verder aandrong.¹⁶⁰ Niets wijst er echter op dat het nieuw aangestelde bestuur actief aansluiting zocht. Er was in de jaren voorafgaand aan de opstand onder de katholieke bevolking van Hulst en omstreken vermoedelijk veel antipathie opgebouwd tegen het overwegend protestantse, noordelijke bestuur. Districtscommissaris Von Raden beschouwde de geestelijken als de aanstichters hiervan.¹⁶¹ Met name de wijze waarop zowel het voorlopig bestuur van Hulst als districtscommissaris Von Raden handelden nadat de Belgen zich hadden teruggetrokken doet vermoeden dat er niet zozeer sprake was van Belgische gezindheid, maar veeleer van onvrede over het oude stadsbestuur. Brand sprak in dit kader van een “plaatselijke omwenteling”.¹⁶² Hij zocht de oorzaak vooral in de achterstelling van katholieken, een verklaring die later door A. Smits werd overgenomen. Of het inderdaad vooral ging om frustratie van katholieke zijde over achterstelling in het lokaal bestuur is echter niet met zekerheid te zeggen. Eind november gaf het nieuwe bestuur te kennen graag duidelijkheid te krijgen over de vraag of men onder de Nederlandse of de Belgische autoriteiten viel.¹⁶³ Van een overtuigd geuite wens om bij het Zuiden te worden aangesloten was geen sprake. Mogelijk was het voorlopig stadsbestuur er niet van overtuigd dat

¹⁵⁸ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2, 336.

¹⁵⁹ Notulen gemeenteraad Hulst, 23 oktober 1830, GAHH.

¹⁶⁰ P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst* 402.

¹⁶¹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 336.

¹⁶² P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst* 403.

¹⁶³ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 340.

de band met het Noorden definitief was doorgesneden. Dat kan ook verklaren waarom hun besluit om het oude bestuur van Von Raden te vervangen met zoveel uitleg was omgeven.

Terwijl het in Hulst het nieuwe stadsbestuur aantrad trokken in de omgeving van de stad verschillende groepen Belgen rond om de dorpen voor de opstand te winnen. Op 23 oktober werd Koewacht overvallen door drie opstandelingen die zonder succes probeerden de kas van de rijksontvanger te vorderen. De mannen bezorgden op het raadhuis een brief waarin ze eisten dat het gemeentebestuur van Koewacht het Voorlopig Bewind zou erkennen. Die laatste eis werd, net als het verzoek de Brabantse vlag op de toren te hijsen, door de bestuurders geweigerd. Daarop trokken de drie zich terug uit het dorp, maar niet voordat zij op kosten van de gemeente in de plaatselijke herberg hadden gegeten en gedronken. Een dag later vielen 41 Belgen het meer naar het oosten en eveneens op de grens gelegen Sint Jansteen binnen. De mannen bleven daar tot de andere dag, maar stelden geen eisen aan het stadsbestuur en hebben er “geene daden van geweld gepleegd”.¹⁶⁴ Mogelijk betrof het een deel van het vrijkorps van Grégoire of Bauwens dat op doortocht was naar één van de steden in de buurt. Diezelfde dag werd echter in het meer naar het noorden gelegen Hengstdijk de Brabantse vlag “op order van de pastoor der gemeente” op de kerktoren gehesen, zonder dat er sprake was geweest van een inval van Belgische manschappen.¹⁶⁵ Hengstdijk was daarmee de enige gemeente in het vijfde district waar zonder inval van buitenaf opstandig gedrag werd vertoond. Waarschijnlijk heeft de plaatselijke pastoor J.B. Bonnarens hierin een belangrijke rol gespeeld. Ook zijn collega uit Sint Jansteen J.F. Dubuisson speelde een actieve rol bij de opstand en had in preken fel uitgehaald naar het noordelijk gezag.¹⁶⁶ Beiden vluchtten begin 1831 naar Oost-Vlaanderen en kregen van de bisschop van Gent een nieuwe aanstelling in Vlaanderen.¹⁶⁷ Dat de sympathie van de geestelijkheid in Zeeuws-Vlaanderen bij het Zuiden lag is niet geheel verwonderlijk gezien het feit dat op één na alle pastoors afkomstig waren uit Vlaanderen; bovendien vielen zij onder het bisdom Gent en hoorden zij dus kerkelijk bij het Zuiden.¹⁶⁸ Eind oktober en begin november waren de genoemde pastoors de enigen die op actieve wijze aan de opstand in het vijfde district deelnamen. De Belgische invallers trokken onder leiding van Grégoire door naar het vierde district.

3.2. Stijd in het vierde district

Op 16 oktober 1830, een dag voor Grégoire met zijn manschappen de stad IJzendijke overrompelde, kwam in het even verderop gelegen Hoofdplaat kolonel Ledel aan in het vierde district. Hij vertrok echter al snel naar het hoofdkwartier van Generaal Chassé in Antwerpen en had er weinig vertrouwen in

¹⁶⁴ Rapport Von Raden december 1830, ZAM.

¹⁶⁵ Rapport Von Raden december 1830, ZAM.

¹⁶⁶ W.J.P.M. Brand, *Het Zeeuwse deel van het bisdom Gent* 40.

¹⁶⁷ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 325.

¹⁶⁸ W.J.P.M. Brand, *Het Zeeuwse deel van het bisdom Gent* 40.

dat het hem zou lukken Zeeuws-Vlaanderen tegen invallen te verdedigen.¹⁶⁹ In de dagen die volgden lukte het hem om zijn superieuren ertoe te bewegen manschappen beschikbaar te stellen. In het licht van de correspondentie tussen gouverneur Van Vredenburg en het ministerie van Oorlog enkele dagen eerder dient het militair ingrijpen onder leiding van Ledel waarschijnlijk niet te worden gezien als een op zichzelf staande poging om Zeeuws-Vlaanderen te verdedigen, maar veel meer als onderdeel van de verdediging van Vlissingen en Walcheren en de handhaving van de blokkade van de Schelde. Op 22 oktober arriveerden de eerste troepen onder leiding van kapitein Troëster, die een deel van zijn manschappen naar Sluis zond. Diezelfde dag kwam ook Ernest Grégoire met zijn troepen vanuit Hulst in het vierde district aan en viel Oostburg binnen. Terwijl burgemeester Callenfels de Belgische commandant op het raadhuis ontving, reisden enkele gezagsgetrouwe inwoners naar Breskens om hulp te halen. Onderweg kwamen zij de manschappen tegen die door Troëster naar Sluis waren gestuurd. Laat in de avond arriveerden deze soldaten in Oostburg en kwam het voor het eerst tot een gewapend treffen tussen Hollandse troepen en het vrijkorps van Grégoire. De confrontatie kostte de laatstgenoemde vier doden en één gewonde, aan Hollandse zijde was één dode te betreuren en raakten twee soldaten gewond. Tien Belgen werden krijgsgevangen gemaakt en naar de Zeeuwse provinciehoofdstad Middelburg gestuurd. Grégoire en zijn mannen trokken zich terug naar Hulst en namen onderweg in Sas van Gent de gewezen burgemeester Van Frankenberg Proschlitz en een van zijn wethouders als vergelding gevangen. Op 26 oktober arriveerden nog meer Noord-Nederlandse troepen in het vierde district, zodat eind oktober bijna 800 soldaten aanwezig waren om het gebied onder leiding van kolonel Ledel tegen nieuwe aanvallen te verdedigen.¹⁷⁰

Op 30 oktober deden de beide vrijkorpsen onder leiding van De Pontécoulant en Grégoire een nieuwe poging om het westen van Zeeuws-Vlaanderen te veroveren. Terwijl de laatstgenoemde Aardenburg binnenviel, trok de eerste met 500 mannen Sluis binnen.¹⁷¹ De Hollandse troepen die een week eerder naar Sluis waren getrokken hadden zich toen al teruggetrokken naar Oostburg en de 50 militairen die in Sluis waren achtergebleven vluchtten in allerijl in dezelfde richting toen zij het Belgische leger de stad zagen naderen. De Pontécoulant en zijn mannen marcheerden het marktplein op en stelden onder bedreiging van een pistool verschillende eisen aan het stadsbestuur. Er moest een Brabantse vlag worden gehesen en de manschappen dienden van eten en drinken te worden voorzien.¹⁷² Kleermaker Aart Noest kreeg daarop van het stadsbestuur opdracht twee Brabantse vlaggen te maken en diende een dag later een rekening in van in totaal F 34,63. Dit bedrag was inclusief rode en gele verfstoffen, de gebruikte garen en het touw om de vlag op de toren uit te kunnen steken. Eén van de twee vlaggen werd op de toren van de stad uitgestoken, mogelijk werd de tweede vlag aan de

¹⁶⁹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 320.

¹⁷⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2, 322.

¹⁷¹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2, 328.

¹⁷² J. de Hullu, *De Belgische aanvallen*, 118.

Belgische officieren geschonken.¹⁷³ De Belgische krant *De Standaard* van 2 november 1830 maakte in een verslag over de verovering van Sluis melding van een “schoon drijkleurig vaendel” dat door het stadsbestuur van Sluis aan de veroveraars was aangeboden. De Sluise schoolmeester Meesters weersprak dit echter en noemde het een “brutale leugen”.¹⁷⁴ Zoals gemeld hadden de eisen van De Pontécoulant en zijn manschappen niet alleen betrekking op het hijsen van de vlag, maar wensten zij ook de inwendige mens te versterken. Bakker Johannes Rinn moest daarom 72 broden bakken, zijn collega Johan Hermanus Evers bakte er 149 en leverde er een stuk boter bij. Johanna Tanghe die sinds de dood van haar man Nicolaas in 1818 diens herberg runde declareerde later 34 flessen bier bij het stadsbestuur, de weduwe van herbergier Jacobus Gobertus Talboom had 50 flessen bier geleverd. Ook herbergier Hermanus Tanghe declareerde begin november de kosten die hij had gemaakt vanwege de Belgische inval. De aanvallers hadden in zijn kroeg 40 flessen bier, tien liter jenever en twee liter brandewijn gedronken. Ook in andere herbergen maakten de Belgen het zich gemakkelijk onder het genot van wijn, rum, kaas en brood; alles op kosten van het stadsbestuur van Sluis. De kassier bewaarde alle declaraties en voldeed de rekeningen op 4 november, twee dagen nadat De Pontécoulant zich met zijn troepen naar Brugge had teruggetrokken.¹⁷⁵ Deze declaraties betroffen niet alleen de genoemde vlaggen en voedsel. Gerardus Post was op 30 oktober door de Belgen gesommeerd zijn paarden ter beschikking te stellen voor een uitval naar Oostburg, zijn stadsgenoot Jan du Fosse moest ook zijn paarden afstaan, twee ervan werden voor een kanon gespannen. Beiden declareerden de gemaakte kosten achteraf op het stadhuis. In totaal kostte de Belgische inval het stadsbestuur ruim 280 gulden. Dat de bestuurders met hun handelen ogenschijnlijk op de hand van de Belgen waren, is waarschijnlijk te verklaren vanuit hun angst voor ongeregelheden. Men was bang voor een herhaling van de gebeurtenissen een week eerder in Oostburg en wilde schade en hinder voorkomen. Die confrontatie volgde echter een dag later toch, niet in Sluis of Aardenburg, maar in de polders tussen beide steden. De troepen onder leiding van kolonel Ledel sloegen hard terug en uiteindelijk moesten de Belgische strijders zich terugtrekken.¹⁷⁶

3.3. Dienstweigering door Zeeuws-Vlamingen

Het is interessant dat de eerder ingestelde burgerwachten aan de Belgische invallers weinig weerstand boden en ook de schutterij richtte weinig uit tegen de rondtrekkende vrijkorpsen. De enige gewapende confrontaties vonden plaats in het vierde district en daarbij waren niet de lokale schutters of burgerwachten, maar de militairen van Ledel betrokken. In het algemeen kan gesteld worden dat in

¹⁷³ Declaratie van Noest aan het stadsbestuur van Sluis, 4 november 1830, GASA.

¹⁷⁴ J. de Hullu, *De Belgische aanvallen* 152.

¹⁷⁵ Declaraties van diverse winkeliers en herbergiers bij het gemeentebestuur van Sluis, 30 oktober-2 november 1830, GASA.

¹⁷⁶ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* 330.

Zeeland de bereidheid om te vechten tegen Belgische invallers laag was. De beschikbaarheid van mannen om te helpen bij de verdediging liet te wensen over. Al eerder is gewezen op het feit dat een groot deel van de in Zeeland aanwezige militairen uit het Zuiden afkomstig was, waardoor de gouverneur aan hun loyaliteit twijfelde. De diverse stadsbesturen die in de aanloop naar de invallen druk waren met het instellen van burgerwachten spraken, zoals al is aangegeven, ook steeds over het selecteren van betrouwbare en geschikte ingezetenen. Op 5 oktober riep de koning alle mannen op om vrijwillig dienst te nemen in de Nationale Militie om tegen de opstandelingen te kunnen optreden. Dit leger was in 1814 opgericht met de bedoeling het land tegen invallen van buiten te verdedigen. Alle mannen van 18 tot 22 jaar waren dienstplichtig en werden als zogenoemde miliciens in de buurt van hun woonplaats gelegerd. Wie over voldoende geld beschikte kon deze dienstplicht afkopen en een plaatsvervanger in dienst sturen. Wie zijn dienstplicht had vervuld moest nog tien jaar dienst doen in de schutterij.¹⁷⁷ Dat de koning nu ook mannen opriep die niet dienstplichtig waren kon in Zeeland op weinig enthousiasme rekenen. Allereerst was gouverneur Van Vredenburg bang dat opstandige katholieken in zijn provincie van de gelegenheid gebruik zouden maken om zich middels dienstneming te bewapenen, om zich daarna tegen het gezag te keren.¹⁷⁸ Een maand eerder was dat op diverse plaatsen in Vlaanderen daadwerkelijk gebeurd.¹⁷⁹ Het stadsbestuur van Sluis maakte, zoals eerder aangegeven, bezwaar tegen het feit dat de schutterij mogelijk zou worden in gezet bij acties ten zuiden van de grens. De schutterij was primair bedoeld om de eigen woonplaats te kunnen verdedigen, inzet voor een ander doel dan dat stuitte op verzet onder de lokale bevolking.¹⁸⁰ Deze liep, onder meer om die reden, niet echt warm voor de oproep van de koning, wat de gouverneur een reprimande opleverde vanuit Den Haag. Daarom beklagde Van Vredenburg zich op 13 november 1830 in een brief aan alle gemeentebesturen in zijn provincie over de lage opkomst van vrijwilligers. Hij riep de bestuurders op hun ingezetenen aan te sporen hun plicht voor koning en vaderland niet te verzaken, want dat er zo weinig Zeeuwen waren die aan de oproep gehoor gaven kon volgens hem alleen liggen aan het feit dat de aansporing niet vurig genoeg was geweest. De gouverneur kon zich niet voorstellen dat “die onverschilligheid voor de roepstem van eer en pligt” het gevolg was van een “gebrek aan gehechtheid aan koning en vaderland”, “zorgeloosheid” of “gebrek aan moed”.¹⁸¹ Hij drong er bij de gemeentebesturen op aan om werk te maken van het mobiliseren van de bevolking. “Laat dan niets onbeproefd, om belangstelling voor de dienst des konings op te wekken”, aldus de gouverneur. Van Vredenburg gaf een aantal aanwijzingen die ertoe konden bijdragen dat de ingezetenen het belang van vrijwillige dienstneming zouden onderkennen. De lokale bestuurders moesten het gevaar waaraan het

¹⁷⁷ A. Barten en F. Kraan, *Stelligen onwil; dienstweigeren tijdens de Belgische opstand* (Amsterdam 1996) 13.

¹⁷⁸ Glerum en Kippers, *Doch hier is alles rustig* 119.

¹⁷⁹ E. Witte, *Politieke machtsstrijd* 40.

¹⁸⁰ A. Barten en F. Kraan, *Stelligen onwil* 22.

¹⁸¹ Van Vredenburg aan de Zeeuwse gemeentebesturen, 13 november 1830, GASO.

vaderland was blootgesteld “klaar en duidelijk” voorstellen, ze moesten de ingezetenen bepalen “bij hetgeen zij als Nederlanders verschuldigd zijn te doen”. Wellicht kon een belofte dat voor de achterblijvende gezinsleden goed zou worden gezorgd ook meer mensen over de streep trekken. Alles diende dus te worden ingezet om de koning te laten zien dat de Zeeuwen beslist geen gebrek aan koningsgezindheid hadden. De gouverneur beloofde zijn bestuurders dat hij, wanneer de aanmeldingen nu daadwerkelijk zouden gaan binnenstromen, aan de koning zou laten weten: “dit heeft het volstandig pogen der Plaatselijke Overheden gewrocht.”¹⁸²

Het was niet alleen de respons op de oproep tot vrijwillige dienstneming die in Zeeland achterbleef. Ook mannen die wel dienstplichtig waren reageerden niet enthousiast op hun oproep en er waren er die probeerden zich aan de dienst te onttrekken. Gouverneur Van Vredenburg was niet de enige die hiermee te maken had, ook in andere provincies was sprake van verschillende vormen van dienstontduiking. Mannen deden alsof ze ziek waren, verhuisden naar elders of deden een beroep op hun onmisbaarheid.¹⁸³ Een grote groep weigerde echter openlijk dienst en verscheen niet na een oproep te hebben ontvangen. Al eind augustus kregen de bestuurders in Zeeuws-Vlaanderen te maken met dienstweigeraars en deserteurs. Zo ontving het stadsbestuur van Sluis op 28 augustus een brief van de legerleiding in Vlissingen waarin werd opgeroepen uit te kijken naar de matrozen Shumway en Jacobsen die een nacht eerder van Z.M. Kanonneerboot no. 3 met een jol uit de haven van Vlissingen waren gevlucht. Mochten zij in Sluis worden gezien, dan moesten zij worden gearresteerd en opgesloten. Degene die hen aan zou geven bij de legerleiding kon een premie tegemoet zien. Zoals de gouverneur later aangaf in de reeds aangehaalde brief was een aanzienlijk deel van de in Vlissingen gelegerde militairen uit het Zuiden afkomstig. Of de twee gedeserteerde matrozen ook tot die groep behoorden is niet bekend. De oproep om uit te kijken naar deserteurs zou in de maanden die volgden vaker klinken. In het in het vijfde district gelegen Overslag kwamen in oktober drie dienstplichtigen niet op en werd het gemeentebestuur gevraagd na te gaan waar de desbetreffende manschappen waren gebleven. De burgemeester van het dorp antwoordde op 21 oktober dat het vermoeden bestond “dat de eenige redenen hunner nonvoldoening bestaat in vrees voortkomende uit de tijdsomstandigheden”.¹⁸⁴ Er werd dus expliciet een verband gelegd met de opstand, maar hoe de weigering van de drie inwoners van Overslag samenhang met de opstand bleef onduidelijk. Was men bang voor het lot van de dierbaren die zij achterlieten? Was er angst voor een gewelddadig treffen met de opstandelingen? Of hing de weigering samen met familiebanden en bestond er vrees dat men uiteindelijk zou moeten vechten tegen eigen familieleden aan de andere kant van de grens? In totaal zouden in Overslag gedurende de opstand dertien mannen dienst weigeren, twaalf van hen waren ook in het op de grens gelegen dorp

¹⁸² Van Vredenburg aan de Zeeuwse gemeentebesturen, 13 november 1830, GASO.

¹⁸³ A. Barten en F. Kraan, *Stelligen onwil* 19.

¹⁸⁴ Burgemeester en wethouders van Overslag aan Von Raden, 21 oktober 1830, GATT.

geboren, één van hen was afkomstig uit het ten oosten van het Vlaamse Zelzate gelegen Wachtebeke.¹⁸⁵ Gezien de ligging van Overslag op de grens met het Zuiden is het goed mogelijk dat met name de mogelijkheid van een gewapend treffen met familie en bekenden velen ervan weerhield om te voldoen aan hun dienstplicht. De drie genoemde mannen waren na hun oproep verhuisd, mogelijk naar het gedeelte van het dorp dat aan de andere zijde van de grens lag. Ook het gemeentebestuur van IJzendijke kreeg half oktober van de districtscommissaris opdracht om onderzoek in te stellen naar twee dienstweigeraars. De landarbeiders Abraham Le Coq en Johannes Josephus de Witte, beide negentien jaar oud en in IJzendijke geboren, hadden aan hun oproep geen gehoor gegeven. Onderzoek wees uit dat ze niet door ziekte verhinderd waren geweest en alles wees erop dat de twee waren gedeserteerd.¹⁸⁶ Interessant in dit opzicht is het feit dat Le Coq hervormd was en De Witte katholiek, beide mannen bleven na de opstand in het Noorden wonen. Le Coq trouwde acht jaar later in IJzendijke, De Witte stierf in 1831 in het Nederlandse Sint Kruis. Wellicht besloten beide mannen om samen te deserteren, de godsdienstige achtergrond heeft waarschijnlijk geen rol gespeeld bij hun besluit. Le Coq en De Witte waren niet de enigen die in IJzendijke weigerden te dienen in het leger. In totaal telde IJzendijke gedurende de opstand 38 dienstweigeraars. Naast de twee genoemde mannen waren ook metselaarsknecht Pieter Herman Ego, landmansknecht Johannes Baptiste Wijffels, bakkersknecht Josephus Napoleon Derbes en slagersknecht Bruno Bonte in IJzendijke geboren; Francies Bernhard Hamelinck was afkomstig uit het grensdorp Eede. De overige weigeraars kwamen allen uit dorpen aan de zuidkant van de grens. Dat laatste gold voor verreweg de meeste Zeeuws-Vlaamse dienstweigeraars. Zij kwamen uit plaatsen als Knokke, Lapscheure, Damme, Maldegem, Sint Margriete en vele andere dorpen en steden ten zuiden van de grens. Deze mannen waren voor het overgrote deel katholiek, Glerum en Kippers meenden daarom dat hun dienstweigering moet worden opgevat als katholiek verzet tegen de protestantse autoriteiten.¹⁸⁷ Het is echter aannemelijker om niet in hun godsdienstige achtergrond, maar in hun afkomst en familiebanden een verklaring te zoeken voor hun gedrag. De in Sluis woonachtige koewachter Leopoldus de Weerdt die in Damme was geboren, landmansknecht Josephus Herreboudt die in Clinge woonde maar was geboren in Vrasene, de Clingese strodekker Johannes van de Voorde uit Steenhuffel, de knecht van de bakker in Philippine die afkomstig was uit Bassevelde, allen behoorden tot de lagere sociale klasse en hadden familiebanden met het Zuiden. Ze hadden in Zeeuws-Vlaanderen werk gevonden en hadden zich daar gevestigd.¹⁸⁸ Voldoen aan de oproep om in dienst te gaan betekende allereerst dat zij hun werk niet meer konden uitoefenen en hield bovendien de mogelijkheid in dat zij zouden moeten vechten tegen familieleden en bekenden. Daarnaast speelde bij velen van hen mogelijk ook de eerder genoemde overweging mee dat de

¹⁸⁵ Lijst met Zeeuws-Vlaamse dienstweigeraars, opgesteld door Van Vredenburg, GAHH.

¹⁸⁶ Notulen burgemeester en wethouders IJzendijke, 16 oktober 1830, GASO.

¹⁸⁷ Glerum en Kippers, *Doch hier is alles rustig* 125.

¹⁸⁸ Lijst met Zeeuws-Vlaamse dienstweigeraars, opgesteld door Van Vredenburg, GAHH.

schutterij primair bedoeld was voor verdediging van de eigen woonplaats, terwijl sinds oktober de mogelijkheid bestond dat schutters ook voor andere doelen zouden worden ingezet. Dit vermoeden wordt ondersteund door het feit dat van de meer dan vijfhonderd dienstweigeraars uit Zeeuws-Vlaanderen ruim tachtig procent tot de schutterij behoorde, terwijl slechts vijftien procent weigerde dienst te nemen in de Nationale Militie. Er zijn geen aanwijzingen dat de dienstweigeraars in Zeeuws-Vlaanderen pogingen hebben gedaan om de orde te verstoren, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Twente, waar verschillende katholieke dienstweigeraars verantwoordelijk waren voor ongeregelheden.¹⁸⁹ Naderhand werd door het provinciebestuur van alle dienstweigeraars vanaf 1830 tot en met 1834 een lijst opgesteld, waardoor de Zeeuws-Vlaamse dienstweigeraars tot op de dag van vandaag met naam en toenaam, beroep en afkomst als ontrouwe ingezetenen in de archieven terecht zijn gekomen.

¹⁸⁹ A. Barten en F. Kraan, *Stelligen onwil* 25.

4

Het gezag hersteld; november 1830-juni 1831

De laatste weken van oktober en de eerste van november 1830 verliepen in Zeeuws-Vlaanderen chaotisch. In het westen poogde kolonel Ledel met zijn leger de Belgen terug te dringen om zo het vierde district voor het Noorden te behouden. Tegelijkertijd had het provinciebestuur van Zeeland geen controle meer over het vijfde district. Districtscommissaris Von Raden was naar Middelburg gevlucht en verschillende stadsbesturen hadden, al dan niet gedwongen, het Voorlopig Bewind erkend of waren zelfs vervangen. Gouverneur Van Vredenburg liet op 6 november aan de regering in Den Haag weten dat hij het vijfde district, ondanks dat daar geen Belgische troepen meer aanwezig waren, als verloren beschouwde. Minister van Binnenlandse Zaken Van Doorn reageerde geprikkeld en sommeerde de gouverneur na overleg met de koning om maatregelen te nemen om in het vijfde district de wettige orde te herstellen.¹⁹⁰ Hierop stuurde Van Vredenburg op 11 november commissaris Von Raden terug naar zijn district. Omdat in Hulst het voorlopig bestuur nog altijd aan het roer stond moest hij naar Terneuzen gaan en onmiddellijk na aankomst “den stand van zaken waarin u deze stad en het district aantreft” aan de gouverneur rapporteren.¹⁹¹

4.1. Von Raden aangesteld als ‘kommissaris speciaal des konings’

Op 13 november zette Von Raden voet aan wal in Terneuzen met een uitgebreide opdrachtomschrijving van gouverneur Van Vredenburg. Hij diende allereerst rapport op te maken van de situatie in zijn district en indien mogelijk dagelijks de stand van zaken aan de gouverneur door te geven. Hoofddoel was dat in heel het vijfde district zo snel mogelijk het gezag van de koning weer zou worden erkend. Daarom was Von Raden gemachtigd om “die wettige ambtenaren welke alleen voor het oogenblik en door den drang der omstandigheden het provisioneel gouvernement hebben erkend” hun werkzaamheden te laten voortzetten, ambtenaren die echter “vrijwillig en uit overtuiging” de zijde van de Belgen hadden gekozen moest Von Raden vervangen.¹⁹² Ambtenaren die weigerden de aanwijzingen en bevelen van de districtscommissaris op te volgen zouden direct uit hun functie worden ontheven en ambtenaren die door de opstandelingen waren ontslagen moesten opnieuw worden aangesteld. Er

¹⁹⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 332.

¹⁹¹ Van Vredenburg aan Von Raden, 11 november 1830, ZAM.

¹⁹² Van Vredenburg aan Von Raden, 11 november 1830, ZAM.

waren ook mensen die hun functie hadden neergelegd en naar elders waren gevlucht. In die gevallen kreeg Von Raden volmacht om mensen tijdelijk te benoemen ter vervanging. Niet onbelangrijk was ook de opdracht om alle belastingen weer te hervatten en ontvangen rijks gelden zo snel mogelijk over te maken.¹⁹³ Een lastige klus, omdat de opstandelingen vaak de rijkskassen hadden geplunderd en sommige belastingmaatregelen, tot tevredenheid van menig inwoner, hadden afgeschaft. Von Raden ging met zijn opdracht voortvarend te werk en deed direct na aankomst op het raadhuis van Terneuzen een publicatie aan alle inwoners van het district. Hij deelde mee waarvoor hij gekomen was en stelde erop te vertrouwen dat “elke koning en vaderland minnende” zijn komst “met gepaste vreugde” zou begroeten. Hij gaf aan er vanuit te gaan dat de meeste inwoners “volkomen gezind zijn om de vaderlijke zorg van den besten der vorsten ook bij deze gelegenheid voor de hem trouw gebleven gewesten eerbiedig aan den dag gelegd te erkennen” en riep de bevolking op tot eensgezindheid. Interessant is Von Radens stelling dat hij geen militaire macht had meegenomen, omdat hij vast vertrouwde op de medewerking van de “weldenkende” ingezetenen. Bovendien, zo stelde de districtscommissaris, zou de aanwezigheid van militairen voor de inwoners van Terneuzen een grote last zijn.¹⁹⁴ Dat laatste was zeker waar, maar de werkelijke reden voor het ontbreken van militaire steun bij Von Radens missie werd in deze publicatie niet genoemd. Van Vredenburg beschikte eenvoudigweg niet over voldoende militaire middelen om zijn opdracht aan de districtscommissaris kracht bij te zetten.¹⁹⁵

In het vertrouwen dat in het overwegend protestantse Terneuzen het gezag van het Noorden definitief was hersteld trok Von Raden door naar Sas van Gent, waar de Nederlandse vlag inmiddels weer wapperde. Het bestuur dat eind oktober door Grégoire was aangesteld werd ontslagen en de meeste oude bestuurders in hun functie hersteld. Enkele dagen later liet burgemeester Van Frankenberg Proschlitz afkondigen dat Sas van Gent weer bij het Noorden was gevoegd en riep de bevolking op tot eensgezindheid, “hoedanig onderscheiden hunne politieke denkwijze in het jongst verlopen tijdvak van vier weken met het onze ook moge geweest zijn”.¹⁹⁶ Blijkbaar werd aan deze oproep gehoor gegeven, want volgens de districtscommissaris kwam zelfs de plaatselijke pastoor “hem van deszelfs gehechtheid aan Zijne Majesteit en Hoogstdeszelfs vaderlijk bestuur de ondubbelzinnigste verzekering” aanbieden.¹⁹⁷ Desondanks kregen in het nieuwe bestuur rooms-katholieke raadsleden geen plaats. Van Vredenburg was het met deze gang van zaken niet eens en gaf Von Raden opdracht op zoek te gaan naar “vertrouwde Roomsche Katholieke ingezetenen”. Mochten die niet gevonden worden, dan moest de commissaris overwegen om de drie katholieken die in het door Grégoire aangestelde tijdelijke bestuur in functie waren gebleven opnieuw in de gemeenteraad aan te stellen, “mits zij eene verklaring

¹⁹³ Besluit van Van Vredenburg, gevoegd bij de brief van 11 november aan Von Raden, ZAM.

¹⁹⁴ Publicatie van Von Raden te Terneuzen op 13 november 1830, ZAM.

¹⁹⁵ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 332.

¹⁹⁶ Bekendmaking door Van Frankenberg Proschlitz, 20 november 1830, GATT.

¹⁹⁷ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 333.

teekenen dat zij 's konings gezag steeds als wettig zijn blijven erkennen en alleen tot behoud van orde en rust zich hunne benoeming bij het opgeworpen bestuur hebben laten welgevallen met bereidverklaring om de bestaande wetten en verordeningen te helpen handhaven.”¹⁹⁸ Wie zeker niet in zijn oude functie terugkeerde was postmeester Du Bon Lughten. Volgens de rapporten van Von Raden had hij tijdens de Belgische bezetting een actieve rol gespeeld ten voordele van de Belgen, onder meer door de correspondentie van de lokale besturen van verschillende gemeenten rondom Hulst niet meer naar Middelburg, maar naar Gent door te zenden.¹⁹⁹ Hij werd ontslagen vanwege “raadselachtig gedrag”, waardoor hij “allerwege in deze provincie zeer veel in het publiek vertrouwen gedaald” was. Gouverneur Van Vredenburg drong er bij Von Raden op aan om snel een nieuwe postmeester aan te stellen, zodat de correspondentie met het vijfde district, die tijdelijk via een gezagsgetrouwe schipper verliep, zo snel mogelijk kon worden hersteld.²⁰⁰ De in ere herstelde burgemeester Van Frankenberg Proschlitz werd door Von Raden verzocht een lijst op te stellen met mensen die beschikten over de “noodige lust en vereischte” om de plaats van Du Bon Lughten in te nemen. Op 24 november, ruim een maand na de Belgische invallen, droeg Du Bon Lughten ten overstaan van de burgemeester zijn spullen over aan zijn opvolger, de voormalig molenaar en winkelier Jan Francies de Pauw.²⁰¹ In tegenstelling tot veel andere ambtenaren die vanwege Belgische gezindheid ontslagen waren bleef de voormalig postmeester in Sas van Gent wonen. Hij overleed vier jaar later in diezelfde stad, blijkens zijn overlijdensakte was hij de laatste jaren van zijn leven werkzaam als winkelier.

Op 15 november bereikten Van Frankenberg Proschlitz geruchten dat in Gent een leger van 200 mannen gereed stond om het deel van het vijfde district dat zich eerder bij Oost-Vlaanderen had aangesloten op het Noorden te heroveren. Het was volgens de burgemeester voornamelijk “gemeen die slechts voornemens zullen zijn te plunderen, waartegen onze ingezetenen niet bestand zijn”. Hij verzocht nog dezelfde avond de districtscommissaris per brief om zo snel mogelijk troepen te regelen om Sas van Gent tegen een nieuwe Belgische inval te beschermen.²⁰² Von Raden was op dat moment in Axel waar hij enthousiast was onthaald door de bevolking. Volgens een later door het gemeentebestuur aan de Middelburgse Courant gezonden verslag wapperden overal Nederlandse vlaggen en werd de intocht van de districtscommissaris opgeluisterd door het plaatselijke muziekkorps ‘De Harmonie’. Von Raden liep samen met het stadsbestuur door een erehaag van 75 landlieden te paard naar het raadhuis waar hem een diner werd aangeboden. De feestelijkheden werden afgesloten met vuurwerk en “illuminatie der voornaamste huizen”.²⁰³ De districtscommissaris nam naar aanleiding van de zorgen van

¹⁹⁸ Van Vredenburg aan Von Raden 16 november 1830, ZAM.

¹⁹⁹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 324.

²⁰⁰ Van Vredenburg aan Von Raden, 16 november 1830, ZAM.

²⁰¹ Rapport Von Frankenberg Proschlitz aan Von Raden, 25 november 1830, ZAM.

²⁰² Von Frankenberg Proschlitz aan Von Raden, 15 november, ZAM.

²⁰³ Middelburgsche Courant, 27 november 1830, KBDH.

Van Frankenberg Proschlitz nog dezelfde avond contact op met kapitein J.P. Machielsen die met Zijne Majesteits Korvet Amphitrite voor Terneuzen lag en verzocht hem om militaire bijstand. De kapitein reageerde direct en stuurde om drie uur 's nachts al een antwoord waarin hij beloofde "met de dag een detachement mariniers zoveel de sterkte toelaat". Zij konden samen met een gewapende burgerwacht vervolgens richting Sas van Gent trekken om die stad in geval van een aanval te kunnen verdedigen.²⁰⁴ Ondertussen was het aantal Belgische opstandelingen dat klaarstond in de geruchten al flink gegroeid. Dit kwam ook het stadsbestuur van Axel ter ore, dat nog aan het nagenieten was van het grootse onthaal van Von Raden een dag eerder en een enthousiast verslag opstelde om naar de gouverneur en de Middelburgsche Courant te sturen. De feeststemming moest echter snel plaatsmaken voor ernst, want men wilde voorkomen dat de Belgen in geval van een inval opnieuw vrij spel zouden hebben. Besloten werd om een vrijwilligerskorps in het leven te roepen "om de rust en orde in deze stad te helpen handhaven". Verder werd de ophaalbrug over het kanaal voor de stad aangepast om in geval van onrust van binnenuit te kunnen worden gesloten en de boeren buiten de stad kregen de opdracht waakzaam te zijn.²⁰⁵

De volgende dag ging het gerucht dat er daadwerkelijk een aanval was geweest van 1300 Belgen op Sas van Gent. Het Axelse stadsbestuur kwam daarom op 17 november om negen uur 's ochtends bijeen en besloot alle bruggen over het kanaal naar Hulst op te halen en patrouilles te laten lopen rondom de stad.²⁰⁶ Na afloop van de vergadering werd een vrijwilligerscorps opgericht, waarvoor alle welgezinde burgers zich konden aanmelden.²⁰⁷ Ook Von Raden nam maatregelen om op de vermeende aanval te reageren. Allereerst door de gouverneur in kennis te stellen van het gevaar dat mogelijk dreigde. De gouverneur op zijn beurt schreef op diezelfde morgen juist een brief aan Von Raden waarin hij zich beklaagde over het feit dat de districtscommissaris al drie dagen niets van zich had laten horen.²⁰⁸ Toen de noodkreet van Von Raden echter nog voor het middaguur in Middelburg werd bezorgd schreef Van Vredenburg direct een antwoord terug. De gouverneur gaf aan de geruchten over een op handen zijnde inval met leedwezen te hebben vernomen en noemde het "een treurig vooruitzicht [...] voor de stad S..v.Gent en ommestrecken". Hij gaf aan helaas geen militaire steun te kunnen beloven, maar zou wel contact opnemen met de militaire autoriteiten om te informeren of bijstand eventueel mogelijk was. Meer kon Van Vredenburg niet aan zijn brief toevoegen, want, zo schreef hij, "de schipper moet vertrekken".²⁰⁹ Ondertussen voerden 42 mariniers van de Amphitrite die door kapitein Machielsen naar de wal waren gestuurd, vanuit Sluiskil samen met een gewapende burgerwacht uit Terneuzen van

²⁰⁴ Kapitein Machielsen aan Von Raden 16 november 1830, ZAM.

²⁰⁵ Notulen gemeenteraad Axel, 16 november 1830, GATA.

²⁰⁶ Notulen gemeenteraad Axel 17 november 1830, GATA.

²⁰⁷ Notulen gemeenteraad Axel 16 november 1830, GATA.

²⁰⁸ Brief Van Vredenburg aan Von Raden, 17 november 1830 9 uur, ZAM.

²⁰⁹ Brief Van Vredenburg aan Von Raden, 17 november 1830 12 uur, ZAM.

ongeveer 60 man een verkenningsmissie uit richting Sas van Gent. Er bleek van een grootscheepse aanval echter geen sprake te zijn en de districtscommissaris meldde de gouverneur dat in Sas van Gent en rondom Axel alles rustig bleef.²¹⁰ Het is opmerkelijk dat de militaire bijstand van de Amphitrite geheel lijkt voort te komen uit direct contact tussen Von Raden en kapitein Machielsen. Terwijl de eerstgenoemde in zijn correspondentie met Van Vredenburg met betrekking tot militaire bijstand keer op keer nul op het rekest kreeg, lukte het hem in persoonlijke correspondentie met de militaire autoriteiten, zonder tussenkomst van de gouverneur, wel om de gewenste militaire steun te krijgen. Hoe het ook zij, de gouverneur nam tevreden kennis van het feit dat “de gevreesde aanval van plunderaars te Sas van Gent zich niet heeft verwezenlijkt”.²¹¹ Hij kon met vreugde vaststellen dat in de gemeenten direct ten oosten van het kanaal van Gent naar Terneuzen op 20 november het gezag van het Noorden weer was hersteld. Dit gold echter tot teleurstelling van zowel Van Vredenburg als Von Raden niet voor Hulst en omgeving. Het voorlopige bestuur was daar nog altijd aan de macht en de districtscommissaris had van noordelijk gezinde inwoners van de stad begrepen dat het verstandig was als hij niet zonder militaire ondersteuning naar Hulst zou komen.²¹² Besloten werd om vooralsnog geen poging te wagen om de stad en de omliggende gemeenten opnieuw aan het noordelijk gezag te onderwerpen.²¹³

Inmiddels was op de conferentie van Londen besloten tot een wapenstilstand. De besprekingen daarover waren op 14 november begonnen en drie dagen later was men het eens over de voorwaarden. De oude grens tussen de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden zou hierbij de demarcatielijn vormen.²¹⁴ Von Raden was van deze wapenstilstand eerder op de hoogte dan gouverneur Van Vredenburg. Toen Von Raden de gouverneur hierop wees, reageerde deze op 23 november in een haastig geschreven briefje en gaf aan “dat mij van den wapenstilstand niets bekend is, zoodat de door u aan mij gegevene tijding mij zeer frappeert”.²¹⁵ Van Vredenburg moest het bij deze verzuchting laten, want de schipper kon niet langer wachten. Von Raden had van de legerleiding een kopie ontvangen van de brief waarin deze op de hoogte was gesteld van de op 17 november overeengekomen wapenstilstand, “ten einde alle aanvallende vijandelijkheden te staken”.²¹⁶ Dankzij de wapenstilstand hoefde men niet meer te vrezen voor een georganiseerde aanval vanuit het Zuiden, hoewel er in met name de grensplaatsen nog diverse invallen zouden komen van groepjes opstandelingen. Niet iedereen vernam echter met vreugde het feit dat in Londen tot een wapenstilstand was besloten. In felle bewoordingen liet een anonieme inwoner van het vierde district middels een ingezonden brief in de

²¹⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 334.

²¹¹ Van Vredenburg aan Von Raden, 20 november 1830, ZAM.

²¹² A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 336.

²¹³ Van Vredenburg aan Von Raden, 20 november 1830, ZAM.

²¹⁴ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 79.

²¹⁵ Van Vredenburg aan Von Raden, 23 november 1830, ZAM.

²¹⁶ Griffier ter staatssecretarie aan legerleiding, 23 november 1830, ZAM.

Middelburgsche Courant van 27 november weten hoe hij erover dacht. In zijn ogen was de wapenstilstand “gekocht ook ten koste van Staats-Vlaanderen”. De schrijver stelde dat slechts een handjevol immigranten belang had bij aansluiting van Zeeuws-Vlaanderen bij het Zuiden. Hij sprak over “een klein getal onwaardigen die, sinds eenige jaren, zich in dezen vruchtbaren oord hebben ingedrongen, en uit België hier kwamen, om door de hand der inwoonders alhier te worden gevoed”. Er volgde een vurig betoog waarin gesteld werd dat de meeste Zeeuws-Vlamingen met afschuw hadden gezien hoe “den gelukszoeker Grégoire, met zijne in lompen gekleede bende” had rondgetrokken. De vermoedelijk protestantse briefschrijver benadrukte de verbondenheid van de bewoners van de zuidoever van de Westerschelde met het Noorden die al bestond “sedert het afschudden van het Spaansche juk”. Hij wees erop dat een wapenstilstand ten koste van Zeeuws-Vlaanderen wellicht straks een vrede ten koste van Noord-Brabant zou betekenen, want “een Belg [...] is nooit voldaan”. Tot slot werd aan zijn medeburgers een toekomstscenario geschetst: “gekromd onder schadelijker juk dan dat der Franschen en bespot in uw eigen land, verarmd en uitgeplunderd, zoudt ge vroeg of laat met uwe kinderen uwen vruchtbaren bodem moeten verlaten. Want wat zoekt de Belg anders dan dezen en uwe verbanning”.²¹⁷ De vaderlandslievende Zeeuws-Vlaming was blijkbaar niet op de hoogte van het feit dat de demarcatielijn van de wapenstilstand op de grens lag van de oude Republiek en dat deze dus zeker niet ten koste was gegaan van Zeeuws-Vlaanderen. Er waren er meer die niet precies op de hoogte waren van de voorwaarden van de wapenstilstand, want de autoriteiten twijfelden lang over de vraag of het nu nog wel mogelijk was om Hulst met militaire bijstand in te nemen.²¹⁸

4.2. Het vijfde district; lobby van lokale bestuurders

Bij diverse stadsbesturen in de regio zat de schrik er na de geruchten over nieuwe Belgische aanvallen goed in en daarom werd op donderdag 18 november op het raadhuis van Axel een vergadering belegd om over de situatie te spreken. Naast het stadsbestuur van Axel waren ook de notaris en de controleur van het kadaster uit dezelfde stad aanwezig, evenals de burgemeesters van Sas van Gent, Terneuzen, Zaamslag en Hoek. Blijkbaar was men er niet gerust op dat districtscommissaris Von Raden en gouverneur Van Vredenburg zelf in staat waren de juiste maatregelen te nemen, want men besloot tot “de zending eener deputatie aan Z.M. den Koning, om hoogst denzelfen met den gevaarvollen toestand dezes lands bekend te maken, en eerbiedig den zoo hoog noodigen militairen bijstand in te roepen.”²¹⁹ Notaris Noske uit Axel, burgemeester Steenkamp van Terneuzen en burgemeester De Jonge Lugten van Zaamslag zouden naar Den Haag afreizen, na eerst het provinciebestuur van hun voornemen te hebben ingelicht. 's Middags volgde er een tweede vergadering van het Axelse stadsbestuur waarin werd gesproken over de verdediging van de stad tegen eventuele nieuwe invallen. Diverse bruggen en

²¹⁷ *Middelburgsche Courant*, 27 november 1830, KBDH.

²¹⁸ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 338.

²¹⁹ Notulen gemeenteraad Axel 18 november 1830, GATA.

dammen rondom de stad moesten met borstweringen en palissaden worden versterkt en verschillende vaste bruggen dienden te worden voorzien van een ophaalbare klep. De raadsleden Buijze en Verdoren kregen de opdracht tot “het doen maken der doelmatigste en minst kostbare defensiewerken”.²²⁰ Met een door raadslid Janssen verstrekte lening van zeshonderd gulden ging de commissie aan de slag. Twee weken later ontvingen zij echter van de burgemeester een brief, waarin zij werden gesommeerd per direct met hun werkzaamheden te stoppen. Vermoedelijk lagen aan dit besluit financiële beweegredenen ten grondslag, in de raadsvergadering van 30 november 1830 werd gesproken over rekeningen die moesten worden voldaan. De commissie was het absoluut niet eens met de beslissing tot het “plotselijk afbreken harer werkzaamheden” en maakte bezwaar. Daarop besloot het stadsbestuur dat ze hun werkzaamheden mochten afmaken.²²¹ Intussen was eerder naar Den Haag gezonden delegatie weer in Axel gearriveerd en daarom werd op 1 december een speciale gemeenteraadsvergadering belegd waarin notaris Noske en burgemeester De Jonge Lughten van Zaamslag verslag deden van hun wedervaren. Burgemeester Steenkamp van Terneuzen was uiteindelijk niet mee gegaan omdat hij van gouverneur Van Vredenburg geen verlof had gekregen, maar was wel in de vergadering aanwezig. De twee gedelegeerden die wel naar Den Haag waren afgereisd konden melden dat hun missie was geslaagd. Geholpen door minister Van Doorn en het eerder genoemde Zeeuwse Kamerlid Bijleveld waren zij “bij Zijne Majesteit ter audiëntie toegelaten” en hadden daar “hoogst zelve hunnen last [...] kenbaar gemaakt”. De koning had geantwoord dat hij het verzoek nader zou onderzoeken en dan “naar bevind te zullen handelen”. De kosten die beide heren hadden gemaakt werden vervolgens gedeclareerd en er werd een dankbrief opgesteld aan Van Doorn en Bijleveld.²²² In deze brief werd nogmaals gewezen op “de belangen der gemelde gemeenten en daar door van de provincie Zeeland niet alleen, maar ook van ons dierbaar vaderland”. Gewezen werd op de slechte staat van verdediging en het feit dat in Hulst nog altijd “eene Belgische Stedelijke regering” aanwezig was. Volgens de opstellers was “de geest van onze zuidelijke naburen [...] wegens verschil in godsdienst en oproerzucht tegen ons gestemd” en ook de “hand over hand toenemende armoede door den stilstand der fabrieken in Gend, Lokeren en St. Nicolaas, alsmede het verbod van invoer van eenige goederen uit België in dit land, waardoor honderden leurdere uit de naburige Vlaamschen gemeenten hun brood verliezen” vormde een probleem. Men drong aan op de “onverwijldige oprigting van een sterk cordon grensjagers” en de bezetting van Hulst en Sas van Gent door de troepen van de koning.²²³

De blokkade van goederen van en naar het zuiden waaraan gerefereerd werd was twee weken eerder door de koning ingesteld en werd onder anderen door de bemanning van de Amphitrite gehandhaafd. Er mochten geen levensmiddelen van en naar het Zuiden worden vervoerd en de

²²⁰ Notulen gemeenteraad Axel, 19 november 1830, GATA.

²²¹ Notulen gemeenteraad Axel, 30 november 1830, GATA.

²²² Notulen gemeenteraad Axel, 1 december 1830, GATA.

²²³ Gemeenteraad Axel aan Van Doorn en Bijleveld, 1 december 1830, GATA.

draaibrug over het kanaal van Gent naar Terneuzen in de laatstgenoemde stad mocht op last van districtscommissaris Von Raden alleen nog worden geopend voor “schepen of vaartuigen met polder, dijk of bouwmaterialen bevragt”.²²⁴ De bestuurders van Axel, Zaamslag, Hoek en Terneuzen wezen erop dat deze blokkade in het Zuiden veel kwaad bloed zette en daardoor wel eens tot nieuwe ongeregelheden zou kunnen leiden. Wellicht heeft op de achtergrond ook het feit mee gespeeld dat de aanwezigheid van militairen op de wateren rondom Axel ook voor de eigen bevolking een probleem vormde. Dat gold in elk geval voor enkele plaatsen in de buurt van Axel. Burgemeester Van Belle van Philippine wees in dit kader in zijn correspondentie met Von Raden meerdere malen op de hinder die de vissers uit zijn gemeente ondervonden van de aanwezigheid van marineschepen in de Braakman.²²⁵ Ook Pieter Verschaffel, die lid was geweest van de gemeenteraad van Sas van Gent, had last van het feit dat schepen met levensmiddelen werden tegengehouden. Zijn vrouw Johanna vroeg per brief aan de districtscommissaris of er een uitzondering voor hem kon worden gemaakt, zodat de door hen gevangen mosselen aan boord van hun schip naar Gent konden worden gebracht. Burgemeester Van Frankenberg Proschlitz had al aangegeven de toestemming “met plaisir” te willen geven, maar had daarvoor instemming van Von Raden nodig.²²⁶ De burgemeester van Sas van Gent schreef zijn superieur daarom op 20 november 1830 een uitgebreide brief, waarin hij aangaf dat de blokkade onder met name de handelaren en schippers in zijn gemeente “veel gemor” verwekte. Het besluit van de koning om handelsverkeer met het Zuiden te blokkeren zou volgens de burgemeester “eenen zeer onaangename indruk maken, uit hoofde van de menigvuldige particulieren en handel relaties die alhier met dezelve bestonden en nu op eens worden gestremd”. Van Frankenberg Proschlitz wees erop dat veel winkeliers zo vlak voor de winter geen voorraad konden aanleggen en vroeg de districtscommissaris aandacht te hebben voor de belangen van de lokale middenstand.²²⁷ Het waren echter niet alleen de Zeeuws-Vlaamse handelaren die hun ongenoegen lieten blijken over de ingestelde handelsblokkade. Op 25 november kreeg Axel bezoek van leurder Van Reeth uit het Vlaamse Sint Niklaas, “zijnde roodachtig van hair en hebbende zoo men zegt een onbeschaafd voorkomen”. Op zijn ezel trok hij de stad door en riep luid dat hij ontevreden was over het verbod op handelsverkeer met het Zuiden. Van Reeth gaf te kennen dat, mochten de belemmeringen blijven bestaan, “op vrijdag, zijnde morgen, ernstig te Axel zou worden gevochten.”²²⁸ De dreigementen van de boze Vlaming maakten weinig indruk, maar voor de zekerheid vaardigde het stadsbestuur wel een arrestatiebevel uit, mocht Van Reeth zich nogmaals in de stad vertonen. Ook kreeg de sluiswachter van de Axelse Sassing opdracht om 's avonds om zes uur de brug

²²⁴ Von Raden aan kapitein Machielsen, 15 november 1830, ZAM.

²²⁵ Van Van Belle aan Von Raden 9 februari 1831, GATT.

²²⁶ Johanna Verschaffel aan Von Raden, 20 november 1830, ZAM.

²²⁷ Von Frankenberg Proschlitz aan Von Raden, 20 november 1830, ZAM.

²²⁸ Burgemeester Paulus aan Von Raden, 25 november 1830, ZAM.

voor de duur van twaalf uur de sluiten. De brief van de burgemeester van Axel over het incident was een van de vele signalen over de onvrede die leefde ten aanzien van de blokkade.

Von Raden zat wat dat betreft tussen twee vuren, want kapitein Machielsen klaagde er bij hem juist over dat de blokkade niet voldoende werd gehandhaafd. Blijkbaar werd op creatieve wijze geprobeerd het verbod op handel met het Zuiden te omzeilen en daarbij speelden ook lokale autoriteiten een dubieuze rol. Al begin november, enkele dagen na het instellen van de handelsbelemmeringen had Machielsen de schippers Zuurmond en Van der Linde van respectievelijk de Vrouwe Alida en de Drie Gebroeders moeten laten passeren met een lading kaas, omdat zij een pas hadden gekregen van de inspecteur in Vlissingen. Hierdoor mochten zij hun lading naar Terneuzen brengen, dat vanwege haar ligging langs het kanaal naar Gent ook onder de blokkade viel. De schippers hadden echter van het machtsvacuüm in Terneuzen gebruik gemaakt en waren het kanaal verder afgevaren richting Gent, om in die stad hun lading af te leveren. De kans op het slagen van dergelijke acties waren met de komst van Von Raden, die zoals eerder gemeld de handhaving had verscherpt door de draaibrug te sluiten, aanzienlijk verminderd. De kapitein van de Amphitrite beklagde zich er echter over dat hij nog altijd te maken had met schippers die beschikten over ondeugdelijke paspoorten, waardoor bij hem het vermoeden rees dat de verstrekker ervan “deze onbetamelijke handel ook heeft helpen bevorderen”.²²⁹ Zo had de districtscommissaris dus enerzijds te maken met een lobby van lokale bestuurders om bij het handhaven van de handelsbelemmeringen rekening te houden met de lokale handelaren, terwijl anderzijds door de militaire autoriteiten werd aangedrongen op verscherping van de handhaving. Von Raden schonk in zijn correspondentie met de gouverneur weinig aandacht aan de hinder die de lokale bevolking ondervond van de maatregelen van de koning en bleef onophoudelijk pleiten voor militaire ondersteuning. Van Vredenburg gaf deze signalen op zijn beurt door aan de minister Van Doorn en het departement van Oorlog. Ook richtte hij zich tot kolonel Des Tombes, die op 19 oktober in Middelburg was aangekomen om de verdediging van Zeeland op zich te nemen.²³⁰ Hij verzocht hem om een detachement van de troepen die onder bevel van kolonel Ledel in het vierde district actief waren naar het vijfde district te sturen.²³¹ Het zou echter tot januari 1831 duren voor het leger ook in het vijfde district orde op zaken kwam stellen. De steden en dorpen waar het wettig gezag eind 1830 al wel was hersteld kregen middels een publicatie te horen dat de scheiding tussen Noord en Zuid definitief was en dat alle wetten en regels die in het zuiden na 31 oktober waren opgesteld “in de aan het wettig gezag getrouw gebleven gewesten worden beschouwd als buitenlandsche”.²³²

²²⁹ Machielsen aan Von Raden, 19 november 1830, ZAM.

²³⁰ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 336.

²³¹ Van Vredenburg aan Von Raden, 20 november 1830, ZAM.

²³² Publicatie gemeente Overslag, 31 december 1830, GATT.

4.3. Het vierde district; het leger herstelt de orde

Terwijl in het vijfde district na de terugtrekking van de Belgen een machtsvacuüm ontstond werd dit in het vierde district door de aanwezigheid van kolonel Ledel en zijn troepen voorkomen. Nadat de Belgische troepen zich op 7 november hadden teruggetrokken kreeg Jacob Hennequin opdracht zijn taak te hervatten en zijn post van Sluis naar Oostburg te verplaatsen.²³³ De 73-jarige districtscommissaris gaf echter aan dat zijn “hooge jaren en afnemende krachten” het hem niet toestonden te reizen en daarom stelde hij zijn zoon Johan Adriaan als plaatsvervanger aan.²³⁴ Hij moest voornamelijk bij het uitoefenen van zijn taak rekening houden met Ledel die met zijn troepen in het district aanwezig bleef. Net als in het vijfde district had ook hier het handhaven van de handelsblokkade prioriteit. Op 10 november beval Ledel het gemeentebestuur van Retranchement om alle schepen die vanuit het zuiden probeerden het Zwin over te steken tegen te houden. Hij had vernomen dat ondanks de van kracht zijnde blokkade Oostburg en omgeving dagelijks werd “afgelopen door personen welke koopwaren verkopen en andere opkopen en dezelve naar Oost en West Vlaanderen vervoeren en alzo in communicatie staan met dezelve provincien”.²³⁵ De kolonel beval de gemeentebesturen in de regio de handhaving van het verbod op handel met het Zuiden “stiptelijk” te handhaven. Op zijn bevel werd bovendien ook de veerdienst bij Sluis over het Zwin stilgelegd. Alleen inwoners die als “vrome en rechtschapen ingezetenen bekend” stonden mochten van de autoriteiten een pas krijgen, waarmee ze vrij over de hoofdwegen mochten reizen. Ook in het vierde district ondervond de gewone man dus hinder van de nasleep van de Belgische invallen. Blijkbaar maakte burgemeester Blankert van Sluis bij de militaire bevelhebbers bezwaar tegen de belemmeringen, want op 13 november liet Ledel via kapitein Van Hopbergen weten dat hij niet van plan was de maatregelen te versoepelen.²³⁶ Dat antwoord was voor de burgemeester niet bevredigend en dus schreef hij een brief aan Ledels superieur, vice-admiraal Gobius, waarin hij nogmaals pleitte voor hervatting van het veer en opheffing van het visverbod in het Zwin. Daarop nodigde Gobius hem uit om op woensdag 24 november naar Oostburg te komen “ten einde te confereren over de inhoud” van zijn schrijven.²³⁷ Het waren echter niet alleen de belemmeringen om zich vrij over de wegen te kunnen begeven die bij de lokale bestuurders bezwaren oproepen. Ook de gevolgen van de korte, maar hevige strijd bezorgden hen veel hoofdbreken. Zo was bijvoorbeeld de dijk van de Aardenburgse haven beschadigd, zodat het gevaar van een doorbraak niet denkbeeldig was. Blankert was bang dat kwaadwillenden de dijk zouden kunnen saboteren, met alle gevolgen van dien en vroeg Ledel daarom maatregelen te nemen. Die vroeg op zijn beurt de ingenieur van de waterstaat om de nodige reparaties uit te voeren. De burgemeester van Sluis kreeg opdracht om

²³³ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 335.

²³⁴ Jacob Hennequin aan het gemeentebestuur van Sluis, 13 november 1830, GASA.

²³⁵ Ledel aan de burgemeester van Sluis, 10 november 1830, GASA.

²³⁶ Van Stopbergen aan de burgemeester van Sluis, 13 november 1830, GASA.

²³⁷ Gobius aan Blankert, 22 november 1830, GASA.

zijn eigen schutterij in te zetten bij de bewaking van de dijk.²³⁸ Tegelijk met de uitnodiging van Gobius ontving Blankert echter ook instructies om “de communicatie naar Vlaanderen te interrumpen”. De eerder geuite bezwaren van de burgemeester waren overgekomen, want kapitein Van Hopbergen haastte zich erbij te melden dat hij gevoelde “heel ligt het bezwaar dat hierdoor aan de burgerij wordt opgelegd”.²³⁹ Een dag eerder, op zondag 21 november, trok een detachement Nederlandse soldaten Sluis binnen. Gouverneur Van Vredenburg sprak de hoop uit dat de intocht van de soldaten “het bestuur en de ingezetenen meerdere gerustheid voor de toekomst zal geven en dezelve voor verdere beledigingen van de zijde der opstandelingen zal kunnen beveiligen”.²⁴⁰ Intussen hield het stadsbestuur zich, op aandringen van kapitein Van Hopbergen, druk bezig met het organiseren van de schutterij “tot rustbewaring in de stad zelve en die personen te surveilleren welke welligt bij eene gebeurtenis deze rust zoude kunnen verbreken”.²⁴¹ De legerleiding drong er bij burgemeester Blankert op aan dat deze schutterij uitsluitend zou bestaan uit inwoners die erbij gebaat waren dat de rust in Sluis bewaard bleef en de stad voor het Noorden behouden zou blijven.²⁴² Men achtte het nodig “het volk dat van wanorder zoude willen profiteren te beteugelen”. Van Hopbergen besloot zijn brief met de opmerking dat het niet zijn bedoeling was de schutterij van Sluis in te zetten bij operaties buiten de gemeentegrenzen. Blijkbaar had het stadsbestuur bezwaar gemaakt tegen inzet van hun eigen burgerwacht in de Nationale Militie van de koning.²⁴³ De benodigde uniformen zouden worden betaald door het Rijk.²⁴⁴ Twee dagen later verzocht de kapitein aan Blankert om mee te werken aan het sluiten van de sluis bij de haven van Aardenburg en het afbreken van de brug naar het Zuiden. De maatregel maakte onderdeel uit van Ledels verdedigingsplan, waarbij de polders op de grens onder water werden gezet, om zo de afwatering van de Vlaamse polders te belemmeren. Zo werd geprobeerd Zeeuws-Vlaanderen tegen nieuwe invallen te verdedigen, maar men kon niet geheel voorkomen dat ook polders ten noorden van de grens onder water kwamen te staan. Dit leidde tot protesten bij de lokale bevolking en autoriteiten.²⁴⁵ Timmerlieden en smeden uit Sluis hielpen om de klus in Aardenburg zo snel mogelijk te klaren.²⁴⁶ De maatregelen die door de legerleiding waren genomen om het vierde district te verdedigen zorgden dus niet alleen voor hinder, maar leverden ook werkgelegenheid op. En er waren er meer die van Ledels troepen in economisch opzicht profiteerden. De uit Breskens afkomstige aannemer Pieter van Melle sloot met de militaire intendant Van Haeften een contract voor de levering van brandhout

²³⁸ Ledel aan de burgemeester van Sluis, 13 november 1830, GASA.

²³⁹ Van Hopbergen aan Blankert, 22 november 1830, GASA.

²⁴⁰ Van Vredenburg aan het stadsbestuur van Sluis, 26 november 1830, GASA.

²⁴¹ Van Hopbergen aan Blankert, 24 november 1830, GASA.

²⁴² Van Hopbergen aan Blankert, 24 november 1830, GASA.

²⁴³ J. de Hullu, *De Belgische aanvallen*, 203.

²⁴⁴ Van Vredenburg aan Blankert, 27 november 1830, GASA.

²⁴⁵ J. de Hullu, *De Belgische aanvallen*, 204.

²⁴⁶ Van Hopbergen aan Blankert, 24 november 1830, GASA.

aan alle troepen in Zeeuws-Vlaanderen en ook de Vlissingse koopman Arij Ruijsch verdiende aan de aanwezigheid van de militairen met de levering van brandstoffen.²⁴⁷ De laatstgenoemde gaf echter eind december te kennen dat alle handelsbeperkingen het voor hem steeds problematischer maakten om aan zijn contractuele verplichtingen te kunnen voldoen. Ruijsch had al zeven jaar een contract met het departement van Oorlog en leverde aan de twaalf wachten in de provincie Zeeland steenkolen en kaarsen. In het vijfde artikel van zijn contract stond vermeld dat hij verplicht was zijn grondstoffen in de provincies Henegouwen, Namen of Luik te kopen. In juni 1830 was zijn contract met het leger verlengd, maar “door ’s konings besluit zelve, als door de stremming der gemeenschap met de oproerige provincien” werd het hem onmogelijk gemaakt om aan die verplichting te voldoen. Bovendien werd uitgerekend nu “de bronnen waaruit ik het gecontracteerde moet putten verstoppt zijn” het aantal wachten van twaalf opgehoogd naar 58. De Vlissingse koopman had over dit probleem al een brief gestuurd aan het departement van Oorlog, maar, zo klaagde hij, “men antwoord mij niet”.²⁴⁸

4.4. De nasleep; militaire aanwezigheid en hinder

Hoewel begin november de invallen van de Belgen definitief waren afgeslagen en vanaf 17 november een wapenstilstand van kracht was bleef Zeeuws-Vlaanderen tot in de zomer van 1831 betrokken bij de opstand. In het vierde district was al vanaf begin oktober sprake van militaire aanwezigheid en ook in het vijfde district kwam op 11 januari 1831 een detachement militairen aan. In de dagen rond de jaarwisseling waren er nog diverse incidenten op de demarcatielijn.²⁴⁹ Zo hadden er vlak voor kerst nog zes Belgen gewapend door Philippine gelopen en op 12 januari meldde burgemeester Van Belle aan Von Raden dat zich opnieuw gewapende mannen hadden opgehouden bij een van de poorten van het stadje.²⁵⁰ De burgemeester, die eerder vol goede moed had aangegeven dat de burgers op zijn eerste wenk zouden toesnellen om de stad tegen Belgische invallen te verdedigen, had het niet meer onder controle. Van Belle moest bekennen dat hij op niemand kon rekenen bij het handhaven van de orde en dat velen zijn stad opzochten om werk te vinden in de mosselvisserij. Bij gebrek aan politiebeamten stelde de burgemeester zich “persoonlijk dikwils in gevaar hetwelk mij zo terzijds ook wel eens gewaarschuwd word dat wanneer ik zo streng omtrent de surveillance van vreemdelingen blijf voortgaan ik blootgesteld ben mijn huis en goederen aan den roof der vlamme te zien overgaan en andere drijgementen meer.” Gezien het feit dat de winter inmiddels volop was ingetreden verwachtte hij in deze situatie eerder verslechtering dan verbetering en de burgemeester moest toegeven dat hij “ondanks alle mijn aangewende pogingen niet zal kunnen voldoen aan de voorschriften die mij tot dat

²⁴⁷ De onder-intendant van Zeeland aan de legerleiding in Oostburg, 1 december 1830, GASA.

²⁴⁸ A. Ruijsch aan burgemeester en wethouders van Sluis, 24 december 1830, GASA.

²⁴⁹ A. Smits, *Scheuring in de Nederlanden* deel 2 339.

²⁵⁰ Van Belle aan Von Raden, 23 december 1830 en 12 januari 1831, GATT.

einde zijn toegekomen".²⁵¹ Het stadje aan de Braakman, kon net als buurgemeente Sas van Gent en het verder naar het oosten gelegen Hulst rekenen op inkwartiering van soldaten om de orde voor eens en altijd te herstellen. De inkwartiering werd in deze gevallen duidelijk als strafmaatregel gebruikt voor ongehoorzaamheid aan het gezag van de koning. Von Raden kon dankzij deze militaire aanwezigheid eindelijk zijn burgemeesterschap in Hulst weer hervatten en ook Van Frankenberg Proschlitz was blij met de aanwezigheid van militairen in zijn stad. Van Belle was echter minder positief en klaagde erover dat de inkwartiering een groot offer vroeg van de inwoners van zijn stad.²⁵² Ondanks het feit dat de burgemeester van Eeklo eind februari nog probeerde om Van Belle over te halen zich met zijn stad aan te sluiten bij het Zuiden bleef Philippine echter bij het Noorden behoren.²⁵³ Dit zou uiteindelijk voor geheel Zeeuws-Vlaanderen gelden, want begin juni 1831 liet de voorlopige Belgische regering definitief haar aanspraak op het gebied varen om zich bij de mogendheden geheel te concentreren op het verkrijgen van Maastricht, Limburg en Luxemburg.²⁵⁴ De stad van burgemeester Maximiliaan Joseph van Belle zou de geschiedenis in gaan als de plaats waar Jacob Hobein in februari 1831 bij schermutselingen tussen de Nederlandse marine en Belgische strijders een sloep met vlag had gered uit handen van de Belgen. Hij ontving later voor zijn heldendaad als eerste matroos de Militaire Willemsorde en werd daarmee het Zeeuws-Vlaamse symbool van de gebeurtenissen van 1830 en 1831. Pas in 1918 zou Zeeuws-Vlaanderen opnieuw te maken krijgen met een nieuwe annexatiepoging vanuit het Zuiden.

²⁵¹ Van Belle aan Von Raden, 24 december 1830, GATT.

²⁵² Van Belle aan Von Raden, 8 februari 1831, GATT.

²⁵³ Van Belle aan Von Raden, 29 februari 1830, GATT.

²⁵⁴ J.S. Fishman, *The London Conference of 1830* 120.

Conclusies

In de historiografie over de splitsing van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in de jaren 1830 zijn de gebeurtenissen van destijds vaak vanuit nationalistisch en politiek perspectief beoordeeld. Er was in de geschiedschrijving veelal sprake van Nederlanders en Belgen, van katholieken en protestanten, van orangisten en revolutionairen. Vanuit die tegenstellingen werden de gebeurtenissen van een verklaring voorzien. Hoewel verschillen tussen de oude Republiek en de Zuidelijke Nederlanden zeker een rol hebben gespeeld, bestaat het gevaar dat andere belangrijke factoren onderbelicht blijven. Dit onderzoek naar het verloop van de gebeurtenissen en de wijze waarop daar in Zeeuws-Vlaanderen op lokaal niveau op werd gereageerd laat zien dat er meer was dan verbondenheid met een nationale identiteit, hoewel van dat laatste bij het koningsgezinde deel van de bevolking zeker sprake was.

Betrouwbare burgerwachten

Toen de opstand in augustus 1830 uitbrak was de uitkomst, namelijk splitsing van het koninkrijk, niet de inzet. Bestaande sociale onrust werd door leiders van de oppositie gebruikt om hun eisen met betrekking tot verandering van het regeringsbeleid en aanpassing van de staatsinrichting kracht bij te zetten. Uiteindelijk kregen in de dynamiek van de gebeurtenissen radicalen binnen de oppositie de overhand, waardoor op steeds meer plaatsen het bestuur al dan niet met geweld werd vervangen. Eind september verspreidde de opstand zich in hoog tempo door Vlaanderen, waardoor voor de bestuurders in Zeeuws-Vlaanderen een inval door opstandelingen zeker niet ondenkbaar was. Op aandringen van het provinciebestuur waren daar in september al de nodige voorzorgsmaatregelen getroffen om zich te wapenen tegen eventuele onlusten. Er werd op deze oproep van het provinciebestuur om voorbereid te zijn mocht de opstand zich naar Zeeuws-Vlaanderen verplaatsen verschillend gereageerd. In Axel, Sas van Gent, Sluis, Oostburg en IJzendijke was men begin september al druk bezig met de organisatie van burgerwachten. Hulst en diverse kleinere plaatsen in met name het vijfde district maakten daarentegen weinig haast met het nemen van voorzorgsmaatregelen. Het instellen van burgerwachten bracht ook een risico met zich mee, want de mogelijkheid bestond dat op deze wijze tegenstanders van de regering door de eigen overheid werden bewapend. Dat was precies wat in veel Vlaamse steden was gebeurd en de Zeeuws-Vlaamse gemeentebesturen waren zich van dit risico wel bewust. Er werden vrijwel overal eerst lijsten opgesteld van betrouwbare burgers, alvorens tot oproep voor een burgerwacht over te gaan. Dat de bestuurders van genoemde plaatsen al vroeg actie ondernamen om de orde te kunnen blijven handhaven zegt weinig over de dreiging die men verwachtte. In IJzendijke waren er weliswaar geruchten dat stadsgenoten, waaronder de pastoor, naar het Zuiden waren gereisd om aansluiting te vragen, maar concrete aanwijzingen dat ook daar opstand zou uitbreken waren er niet. Wellicht dat de aarzeling van het stadsbestuur in Hulst om een burgerwacht in te stellen samenhang met het eerder

genoemde risico van bewapening van de oppositie. In het overwegend noordelijk gezinde Axel, waar het stadsbestuur zeer actief was met het nemen van maatregelen, viel van de eigen bevolking vermoedelijk weinig te duchten. Daar waren de inspanningen daarom waarschijnlijk vooral bedoeld om aan het provinciebestuur en de regering duidelijk te maken dat men in Axel gezagsgetrouw was. De behoefte om geen misverstand te laten bestaan over de eigen loyaliteit leefde bij meer bestuurders. Daarvan getuigden ook de petitieën en steunbetuigingen die vanuit diverse plaatsen naar Den Haag werden gezonden. Teveel steun voor het Noorden werd echter niet door de regering niet gewaardeerd, bang als men was voor polarisatie onder de bevolking.

Reactie van autoriteiten in perspectief

Door de autoriteiten werd vooral dreiging verwacht vanuit het katholieke volksdeel. Deze verdenking kwam voort uit het feit dat de petitiebewegingen van een jaar eerder ook onder Zeeuws-Vlaamse katholieken op steun hadden kunnen rekenen, bovendien waren de meeste geestelijken afkomstig uit het Zuiden en vielen zij onder het bisdom Gent. Hoewel er door de bestuurders aan de loyaliteit van de katholieken werd getwijfeld, was er in Zeeuws-Vlaanderen geen sprake van georganiseerde oppositie. Het feit dat velen hun handtekening of kruisje hadden gezet onder de petitieën hoeft ook niet direct te betekenen dat zij zich nu graag bij het Zuiden wensten aan te sluiten. Hun steun wees hooguit op latente onvrede met het bestuur en verbondenheid met de lokale pastoor. Velen waren bovendien naar Zeeuws-Vlaanderen gekomen in de hoop daar voldoende werk te vinden en hielden zich waarschijnlijk in het geheel niet bezig met zaken als staatsinrichting, onderwijsvrijheid en het mogen spreken van de Franse taal. Hoe het ook zij, bij het inrichten van de burgerwachten werden alleen betrouwbare ingezetenen door de bestuurders opgeroepen en daar waren gezien de verdenkingen waarschijnlijk weinig katholieken bij. Illustratief is in dat opzicht de situatie in het geheel katholieke Philippine, waar men er niet voor koos een burgerwacht in te stellen of de schutterij te mobiliseren. In plaats daarvan werd één betrouwbare inwoner aangesteld als nachtwaker. De inspanningen van de lokale bestuurders richtten zich dus vooral op ordehandhaving. Dat er in de opstand ook sociaaleconomische motieven een rol speelden bleef onderbelicht. Er was vanuit het provinciebestuur wel aandacht voor de noodzaak van het op peil houden van de voorraad levensmiddelen en brandstof, maar slechts weinigen zagen de noodzaak in van het nemen van sociale maatregelen. Uitzondering hierop vormt de Axelse griffier Van Diggelen die in een brief het stadsbestuur opriep een werkverschaffingsproject op te starten om zich op die wijze te verzekeren van steun van de sociale onderklasse. Zijn oproep werd echter niet door de bestuurders overgenomen. Hetzelfde gold voor de roep aan Van Vredenburg vanuit diverse gemeentebesturen om militaire bijstand. De gouverneur verzocht zelf de regering ook diverse malen om meer militairen naar zijn provincie te sturen, maar zijn pogingen bleven vruchteloos. Vanuit Den Haag werd vooral geprobeerd om Antwerpen voor het Noorden te behouden en om de militaire inzet van

generaal Chassé te ondersteunen werd de Schelde geblokkeerd. Om die blokkade te kunnen handhaven was het belangrijk dat voorkomen werd dat de Belgen Vlissingen in handen zouden krijgen. Verdediging van Vlissingen en handhaving van de blokkade van de Schelde was daarom het hoofddoel van de regering. Ook de aanstelling van Ledel als bevelhebber in het vierde district half oktober dient in dat licht te worden gezien.

Trouw aan koning en ambt

Het initiatief tot het binnenvallen van Zeeuws-Vlaanderen werd uiteindelijk genomen door Grégoire en De Pontécoulant, vermoedelijk hiertoe aangespoord door revolutionaire journalisten. Het Voorlopig Bewind liet hen met hun vrijkorpsen begaan, maar nam in oktober nog geen initiatieven om Zeeuws-Vlaanderen ook bestuurlijk te annexeren. Die aanspraak kwam pas nadat de strijders zich begin november uit het gebied hadden teruggetrokken. De vrijkorpsen volgden in Zeeuws-Vlaanderen de tactiek die zij ook hadden toegepast bij hun veroveringstocht langs diverse steden in Vlaanderen. Ze zetten stadsbesturen onder druk met de dreiging van geweld, probeerden de bevolking voor zich te winnen met het afschaffen van belastingen en dwongen de bestuurders tot ongehoorzaamheid aan de koning. Hierop werd door de stadsbesturen verschillend gereageerd. Gouverneur Van Vredenburg had vooraf wel instructies gegeven over hoe moest worden gehandeld in geval van een inval, maar het is de vraag of elk gemeentebestuur hiervan op de hoogte was toen de Belgen hun stad binnenvielen. De belangrijkste instructie was dat een adhesiebetuiging of verzoek om aansluiting bij het Zuiden alleen mocht worden gedaan wanneer daartoe onder dreiging van geweld werd gedwongen. In IJzendijke en Terneuzen waren de bestuurders blijkbaar zo onder de indruk van de troep gewapende mannen dat men zich vrijwel direct gewonnen gaf en de eisen van de opstandelingen inwilligden. In Sluis ging men nog een stap verder en liet bij de plaatselijke kleermaker een vlag maken om aan de invallers cadeau te doen. Dat het stadsbestuur van Sluis zo meegaand reageerde had vooral te maken met angst voor escalatie. Het voorkomen van geweld en schade aan eigendommen in de stad woog bij hen zwaarder dan de eed van trouw aan de koning. Op kosten van het stadsbestuur maakten de Belgen het zich in Sluis zeer gemakkelijk. Dat gebeurde ook op andere plaatsen, want ook de besturen van Koewacht en Axel ontvingen naderhand declaraties van verblijfskosten van Belgische strijders. De overweging tussen enerzijds het voorkomen van geweld en anderzijds trouw blijven aan de koning speelde in iedere stad een belangrijke rol. De burgemeesters en wethouders van Hulst en Sas van Gent kozen voor het laatste en legden hun functie neer. Het bestuur van Axel koos voor een creatieve en gewaagde oplossing en vroeg om niet op alle eisen te hoeven ingaan. In de twee steden waar de bestuurders hun functie hadden neergelegd werden onder leiding van de Belgische invallers verkiezingen georganiseerd om te komen tot een nieuw stadsbestuur. Alleen in Sas van Gent werd door dat nieuwe stadsbestuur actie ondernomen om bij het Zuiden te worden gevoegd. In Hulst deed het stadsbestuur dat niet en gaf aan

enkel te zijn aangetreden om de orde en veiligheid in de stad te waarborgen. Blijkbaar was men er in Hulst niet overtuigd van definitieve aansluiting bij het Zuiden.

De bereidheid van Zeeuws-Vlamingen om voor koning en vaderland tegen de opstandelingen te vechten was niet groot. Op de oproep van de koning begin oktober tot vrijwillige dienstneming werd matig gereageerd en veel dienstplichtigen weigerden aan hun verplichtingen te voldoen. Deze dienstweigering was het hoogst in grensplaatsen en onder uit het Zuiden afkomstige katholieken. Ook valt op dat het vooral schutters waren die niet aan hun oproep voldeden. Zij die wel in dienst gingen kwamen vermoedelijk niet vaak in actie. Nergens kwam het tot gevechten tussen de burgerwacht of schutterij en de Belgische strijders. De bestuurders kozen er blijkbaar voor die confrontatie te vermijden, bovendien waren de meeste burgerwachten vermoedelijk niet opgewassen tegen de overmacht van de invallers. Alleen het leger kon iets tegen de vrijkorpsen uitrichten, maar in het vijfde district waren geen militairen aanwezig. In het vierde district waren die er wel en daar kwam het dan ook twee keer tot een treffen. De eerste confrontatie vond plaats in Oostburg, waar een groep soldaten langs trok juist op het moment dat Grégoire in het stadhuis zijn eisen stelde. De tweede confrontatie vond plaats bij Aardenburg en Sluis, waar Ledel de vrijkorpsen definitief versloeg en zo voorkwam dat de Belgen via Breskens wellicht een aanval konden doen op Vlissingen.

Herstel en hinder

Nadat de Belgische vrijkorpsen zich begin november definitief hadden teruggetrokken begonnen de noordelijke autoriteiten met het herstel van het gezag. In het vijfde district was een machtsvacuüm ontstaan, in het vierde district was de macht in handen van de legerleiding. Beide districtscommissarissen werden ingezet om in administratief opzicht orde op zaken te stellen. Von Raden trok door het vijfde district, ontsloeg daar ontrouwe ambtenaren en stelde teruggetreden bestuurders opnieuw aan. Hennequin stelde vanwege ouderdom zijn zoon aan tot tijdelijk districtscommissaris van het vierde district. Daar moesten de lokale bestuurders zich vooral voegen naar de instructies van de legerleiding. De aanwezigheid van militairen en de strategische maatregelen die in het kader van de verdediging werden genomen vormden een grote last voor de lokale bevolking. Diverse bestuurders maakten daarom bezwaar tegen de instructies die zij van hoger hand ontvingen. De burgemeester van Sluis wees regelmatig in briefwisselingen op de nadelige gevolgen van de blokkade van handelsverkeer met het Zuiden, evenals zijn collega in Sas van Gent. Ook verschillende handelaren klaagden over de beperkingen. Dat betrof niet alleen mensen ten noorden van de grens, ook vanuit Vlaanderen werd geklaagd. In Axel werd door een Vlaamse handelaar bedreigd met geweld en ook de burgemeester van Philippine kreeg met bedreigingen te maken. De Nederlandse vlag mocht dan wel weer overal wapperen, voor diverse Zeeuws-Vlamingen betekende de opstand uiteindelijk dat zij, in een tijd van recessie, zwaar gehinderd werden in het uitoefenen van hun beroep. Juist dat laatste was

mogelijk voor velen een belangrijk motief bij het bepalen van hun standpunt. Voor de handelaren in Sas van Gent betekende splitsing van het koninkrijk dat handelsbetrekkingen met steden in het Zuiden werden belemmerd. Voor de mosselvisserij van Philippine betekende het hoogstwaarschijnlijk het einde van de samenwerking met het Vlaamse Boekhoute. Toen de koning dan ook alle contact met het Zuiden verbood brak voor velen een moeilijke tijd aan. Bovendien kregen Sas van Gent, Philippine en Hulst te maken met inkwartiering van soldaten. Het is aan te bevelen om nader onderzoek te doen naar de gevolgen van de regeringsmaatregelen voor de lokale bevolking vanaf het herstel van het gezag in november 1830 tot na de tiendaagse veldtocht een klein jaar later.

Bronnen

Literatuur

- R. Aerts, 'Staat in verbouwing', in: R. Aerts e.a., *Land van kleine gebaren; een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 13-98
- H. Algra, *Dispereert niet* deel 3 (Franeker 1956)
- A. Barten en F. Kraan, *Stelligen onwil; dienstweigeren tijdens de Belgische opstand* (Amsterdam 1996)
- P.J. Brand, *De geschiedenis van Hulst* (Hulst 1972)
- W.J.P.M. Brand, *Het Zeeuwse deel van het bisdom Gent onder bestuur van de bisschoppelijke commissaris Antonio Antonucci 1832-1841* (Tilburg 1981)
- J.S. Fishman, *Diplomacy and Revolution. The London Conference of 1830 and the Belgian Revolt* (Amsterdam 1988)
- P. Geyl, 'Eenheid en scheuring in den Dietschen stam', in: P.W. de Koning (ed.), *Voor – 1830 – Na* (Santpoort 1930) 11-15
- P. Geyl, *Groen van Prinsterer en de scheuring van 1830* (Antwerpen 1936)
- P. Geyl, *Noord en Zuid; eenheid en tweeheid in de Lage Landen* (Utrecht 1960)
- G. Groen van Prinsterer, *Nederlandsche gedachten* volume 1 (Den Haag 1830)
- K. Glerum en M. Kippers, 'Doch hier is alles rustig. Zeeuws-Vlaanderen en de Belgische Opstand 1830-1831', in A. Doedens e.a., *Autoriteit en Strijd* (Amsterdam 1981) 101-134
- J. de Hullu, *De Belgische aanvallen op Westelijk Zeeuws-Vlaanderen in 1830 en 1831* (Oostburg 1836)
- E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980; twee eeuwen Nederland en België Deel I: 1780-1914* (Amsterdam 1978)
- J.J.B. Kuipers en J. Francke, *De canon van ons Zeeuws verleden* (Zutphen 2009)
- P. Rietbergen, 'Klein Nederland is groot; de boodschap van de geschiedschrijving', in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 78-83
- A. Smits, *1830; scheuring in de Nederlanden* deel 1 (Kortrijk 1983)
- A. Smits, *1830; scheuring in de Nederlanden* deel 2 (Heulle 1983)
- T. Verschaffel, 'Onderhandelen en vechten; de eerste jaren van een jonge staat', in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 36-49
- T. Verschaffel, 'Bejubeld en verguisd; een andere kijk op de Belgische Revolutie', in: P. Rietbergen en T. Verschaffel, *Broedertwist* (Zwolle 2005) 78-83

- E. Witte, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden* (Antwerpen 1990)
- E. Witte, *De constructie van België* (Leuven 2006)
- Els Witte, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden 1830-1848* (Brussel 1973)
- J. Wesseling, *De geschiedenis van Terneuzen* (Terneuzen 1958)
- J. Wesseling, *De geschiedenis van Axel* (Groningen 1966)
- J. van Zanten, *Schielijk, winzucht, zwaarhoofd en bedwaard; politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004)

Archivalia

Nationaal archief, Den Haag (NADH)

Geheim archief ministerie van Binnenlandse Zaken, inv. nr. 2.04.26.02. 247 en 252.

Gemeentearchief Hulst, Hulst (GAHH)

Archief Hulst

Notulen gemeenteraad Hulst, inv. nr. 911.

Correspondentie stadsbestuur Hulst, inv. nr. 1058.

Namenlijst dienstweigeraars Zeeuws-Vlaanderen, inv. nr. 1416.

Archief van het voorlopig bestuur oktober-november 1830, inv. nr. 1386.

Gemeentearchief Sluis, Aardenburg (GASA)

Archief Sluis

Correspondentie burgemeester en wethouders Sluis, inv. nr. 165-167.

Gemeentearchief Sluis, Oostburg (GASO)

Archief IJzendijke

Notulen gemeenteraad IJzendijke, inv. nr. 116.

Correspondentie burgemeester en wethouders IJzendijke, inv. nr. 194-197.

Correspondentie burgemeester IJzendijke, inv. nr. 502.

Gemeentearchief Terneuzen, Axel (GATA)

Archief Axel

Notulen gemeenteraad Axel, inv. nr. 34.

Notulen burgemeester en wethouders Axel, inv. nr. 01.

Correspondentie gemeentebestuur Axel, inv. nr. 109 en 110.

Gemeentearchief Terneuzen, Terneuzen (GATT)

Archief Overslag

Notulen gemeenteraad Overslag, inv. nr. 12.

Correspondentie gemeenteraad Overslag, inv. nr. 65 en 66.

Archief Philippine

Notulen gemeenteraad Philippine, inv. nr. 3.

Correspondentie gemeenteraad Philippine, inv. nr. 70.

Correspondentie burgemeester Philippine, inv. nr. 298 en 299.

Archief Sas van Gent

Notulen gemeenteraad Sas van Gent, inv. nr. 23.

Correspondentie gemeenteraad Sas van Gent, inv. nr. 86.

Correspondentie burgemeester Sas van Gent, inv. nr. 298.

Publicaties en afkondigingen gemeentebestuur Sas van Gent, inv. nr. 552 en 573.

Archief Zaamslag

Correspondentie burgemeester, inv. nr. 507.

Zeeuws Archief, Middelburg (ZAM)

Archief Provinciaal Bestuur van Zeeland 1813-1850

Archief van districtscommissaris Von Raden, inv. nr. 5953.